

Oktaf Güvemli Accounting and
Financial History Foundation
(MUFTAV)

SAYI/ISSUE:25

E-ISSN: 2651-3870

TEMMUZ/JULY 2023

Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi *Accounting and Financial History Research Journal*

Mehmed Mecdeddin'in Mebâdî-i Usûl-i Defterî Kitabındaki Büyük Defter Kayıtları İle Envanter, Bilanço ve Mizan Örneklerinin Transkripsiyonu

Ali Cüneyt Çetin

Dünyanın Hassas Noktalarının Muhasebesi: Cebelitarık Boğazı Örneği

Süleyman Yükçü, Fatma Temelli

İç Denetimin Tarihsel Gelişimi ve İç Denetim Düzenlemeleri

Halime Karaca

Sümerce Yazılan Kanunlarda İktisadi ve Muhasebe Bulguları

Ali Apalı, Tuğba Çulcu

Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları

Kemal Coşkun, Semih Yıldırım

Oktaf Güvemli Muhasebe ve Finans Tarihi Vakfı (MUFTAV) Yayınıdır.
Publication of the Oktaf Güvemli Accounting and Financial History Foundation.

MUHASEBE VE FİNANS TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Accounting and Financial History Research Journal

Yıl / Year: 13 Sayı / Issue: 25

Temmuz / July 2023

Hakemli Dergi

Refereed Journal

Genel Yayın Yönetmeni ve Editör

Director and Editor in Chief

Prof. Dr. Batuhan GÜVEMLİ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Sudi APAK

Prof. Dr. Shawki FARAG

Prof.Dr. Vyacheslav SOKOLOV

Prof. Dr. A. Göksel YÜCEL

Prof.Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ

Prof.Dr. Mikail EROL

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Cengiz TORAMAN – Muhasebe Tarihi / Accounting History

Prof. Dr. zer ERTUNA – Finans Tarihi / Finance History

Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ – İşletme Tarihi / Business History

Dil Editörü / Language Editor

Arş. Gör. Emre AKSU

İletişim / Contact

Oktaf Güvemli Muhasebe ve Finans Tarihi Vakfı

19 Mayıs Mahallesi, 19 Mayıs Caddesi, No:37/14 UBM Plaza Şişli / İstanbul / TURKEY

Tel: 0212 248 19 36 - 240 33 39

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad>

E-mail: guvemli.muftav@yahoo.com

İçerikten yalnızca makale yazarları sorumludur. - The authors are solely responsible for the content.

Altı ayda bir yayınlanır. - Published twice a year.

E-ISSN 2651-3870

Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi

Accounting and Financial History Research Journal

Bilim ve Hakem Kurulu / Scientific Board

- Prof. Dr. Burcu ADILOĞLU - İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sudi APAK - İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ - Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nuran CÖMERT - Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adem ÇABUK - Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kıymet TUNCA ÇALIYURT - Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ERKAN - İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mikail EROL - İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ - Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Shawki FARAG - The American University in Cairo, Egypt
Prof. Dr. Ayşe Ümit GÖKDENİZ - Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Vasfi HAFTACI- Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yunus KİSHALİ - Beykent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mikhail I. KUTER - Kuban State University, Russia
Prof. Dr. Akira NIN - The University of Kitakyusyu, Japan
Prof. Dr. David OLDROYD - Durham University, UK
Prof. Dr. Yıldız ÖZERHAN – Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gary J. PREVITS - Case Western Reserve University, Cleveland, USA
Prof. Dr. Alan SANGSTER - Middlesex University, London, UK
Prof. Dr. Massimo SARGIACOMO - University G.d'Annunzio, Pescara, Italy
Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Vyacheslav SOKOLOV - St.Petersburg State Economic University, Rusya
Prof. Dr. Halim SÖZBİLİR - Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK - Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Necdet ŞENSOY - Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN - İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Alexandru TRIFU - University "Petre Andrei" of Iasi, Romania
Prof. Dr. Sema ÜLKER - İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Stephen WALKER - Cardiff Business School, UK
Prof. Dr. A. Göksel YÜCEL - İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ - Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Luca ZAN - University of Bologna, Italy
Doç. Dr. Fatih BAYRAMOĞLU, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Muhsin ASLAN - Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Dr. Nurgül CHAMBERS, University of Hertfordshire, UK

Bu dergi EBSCOhost ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

The journal is indexed by EBSCOhost and ASOS Index.

25. Sayı Hakem Listesi / Reviewer List for the 25th Issue

<i>Prof. Dr. Halil İbrahim ALPASLAN</i>	<i>Marmara Üniversitesi, İstanbul</i>
<i>Prof. Dr. Ayten ÇETİN</i>	<i>Marmara Üniversitesi, İstanbul</i>
<i>Prof. Dr. Bilge Leyli DEMİREL</i>	<i>Yalova Üniversitesi, Yalova</i>
<i>Prof. Dr. Ayşe PAMUKÇU</i>	<i>Marmara Üniversitesi, İstanbul</i>
<i>Doç. Dr. Ali KABLAN</i>	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul</i>
<i>Doç. Dr. Can Tansel KAYA</i>	<i>Yeditepe Üniversitesi, İstanbul</i>
<i>Dr. Dr. Levent KURU</i>	<i>Milli Savunma Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Serdar KUZU</i>	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul</i>
<i>Doç. Dr. Fatma ŞENSOY</i>	<i>İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, İstanbul</i>
<i>Doç. Dr. Neriman YALÇIN</i>	<i>Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniv.</i>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mehmed Mecdeddin'in Mebâdî-i Usûl-i Defterî Kitabındaki Büyük Defter Kayıtları İle Envanter, Bilanço ve Mizan Örneklerinin Transkripsiyonu / *Transcription of Ledger Records, Inventory, Balance Sheet And Trial Balance Samples in Mehmed Mecdeddin's Book on the Fundamentals of Bookkeeping Methods Profession*.....1 - 32

Ali Cüneyt Çetin

Dünyanın Hassas Noktalarının Muhasebesi: Cebelitarık Boğazı Örneği / *Accounting for the Sensitive Points of The World: The Example of the Strait of Gibraltar* .....33 - 54

Süleyman Yükçü / Fatma Temelli

İç Denetimin Tarihsel Gelişimi ve İç Denetim Düzenlemeleri / *Historical Development of Internal Audit and Internal Audit Arrangement* .....55 - 68

Halime Karaca

Sümerce Yazılan Kanunlarda İktisadi ve Muhasebe Bulguları / *The Financial and Accounting Findings in Laws in Sumerian Language*.....69 - 84

Ali Apalı / Tuğba Çulcu

Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları / *Forms of Money in Historical Adventure* .....85 - 103

Kemal Coşkun / Semih Yıldırım

*Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin 25. Sayısı 06.02.2023 tarihinde
Kahramanmaraş merkezli depremde kaybettiğimiz Prof. Dr. Mehmet Özbirecikli
hocamıza ithaf edilmiştir.*

*Prof. Dr. Mehmet Özbirecikli
(1967 - 2023)*

MEHMED MECDEDDİN'İN MEBÂDÎ-İ USÛL-İ DEFTERÎ KİTABINDAKİ BÜYÜK DEFTER KAYITLARI İLE ENVANTER, BİLANÇO VE MİZAN ÖRNEKLERİNİN TRANSKRİPSİYONU

Ali Cüneyt Çetin¹

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı dönemi orta öğretim kurumlarında muhasebe öğretiminde okutulan bir ders kitabı ele alınmıştır. Bu bağlamda Mehmed Mecdeddin'in 1883 yılında telif etmiş olduğu Mebâdî-i Usûl-i Defterî (defter tutma yöntemlerinin temelleri) adlı eserinde yer alan büyük defter kayıtları ile envanter, bilanço ve mizan örneklerinin transkripsiyonu yapılmıştır. Eserin defter tutmak tatbikatı kısmındaki büyük defter kayıtları ile envanter, bilanço ve mizan örnekleri hem Osmanlıca hem de günümüz Türkçesi ile sunulmuştur. Mebâdî-i Usûl-i Defterîde belirtilen defter tutma usulünün iki taraflı kayıt yöntemine dayandığı, tek bir kişi tarafından kayıtların yapılabilmesine imkân tanıdığı ve dönemin küçük ölçekli ticari işletmeleri için uygulanabilir olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Mecdeddin, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Tarihi, Defter Tutma.

JEL Sınıflandırması: M41, M49.

TRANSCRIPTION OF LEDGER RECORDS, INVENTORY, BALANCE SHEET AND TRIAL BALANCE SAMPLES IN MEHMED MECDEDDIN'S BOOK ON THE FUNDAMENTALS OF BOOKKEEPING METHODS PROFESSION

ABSTRACT

In this study, a textbook used in accounting teaching in Ottoman secondary schools is discussed. In this context, the records of the ledger, inventory, balance sheet and trial balance samples in Mehmed Mecdeddin's work Mebâdî-i Usûl-i Defterî (the fundamentals of bookkeeping methods), which he wrote in 1883, were analyzed. In the bookkeeping exercise part of the work, the ledger records and the

¹ Doç.Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İ.İ.B.F., alicuneytchetin@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1478-0955.

Atıf (Citation): Çetin, A.C. (2023). Mehmed Mecdeddin'in Mebâdî-i Usûl-i Defterî Kitabındaki Büyük Defter Kayıtları İle Envanter, Bilanço ve Mizan Örneklerinin Transkripsiyonu. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(25), 1-32.

inventory, balance sheet and trial balance samples are presented both in Ottoman Turkish and today's Turkish. It has been seen that the bookkeeping method specified in the *Mebâdî-i Usûl-i Defterî* is based on the double-sided recording method, allows recordings to be made by a single person, and is applicable for small-scale commercial enterprises of the period.

Keywords: Mehmed Mecdeddin, Accounting Education, Accounting History, Bookkeeping.

Jel Classification: M41, M49.

1. GİRİŞ

Osmanlı devletinde orta ve yükseköğretim kurumlarında modern muhasebe eğitimine 1869 yılında yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile başlanmıştır (Yazan ve Kaya, 2017: 1174-1175). 1857 yılında kurulan Maarif Nazırlığı (Osmanlı Milli Eğitim Bakanlığı)'nın Osmanlı dönemi eğitim kurumlarında okutulmasını uygun gördüğü ve Türk muhasebe eğitiminde öne çıkan eserler kronolojik olarak Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Türk Muhasebe Eğitiminde Öne Çıkan Eserler

Eserin Yılı	Eserin Müellifi	Eserin Adı
1871	Fardis Efendi	<i>Usul-i Defterî</i>
1883	Mehmed Mecdeddin	<i>Mebâdî-i Usul-i Defterî</i>
1886	Muhyiddin	<i>İlaveli Usul-i Defterî-i Cedid</i>
1895-a	Hasan Tahsin	<i>Usul-i Defterî</i>
1895-b	Hasan Tahsin	<i>Yeni Usul-i Defterî</i>
1899	Mehmed Hikmet	<i>Kavaid-i Malumat-ı Ticariye ve Usul-i Hesabat-ı Defteriyye</i>
1901	İsmail Hamid	<i>Mufassal Usul-i Defteri (2. Kısım)</i>
1905	İsmail Hamid	<i>Usul-i Defterî</i>
1910	İsmail Hamid	<i>Malumat-ı Ticariyye ve Usul-i Muhasebe (Kısmı Evvel)</i>
1911	İsmail Hamid	<i>Muhtasar Usul-i Muhasebe: Fenni Defteri (Kısmı Sani)</i>
1913	İsmail Hamid	<i>Mükemmel Usul-i Defteri</i>
1916	Serkiz Nihad	<i>Defter-i Kebirli Yevmiye yahud Amerikan Usulü</i>

Kaynak: (İhsanoğlu vd., 1999: 488-490; Yazan, 2018-c: 381-382'den derlenerek hazırlanmıştır)

Osmanlı dönemi rüşdiye mekteplerinde usûl-i defterî (defter tutma yöntemleri) dersinde okutulabilecek bir kitap bulunmadığından bu eksiklik ilk olarak Fardis Efendi tarafından giderilmiştir. Fardis Efendi Kadris Marma adlı bir muhasebe kitabı yazarının Fransızca olarak yazdığı bir eseri tercüme etmiş ve örnek kayıtları Osmanlı ticari hayatına uyarlayarak Usûl-i Defterî adlı eseri hazırlamıştır (Kaya Doğanay, 2011: 334). Söz konusu eser Maarif Nezaretince Osmanlı mekteplerinde okutulması uygun görülen ilk muhasebe kitabı olarak muhasebe eğitim tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Fardis Efendi'nin *Usûl-i Defterî* adlı tercüme eserinden on iki yıl sonra Mehmed Mecdeddin "*Mebâdî-i Usûl-i Defterî*" adlı eserini telif etmiştir. Mehmed Mecdeddin'in "*Mebâdî-i Usûl-i Defterî*" [defter (tutma) yöntemlerinin temelleri] adlı eser rüşdiye mekteplerinde (ortaöğretim kurumlarında) muhasebe öğretimine yönelik kullanılan kitaplardan biri olmuştur.

2. DEFTER TUTMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR VE BU ÇALIŞMALARI İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR

Ulusal ve uluslararası alanda yapılan çalışmaların bir kısmı defter tutma yöntemleri ve defter sistemlerini geliştirmeye yönelik iken diğer kısım çalışmalar defter tutma üzerine geçmişte yapılmış eserleri incelemeye ve açıklamaya yönelik olmaktadır. Söz konusu çalışmalar Tablo 2’de kronolojik olarak gösterilmektedir.

Tablo 2: Defter Tutmaya Yönelik Çalışmalar ve Bu Çalışmaları İnceleyen Araştırmalar

Yazar (Tarih)	Yöntem
Degrance (1795)	Günlük defter ile büyük defteri birleştirerek tek defterin kullanıldığı bir yöntem geliştirmiş ve Amerikan Usulü defter tutma sisteminin temelini atmıştır.
Yücesoy (1941)	Defter sistemlerini; tek yevmiye (İtalyan), kasa-irat-masraf, defter-i kebirli yevmiye (Amerikan), kasa-yevmiye, Alman, Fransız (merkeziyet) ve İngiliz sistemi şeklinde sınıflandırmıştır.
Derbil (1956)	Defter sistemlerini; İtalyan, Amerikan, Amerikan kırmacı, Alman, İngiliz, Fransız, merkezileştirme ve Türk sistemi şeklinde sınıflandırmıştır.
Sürmen vd. (2006)	Osmanlı döneminde muhasebe eğitimine verilen önemi incelemişlerdir.
Örten vd. (2011)	Muhasebedeki çift taraflı kayıt konusunu inceleyerek Abdullah Püser Muhammet Bin Kiya-el Mazandarani'nin “Kitab-us Siyakat- Risale-i Felekkiye (1363)” adlı eserini ele almışlardır.
Güvemli ve Güvemli (2015)	Osmanlı devlet muhasebesinin işlevsel yapısını inceleyerek merdiven yöntemini ele almışlardır.
Yazan ve Kaya (2017)	Ali Suavi'nin “Fenn-i Tanzim-i Defter (1869)” adlı makalesini inceleyerek, İtalyan yöntemini (iki taraflı kayıt sistemini), muhasebe hesaplarını ve defterlerini karşılaştırmalı olarak ele almışlardır.
Yazan (2017)	Hasan Tahsin'in “Usul-i Defteri (1895)” adlı eserini incelemiştir.
Yazan (2018-a)	Hasan Tahsin'in “Yeni Usul-i Defteri (1895)” adlı eserini incelemiştir.
Yazan (2018-b)	Agop Zakaryan'ın “Çiftlik İdaresi (1893)” adlı kitabını incelemiştir.
Yazan (2018-c)	Hasan Tahsin (1895), Serkiz Nihad (1916), A. Hikmet (1928), Yücesoy (1941) ve Derbil (1956)'in eserlerinin transkripsiyonunu gerçekleştirmiştir.
Yazan (2019)	Muhyiddin'in “İlaveli Usul-i Defteri-i Cedid (1886)” ve Ahmed Ziya'nın “Fenn-i Usul-i Defteri-i Askerî (1896)” adlı eserlerini incelemiştir.
Yazan (2021)	Osmanlı dönemindeki iki taraflı kayıt yöntemine dayalı muhasebe eğitiminin niteliğini belirlemeye yönelik rüşdiyelerde, idadilerde, Mekteb-i Sultanî’de, Ticaret Mektebinde, Maliye Mektebinde, Ziraat Mektebinde ve Mekteb-i Harbiye’de okutulan ders kitaplarını incelemiştir. Bu amaçla başta Fardis Efendi (1871)'in Usul-i Defteri'si olmak üzere, Mehmed Mecdeddin (1884), Hasan Tahsin (1895), Mehmed Hikmet (1895), Hasan Tahsin (1895), Mehmed Hikmet (1902), İstapan Arabyan (1922), Hamid (1902), İstapan Arabyan (1916), Berberyan (1918), Agop Zakaryan (1893), Muhyiddin (1886) ve Ahmed Ziya (1896)'nın eserlerine başvurmuştur.
Cihan Temizer (2022)	Osmanlı dönemindeki vakıf tarım işletmelerinin gelir ve gider defterlerini analiz etmiştir.
Yazan (2022)	19. yüzyıldaki Türk muhasebe eğitim eserlerinin "beş genel hesap" hakkındaki yaklaşımlarını incelemiş ve Degrance (1795)'in geliştirdiği defter-i kebirli yevmiye sistemi ile söz konusu eserlerdeki beş genel hesap yaklaşımları arasındaki ilişkiyi irdelemiştir.
Çetin (2023)	Mehmed Mecdeddin'in “Mebâdî-i Usûl-i Defteri (1883)” adlı eserindeki müsvedde ve yevmiye defteri kayıtlarını incelemiştir.

Bu çalışmada Mehmed Mecdeddin'in "*Mebâdî-i Usûl-i Defteri (1883)*" adlı eseri ele alınmıştır. Bu bağlamda eserdeki büyük defter kayıtları ile mizan, envanter ve bilanço örnekleri incelenerek Osmanlıca ve günümüz Türkçesi ile sunulmuştur.

3. MEBÂDÎ-İ USUL-İ DEFTERÎ'DEKİ BÜYÜK DEFTER KAYIT ÖRNEKLERİ

Mehmed Mecdeddin *Mebâdî-i Usul-i Defteri (1883)* adlı eserinin 53-75 sayfaları arasında büyük defter kayıt örneklerine ayırmıştır. Örnek uygulama bir monografi şeklinde sunulmayıp kayıtlar doğrudan büyük defter üzerinden verilmiştir. Büyük defter örneğinde yer alan hesapların isimleri ile sayfa numaralarını içeren fihrist Ek-1'de yer almaktadır. Büyük defter fihristinin transkripsiyonu Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Defter-i Kebir Fihristi

—53— (Defter-i Kebir) (Fihrist Defter-i Kebir)	
(Esâmî-i hesabat)	Sahife Numarası
Kasa	1
Emtia-i umumiye	2
Matlub senedatı	3
Deyn senedatı	3
Masarif-i umumiye	4
Masarif-i beytiye	4
Kar ve zarar	5
Menkulat	6
Sermaye	6
Mehmed Efendi	7
İlya	7
Lutfi Efendi	8
Galib Efendi	8
Bedri Efendi	9
Ömer Efendi	9
Levi	10
Hüseyin Efendi	10
İhracat mizanı	11
İdhalat mizanı	11

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 53)

3.1. Kasa Hesabının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defteri'de büyük defter ile ilgili şu bilgiler verilmektedir (Mecdeddin, 1883: 18-19):

“Her bir hesabın iki kısmı zirde (aşağıda) tatbikat bahsinde gösterildiği vechile (6) aded sütuna taksim olunmuştur. (Sağ sütundan başlayarak);

(1). Sütun meblağ, (2). Sütun karşılığı olan hesabın defter-i kebir sahife numarası, (3). Sütun yevmiye defteri sahife yahud madde numarası, (4). Sütun karşılığı olan hesabın ismi, (5).

Sütun maddenin muhtasaran kaydı, (6). Sütun sene ve ay'a havi olup yevmi (günü) gösterir diğer bir sütun ek olunmuştur.”

Mebâdî-i Usul-i Defteri'de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 54-55'de yer alan kasa hesabının büyük defter kayıt örneği Ek-2'de, transkripsiyonu ise Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: Kasa Hesabı Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (1)	-55-	Defter-i Kebir	Defter-i Kebir	-54-	Sahife Numarası (1)										
Duyumat		Kasa			Matlubat										
Mart 99	1	Mirastan alınan	Sermayeye	1	6	30000	»	Mart 99	1	Tezyinat için verilen	Menkulatdan	2	6	6000	»
Nisan	2	Peşinen Dimitriye satılan	Emtia-i Umumiyye	13	2	1200	»	—	5	Şaban Efendiden peşinen satın alınan	Emtia-i Umumiyyeden	4	2	2250	»
—	15	Emtia bedelinden alınan	Ömer Efendiye	15	9	4920	»	—	41	Emtiasına mukabil verilen	Mehmet Efendiden	10	7	594	»
Mayıs	8	Bila faiz mahsuben alınan	Mehmet Efendiye	21	7	500	»	Nisan	1	Faiz ile verilen	Bedri Efendiden	12	9	1000	»
—	31	(405) numara (Nadir) imzalı	Matlub senedatma	27	3	1635	»	—	19	Satın alınan bir adet yazıhane	Menkulattan	17	6	100	»
—	»	(401) numara (Lütfi) imzalı bedeli tahsil olunan senetten	Matlub senedatma	29	3	1000	»	Mayıs	1	Emtiasına mahsuben verilen	İlyadan	20	7	1950	»
								—	9	Iskontası icra ettirilen (404)	Matlub senedatından	22	3	1470	»
								—	13	Masarıfı dahiliye ve maaşatı ila ahir	Miitenevviadan	26	M	650	»
								—	31	Mehmet Efendi emrine senedim tediye edildi	Deyn senedatından	28	3	3000	»
								—	»	Maaşat ... ila ahir	Masarif-i umumiye'den	30	4	850	»
						36260	»	—	»	Hesabı mezkurun muvazenesince	İhracat mizanından	35	11	21046	»
Haziran 99	1	Hesabı mezkurun yeniden keşadı	İdhalat mizanına	37	11	21046	»							36260	»

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 54-55)

Not: Kayıtlarda tarih olarak yer alan 99 rakamı Hicri 1299 yılının kısaltılmışıdır ve Miladi 1882 yılına karşılık gelmektedir. Kayıtlardaki tutarlar kuruş cinsinden ifade edilmiştir. Birinci sütunun solundaki tutarlar kuruş, sağındaki tutarlar (») ise para cinsindedir.

Büyük defterde yer alan hesapların sağ taraftaki sayfası alacaklı (matlubat) kısmı gösterirken sol taraftaki sayfa borçlu (duyunat) kısmı göstermektedir. Kasa hesabı büyük defter kaydı örneğinde Tacir 1 Mart 1299'da kendisine miras kalan 30000 kuruşu işletmeye sermaye olarak koymak amacıyla günlük defterde (1) numaralı madde ile sermaye hesabının alacağına, kasa hesabının borcuna kaydetmiştir. Daha sonra Tablo 4'de görüldüğü üzere 30000 kuruş büyük defterdeki kasa hesabının borçlu (duyunat) tarafına (1) numaralı günlük defter maddesi belirtilerek, büyük defter sayfa numarası (6) olan sermaye hesabına (sermayeye yazılarak) aktarılmıştır.

Aynı tarihte tacir, iş yerinin tamiri ve tezyinatı için (doğramacıya, çilingire, keçeciye vs. esnafa) yapmış olduğu 6000 kuruş ödemeyi günlük defterde (2) numaralı madde ile kasa hesabının alacağına, menkulat (nakiller) hesabının borcuna kaydetmiştir. Daha sonra Tablo 4'de görüldüğü üzere 6000 kuruş büyük defterdeki kasa hesabının alacak (matlubat) tarafına (2) numaralı günlük defter maddesi belirtilerek, büyük defter sayfa numarası (6) olan menkulat hesabına (menkulatdan'a yazılarak) aktarılmıştır.

3.2. Genel Ticari Mallar Hesabının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defteri'de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 56 ve 57'de yer alan genel ticari mallar (emtia-i umumiye) hesabının büyük defter kayıt örneği Ek-3'de, transkripsiyonu ise Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: Genel Ticari Mallar Hesabı Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (2)		-57-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-56-		Sahife Numarası (2)			
Duyunat				Emtia-i Umumiye				Emtia-i Umumiye				Matlubat					
Mart	99	3	(3) ay vadeli emtiası	Mehmet Efendiye	3	2	3600	»	Mart	99	18	(90) gün vadeli emtiam	Lütfi Efendiden	6	8	1700	»
—	—	5	Şaban Efendiden peşinen satın alınan	Kasaya	4	1	2250	»	—	—	30	Çalar saat ile çuka(*) mübadelesi	Menkulattan	9	6	300	»
—	—	7	(2) ay vadeli emtiası	İlyaya	5	7	8200	»	Nisan	—	2	Dimitriye peşinen satılan	Kasadan	13	1	1200	»
—	—	30	(90) gün vadeli emtiası	Galib Efendiye	8	8	1074	6	—	—	3	(90) gün vadeli emtiam	Ömer Efendiden	14	9	6500	»
Mayıs	—	31	Üç aylık temettü	Kar ve zarar	32	5	2634	»	—	—	25	Emtiam mukabilinde alınan	Mütenevviadan	19	M	225	»
									Mayıs	—	18	İade olan emtia	İlyadan	23	7	200	»

Tablo 5:(devamı)

										Derviş Efendiye satılıp mükabilinde (405) numaralı (30) Ağustos tarihli senedi alındı	Matlub senedatından	24	3	1650	»
										(3) ay vadeli emtiam	Hüseyin Efendiden	25	10	1250	»
										Hesabı mezkurun muvazenesi için	İhracat mizanından	35	11	4733	»
														17758	60
Haziran 99	1	Hesabı mezkurun yeniden keşavı	İdhalat mizanına	37	11	4733	60								

(*) Çuka (çuha): Osmanlı topraklarında yünden üretilen bir dokuma türü olarak daha çok askerlerin giysilerinin imalatında kullanılmıştır.

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 56-57)

3.3. Alacak Senetleri ve Borç Senetleri Hesaplarının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defteri'de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 58 ve 59'da yer alan alacak senetleri (matlub senedatı) ve borç senetleri (deyn senedatı) hesaplarının büyük defter kayıt örnekleri Ek-4'de, transkripsiyonu ise Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 6'da görüldüğü üzere alacak senetleri (matlub senedatı) hesabının büyük defter kaydı örneğinde tacir, Lütfi Efendi'den alacağına karşılık olarak (3) ay vadeli (400) numaralı (Kamil) imzalı 700 kuruş değerinde alacak senedi almış ve günlük defterde (7) numaralı madde ile alacak senetleri hesabının borcuna, Lütfi Efendi hesabının alacağına kaydetmiştir. Tacir 19 Mart 1299 tarihinde 700 kuruş değerindeki alacak senedini büyük defterdeki alacak senetleri hesabının borçlu tarafına (7) numaralı günlük defter maddesiyle ve büyük defter sayfa numarası (8) olan Lütfi Efendi Hesabına (Lütfi Efendiye şeklinde belirterek) aktarmıştır.

Tablo 6: Alacak Senetleri ve Borç Senetleri Hesapları Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (3)		-59-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-58-		Sahife Numarası (3)	
Duyunat				Matlub				Senedatı				Matlubat			
Mart	19	(400) numara (Kamil) imza (12) Haziran tarihli senet	Lütfi Efendiye	7	8	700	»	Nisan	19	Teslim alınan: (402) numaralı (30) Haziran tarihli (Pertev) imzalı senet	Leviden	16	10	1500	»
—	31	(401) numara (31) Haziran tarihli poliçe	Lütfi Efendiye	11	8	1000	»	Mayıs	18	Teslim alınan: (404) numaralı (10) Eylül tarihli (Lambo) imzalı senet	İlyadan	23	7	1500	»
Nisan	15	(402) numara (30) Haziran tarihli senet	Ömer Efendiye	15	9	1500	»	—	31	Kırdırılan: (405) numaralı senet	Mütenevviadan	27	M	1650	»
—	25	(403) numara (15) Haziran tarihli (Ferid) Efendinin poliçesi	Emtia-i Umumiyye	19	2	220	»	—	»	Bedeli kasaya vaz'olunan: (401) numaralı senet	Kasadan	29	10	1000	»
Mayıs	9	(404) numaralı senet iskonto edilen	Mütenevviaya	22	M	1500	»	—	»	Hesabı mezkûrun muvazenesi için	İuracat mizaından	35	11	920	»
—	19	(405) numara (30) Ağustos tarihli Derviş Efendinin senedi	Emtia-i Umumiyye	24	2	1650	»							6570	»
						6570	»								
Haziran	1	Hesabın yeniden açılışı	İdhalat mizaanna	37	11	920	»								
Duyunat				Deyn Senedatı								Mathbat			
Mayıs	31	Te'did olunan: (11) numaralı Mehmed Efendi emrine senedim	Kasaya	28	1	3000	»	Mart	31	(11) numaralı (30) Mayıs tarihli senedim	Melnet Efendiden	10	7	3000	»
—	»	İşbu hesabın muvazenesi için	İuracat mizaanna	36	11	3500	»	Nisan	21	(12) numara (30) Haziran tarihli poliçesi	Galib Efendiden	18	8	1000	»
						7500	»	Mayıs	1	(13) numara (7) Ağustos tarihli senedim	İlyadan	20	7	3500	»
								Haziran	1	Hesabın yeniden açılışı	İdhalat Mizaından	38	11	4500	»
														7500	»

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 58-59)

Alacak senetleri hesabının büyük defter kaydı örneğinde tacir, Levi'ye olan borcuna karşılık (402) numaralı (Pertev) imzalı (30) Temmuz tarihli 1500 kuruş değerinde bir alacak senedi teslim etmiş ve günlük defterde (16) numaralı madde ile Levi hesabının borcuna, Alacak senetleri hesabının alacağına kaydetmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere 19 Nisan 1299'da 1500 kuruş değerindeki alacak senedini büyük defterdeki alacak senetleri hesabının alacaklı tarafına (16) numaralı günlük defter maddesiyle, büyük defter sayfa numarası (10) olan Levi hesabına (Levi'den yazarak) aktarmıştır. Borç senetleri hesabının büyük defter kaydı örneğinde tacir, Mehmet Efendi'ye olan borcuna karşılık (11) numaralı (30) Mayıs tarihli 3000 kuruş değerinde bir borç senedi teslim etmiş ve günlük defterde (10) numaralı madde ile Mehmet Efendi hesabını borçlandırmıştır. Daha sonra ise Tablo 6'da görüldüğü üzere 31 Mart 1299'da 3000 kuruş değerindeki borç senedini büyük defterdeki borç senetleri hesabının alacaklı tarafına (10) numaralı günlük defter maddesiyle ve büyük defter sayfa numarası (7) olan Mehmet Efendi hesabına (Mehmet Efendi'den diye belirterek) aktarmıştır.

Borç senetleri hesabının diğer bir büyük defter kaydı örneğinde tacir, Mehmet Efendi'ye olan borcuna karşılık vermiş olduğu (11) numaralı 3000 kuruş değerindeki borç senedinin ödendiği (te'did olduğu) ile ilgili işlemi günlük defterde (28) numaralı madde ile borç senetleri hesabının borcuna kaydetmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere 31 Mayıs 1299'da borç senedini büyük defterdeki borç senetleri hesabının borçlu tarafına (28) numaralı günlük defter maddesiyle ve büyük defter sayfa numarası (1) olan kasa hesabına (Kasaya diye belirterek) aktarmıştır.

3.4. Genel Giderler ile Hane Giderleri Hesabının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defterî'de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 60 ve 61'de yer alan genel giderler (masarif-i umumiye) ve hane giderleri (masarif-i beytiye) hesaplarının büyük defter kayıt örnekleri Ek-5'de, transkripsiyonu ise Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Genel Giderler ve Hane Giderleri Hesapları Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (4)		-61-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-60-		Sahife Numarası (4)	
Duyumat				Masarif-i Umumiye				Masarif-i Umumiye						Matlubat	
Mayıs 99	31	Kendi hesabıma alınan maâşât kiralalar vergiler	Kasaya	30	1	250	»	Mayıs 99	31	İşbu hesabın muvazenesi	Kar ve zarardan	33	5	1100	»
—	»		Kasaya	31	1	850	»	Mayıs	18						
						1100	»								
Duyumat				Masarif-i Beytiye				Masarif-i Beytiye						Matlubat	
Mayıs 99	31	Masarif-i beytiye için Me'kulat masarifi	Kasaya	26	1	400	»	Mayıs 99	31	İşbu hesabın muvazenesi	Kar ve zarardan	33	5	750	»
—	»		Kasaya	31	1	350	»	Mayıs	18					750	»
						750	»								

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 60-61)

3.5. Kar ve Zarar Hesabının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defteri'de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 62 ve 63'de yer alan kar ve zarar hesabının büyük defter kayıt örnekleri Ek-6'da, transkripsiyonu ise Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Kar ve Zarar Hesabı Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (5)		-63-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-62-		Sahife Numarası (5)	
Duyunat				Kar ve Zarar				Kar ve Zarar				Matlubat			
Nisan 99	3	Emtia bedelinin iskontosu	Ömer Efendiye	10	9	75	»	Mart 99	31	(600) kuruşun % 1 iskontosu	Mehmet Efendiden	10	7	6	»
—	25	Bilteza tenzil fiyatı	Emtia-i umumiyyeye	19	2	5	»	Mayıs	1	(2000) kuruşun % 2,5 iskontosu	İlyadan	20	7	50	»
Mayıs	31	Kırdırma masrafı	Matlub senedatına	27	3	15	»	—	6	(1500) kuruşun % 2 iskontosu	Matlub senedatından	22	3	30	»
—	»	Masarif-i umumiyye ve beytiye	Mütenevviaya	33	M	1850	6	—	31	Üç aylık temettü	Emtia-i umumiyyeden	32	2	2634	»
—	»	%5 tenzil kıymeti	Menkulata	34	6	80	»								
—	»	İşbu hesabın muvazenesi	İhracat mizanına	36	11	690	»								
Haziran 99	1	Husule gelen kar	Sermayeye	39	6	2720 690	»	Haziran 99	1	İşbu hesabın yeniden küşadı	İdhalat mizanından	39	11	2720 690	»

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 62-63)

3.6. Menkulat ve Sermaye Hesaplarının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defteri'de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 64 ve 65'de yer alan menkulat ve sermaye hesaplarının büyük defter kayıt örnekleri Ek-7'de, transkripsiyonu ise Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Menkulat ve Sermaye Hesapları Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (6)		-65-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-64-		Sahife Numarası (6)	
Duyunat				Menkulat				Menkulat				Matlubat			
Mart 99	1	Tamir ve tezyinat için verilen	Kasaya	2	1	6000	»	Mayıs 99	31	Eşya-i menkule tenzil kıymeti	Kar ve zarardan	34	5	80	»
—	30	Çalar saat ile çuka mübadelesi	Emtia-i umumiyyeye	9	2	300	»	—	»	Bu hesabın muvazenesi	İhracat mizanından	35	11	6320	»
Nisan	19	Peşinen satın alınan	Kasaya	17	1	100	»							6400	»
Haziran	1	Hesabın yeniden küşadı	İdhalat mizanına	37	11	6400 6320	»								

Tablo 9:(devamı)

Duyumat				Sermaye				Matlubat							
Mayıs 99	31	Hesab-ı mezkurun müvazenesi için	İluracat mizanına	36	11	30000	»	Mart 99	1	Mizandan alınan	Kasadan	1	1	30000	»
						30000	»							30000	»
										Bu hesabın yeniden küşadı	İdhalat mizanından	38	11	30000	»
								Haziran 99	1	Husule gelen kardan alınan	Kar ve zarardan	39	11	690	»

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 64-65)

3.7. Müşteri Mehmed Efendi ile Müşteri İlya Hesaplarının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defterî’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 66 ve 67’de yer alan müşteri Mehmed Efendi ile müşteri İlya hesaplarının büyük defter kayıt örneği Ek-8’de, transkripsiyonu ise Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: Müşteri Mehmed Efendi ile Müşteri İlya Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (7)		-67-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-66-		Sahife Numarası (7)	
Duyumat				Mehmed Efendi				Mehmed Efendi						Matlubat	
Mart 99	31	Emtiası bedelinin tediyesi	Mütenevviaya	10	M	3600	»	Mart 99	3	(3) ay vadeli emtiası	Emtia-i umumiyeden	5	2	3600	»
Mayıs	31	Bu hesabın muvazenesi	İluracat mizanına	36	11	500	»	Mayıs	7	Bilâ faiz alınan akçe	Kasadan	21	1	500	»
						4100	»			Bu hesabın yeniden açılışı	İdhalat mizanından	38	11	500	»
Duyumat				İlya				İlya						Matlubat	
Mart 99	31	Emtiası bedelinin tediyesi	Mütenevviaya	20	M	5500	»	Mart 99	7	(2) ay vadeli emtiası	Emtia-i umumiyeden	5	2	8200	»
—	18	Keza keza	Mütenevviaya	23	M	1700	»								
—	31	Bu hesabın muvazenesi	İluracat mizanına	36	11	1000	»	Haziran	1	İşbu hesabın yeniden küşadı	İdhalat mizanından	38	11	8200	»
						8200	»								

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 66-67)

3.8. Müşteri Lütfi Efendi ile Galib Efendi Hesaplarının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defterî’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 68-69’da yer alan müşteri Lütfi Efendi ile Galib Efendi hesaplarının büyük defter kayıt örneği Ek-9’da, transkripsiyonu ise Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11: Müşteri Lütfi Efendi ile Galib Efendi Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (8)		-69-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-68-		Sahife Numarası (8)			
Duyumat				Lütfi Efendi				Lütfi Efendi						Matlubat			
Mart	99	18	Emtiası bedelinin tediyesi	Emtia-i umumiyyeye	6	2	1700	»	Mart	99	18	(400) numaralı (18) Haziran tarihli senet	Matlub senedatından	7	3	700	»
							1700	»	Mayıs	31	(401) numaralı (31) Mayıs tarihli poliçem	Matlub senedatından	11	3	1000	»	
															1700	»	
Duyumat				Galib Efendi				Galib Efendi				Matlubat					
Nisan	99	21	(30) Haziran tarihli poliçesi	Deyn senedatına	18	3	1000	»	Mart	99	30	(90) gün vadeli emtiası	Emtia-i umumiyyeden	8	2	1074	60
							74	60							1074	60	
Mayıs	31		Bu hesabın muvazenesi	İhracat mizanına			1074	60	1			Hesabı mezkurun yeniden küşadı	İdhalat mizanından	38	11	74	60

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 68-69)

3.9. Müşteri Bedri Efendi ile Ömer Efendi Hesaplarının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defterî’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 70-71’de yer alan müşteri Bedri Efendi ile Ömer Efendi hesaplarının büyük defter kayıt örneği Ek-10’da, transkripsiyonu ise Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12: Müşteri Bedri Efendi ile Ömer Efendi Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (8)		-71-		Defter-i Kebir				Defter-i Kebir				-70-		Sahife Numarası (9)			
Duyumat				Bedri Efendi				Bedri Efendi						Matlubat			
Nisan	99	1	Senevi %5 hesabıyla akçe kabulü	Kasaya	12	1	1000	»	Mayıs	99	31	Bu hesabın muvazenesi	İhracat mizanından	35	11	1000	»
Haziran		1	Bu hesabın yeniden açılışı	İdhalat mizanına	37	11	1000	»									
Duyumat				Ömer Efendi				Ömer Efendi				Matlubat					
Nisan	99	3	(90) gün vadeli emtiam	Emtia-i umumiyyeye	25	2	6500	»	Nisan	99	15	Emtiam bedelinin tediyesi	Mütenevviadan	15	M	6500	»

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 70-71)

3.10. Müşteri Sarraf Levi İle Hüseyin Efendi Hesaplarının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defterî’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 72-73’de yer alan müşteri Sarraf Levi ve Hüseyin Efendi hesaplarının büyük defter kayıt örneği Ek-11’de, transkripsiyonu ise Tablo 13’de sunulmuştur.

Tablo 13: Müşteri Sarraf Levi İle Hüseyin Efendi Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (10) -73- Düyünat			Defter-i Kebir				Defter-i Kebir Sarraf Levi				-72- Sahife Numarası (10) Matlubat							
Mayıs 99	19	(402) numaralı (30) haziran tarihli senet	Matlub senedatma	16	3	1500	»	Mayıs 99	31	Bu hesabın muvazenesi	İhracat mizanından	35	11	1500	»			
Haziran	1	Bu hesabın yeniden küşadı	İdhalat mizanına	37	11	1500	»											
Düyünat			Hüseyin Efendi												Matlubat			
Mayıs 99	30	(3) ay vadeli emtiyam	Emtia-i umumiyyeye	25	2	1250	»	Mayıs 99	31	Bu hesabın muvazenesi	İhracat mizanından	35	11	1250	»			
Haziran	1	Bu hesabın yeniden küşadı	İdhalat mizanına	37	11	1250	»											

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 72-73)

3.11. İhracat ve İdhalat Mizanı Hesaplarının Kaydı

Mebâdî-i Usul-i Defterî’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 74-75’de yer alan İhracat ve İdhalat mizanı hesaplarının büyük defter kayıt örneği Ek-12’de, transkripsiyonu ise Tablo 14’de sunulmuştur.

Tablo 14: İhracat ve İdhalat Mizanı Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

Sahife Numarası (11) -75- Düyünat			Defter-i Kebir				Defter-i Kebir İhracat mizanı				-74- Sahife Numarası (11) Matlubat							
Mayıs 99	31	Hesabatın muvazeneleri	Mütenevviaya	35	M	36769	60	Mayıs 99	31	Hesabatın muvazeneleri	Mütenevviadan	36	M	36769	60			
Düyünat			İdhalat mizanı												Matlubat			
Haziran 99	1	Hesabatın yeniden küşadeleri	Mütenevviaya	38	M	36769	60	Hazira n 99	1	Hesabatın yeniden küşadeleri	Mütenevviadan	37	M	36769	60			

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 74-75)

Mehmed Mecdeddin (1883: 26-28) ihracat ve idhalat mizanı ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır;

“Muamelatın hitamında bilançosunu tanzim eden bir tacir için hesaplarını kapatmak ve evvelki muamelatı gibi tekrar edecek olan muamelat cedidesine yeniden başlamak üzere hesaplarını açmak hususları baki kalır. Hesapları kapatmağa başlamak için matlubları düyunlarına ve bilakis düyunatı matlubatına müsavi olacak surette her bir hesabın tefâzılları mukabillerine zam ve ilave etmek lazımdır. Bu husus yeni bir hesap-ı şahsiden ibaret olan ‹‹ihracat mizanı›› namında bir hesabın küşadıyla icra olunur.

Mizan-ı umumide tefâzıl deyni irae eden her bir hesap ‹‹ihracat mizanı›› nun düyunatından mezkûr tefâzılları alacaklı ve mizan-ı umumide tefâzıl matlubu gösteren her bir hesap ‹‹ihracat mizanı›› nun matlubatına tefâzıl-ı mezbûru borçlu olmuş olur.

Defter-i kebirdeki her bir hesabın düyunları ve matlubları cem olunarak yekûnların altına bir birine yakın iki hat ufki çizilerek hesaplar kapatılır. Yeniden hesabatın küşadı ‹‹idhalat mizanı›› denilen bir hesap vasıtasıyla icra olunur.”

4. MEBÂDÎ-İ USUL-İ DEFTERÎ'DE MİZAN, ENVANTER VE BİLANÇO ÖRNEKLERİ

4.1. Tashih Mizanı

Mehmed Mecdeddin (1883: 20-21) Mebâdî-i Usul-i Defteri'de tashih mizanı ile ilgili şu şekilde açıklamada bulunmaktadır.

“Bir tacire kayıdatının intizamı ve sıhhati için her ay zarfında kaydı alınan mevaddın sahih olup olmadığını tahkik etmek lazımdır. ‹‹tashih mizanı›› denilen mizan-ı şehriyer¹ vasıtasıyla kayd-ı muzaaf² kaidesinde defter tutmak usulü mezkûr muayene ve teftiş keyfiyatını teshil etmek³ faidesini câmi'dir.

Tashih mizanı yapmak için evvela müsvedde ve yevmiye maddelerinin havi oldukları meblağı câmi' etmekten⁴ ibaret olan ameliyat-ı ibtidaiyye⁵ icra etmek lazımdır. Çünkü yevmiye defterindeki meblağ müsvedde defterindekilerin aynı olarak tekrar yazılan diğer sureti olduğundan bunların behemahal bir birlerine müsavattı⁶ iktiza eder⁷.

Eğer mezkûr iki yekûnler bir birlerine müsavi iseler saniyen müsveddeden yevmiyeye nakil edilen maddelerin her birinin tahkikine geçilir. Yevmiyede alacaklı yahut borçlu gösterilen hesabın doğru olup olmadığını teftiş için müsvedde de mikyad muamelatın halini dikkatle imtihan lazımdır.

Bir madde bu suretle teftiş olunduğunda müsvedde ve yevmiye defterinde kenarlarına nokta ile işaret olunup müteakip maddeye geçilerek onda dahi aynı usule riayet edilip velhasıl ayın nihayetine kadar bu vechile muamele olunur.

Defter-i kebirin her bir hesabının iki tarafları ayrı ayrı bir kağıd üzerinde cem olunarak kâffe-i düyunat ve matlubat yekûnları dahi başka başka cem edilip işbu iki hâsıl cem'aların yevmiye defterinin yekûnuna mutabakatı aranılır. Bunun için tatbikattaki numunesinde görüleceği vechile üç sütun çizilir:

- (1). Sütun defter-i kebir sahife numarası
- (2). Sütun hesabatın esamiyesi

¹Aylık mizanlar, ²Çift taraflı kayıt, ³Kolaylaştırmak, ⁴Toplamaktan, ⁵İlk işlemi, ⁶Eşitliği, ⁷Gerektirir

(3). Bil esnada tashih icra olunacak ayın ismi yazılıp her bir hesabın alacağı birine ve zimmeti diğerine mahsus olmak üzere iki kısma ayrılarak medyunat mecmuu matlubat mecmuuna müsavi olduğu gibi her ikisi yevmiye defteri yekûnuna müsavi olurlar.”

Mebâdî-i Usul-i Defterî’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 76’da yer alan tashih mizanı örneği Ek-13’de, transkripsiyonu ise Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15: Tashih Mizanı

Defter-i kebir sahife numarası	Hesabın esâmîsi	31 Mart sene 1299’da		30 Nisan sene 1299’da		13 Mayıs sene 1299’da bu esnada tanzim olunacak mizan-ı umumiyeye mukaddeme olan	
		Düyunat	Matlubat	Düyunat	Matlubat	Düyunat	Matlubat
1	Kasa	30000 »	8844 »	36120 »	9944 »	39260 »	18214 »
2	Emtia-i Umumiye	15124 60	2000 »	15124 60	9925 »	15124 60	13065 »
3	Matlub Senedatı	1700 »	»	3420 »	1500 »	6570 »	5650 »
3	Deyn Senedatı	»	3000 »	»	4000 »	3000 »	7500 »
4	Masarif-i Umumiye	»	»	»	»	1100 »	»
4	Masarif-i Beytiye	»	»	»	»	750 »	»
5	Kar ve Zarar	»	6 »	80 »	6 »	95 »	86 »
6	Menkulat	6300 »	»	6400 »	»	6400 »	»
6	Sermaye	»	30000 »	»	30000 »	»	30000 »
7	Mehmet Efendi	3600 »	3600 »	3600 »	3600 »	3600 »	4100 »
7	İlyâ	»	8200 »	»	8200 »	8200 »	8200 »
8	Lütfi Efendi	1700 »	1700 »	1700 »	1700 »	1700 »	1700 »
			1074				1074
8	Galip Efendi	»	6 0	1000 »	1074 »	1000 »	6 0
9	Bedri Efendi	»	»	1000 »	»	1000 »	»
9	Ömer Efendi	»	»	6500 »	6500 »	6500 »	6500 »
10	Sarraf Levni	»	»	»	»	1500 »	»
10	Hüseyin Efendi	»	»	»	»	1250 »	»
		58424 60	58424 60	76449 60	76449 60	96049 60	96049 60

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 76)

4.2. Mizan-ı Umumi

Mehmed Mecdeddin (1883: 25-26) mizan-ı umumi (genel mizan) için şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Mizan-ı umumi tashih mizanının aynı olup yalnız ek iki sütun daha ilave olunarak onlara her bir hesabın alacak ve borçları fark yazılır. Eğer mezkûr fark deyn ise her bir hesabın düyunatını gösteren ilave sütunun birincisine ve eğer mezkûr fazla matlub ise matlubatı iş’ar eden ilave sütunun ikincisine kaydedilir. Yeniden ilave olunan iki sütun mecmuaları dahi bir birine müsavi olacaktır. Mizan-ı umumiyenin suret-i tatbikat bahsinde gösterilmiştir. Tacir mezkûr mizan-ı umumi vasıtasıyla yani mizan-ı umumiyenin soldaki zaif sütununda muharrer tefâzılları mahsusan sırasıyla yeniden tanzim ederek bilançosunu imal edebilir.” “İşbu ameliyat dahi iki sahifenin yahut ikiye taksim olunmuş bir sahifenin sol tarafına defter-i kebirdeki hesapların unvanı ve sahife numarası ile birebir bâlâdaki mizan-ı umumiyenin düyunat fazlaları sırasıyla kaydolunup mezkûr tefâzıllar mecmuu tacirin bilcümle matlubatını gösterir.

Sağ taraftaki kısmın veya sahifenin üzerine matlubat tefâzıllarını sırasıyla ve hesaplarının ismi ve defter-i kebir numarası birebir olarak yazılarak bunların yekûnu dahi tacirin kâffe-i düyunatını irae eder.

Düyunatın tefâzılları «matlubatı» terkip ederek muamelat-ı ticariyenin tenevüasıyla teksir eden mevaddın esas ve tabiata göre tertip olunursa onların başlıcaları daima şunlardır:

Menkulat ve gayri menkulat kıymeti (2) Emtia-ı umumiye (3) Meblağ mevcudu (matlub senedatı, kasa) (4) Borçlular - Mütenevvi müşteriler.

Düyunat tarafı bervech-i âti terkip olunur.

Sermaye (2) Mütenevvi alacaklar (3) Hesabat-ı cariyenin alacakları.

Kar ve zarardan ve matlub maddelerinin hiç birine dahil olmayıp yalnız olarak hülasanın iki taraflarını müvazene etmeğe yarar yani «deyn ve matlub» terkip eden maddeler cem olununca ticaretle hakikaten kar edilmiş ise kar ve zarar hesabının fazlası deyn tarafına ve kar bilakis zarar vukua kalmış ise matlub tarafına ilave olunarak müvazene edilir.”

Mebâdî-i Usul-i Defteri’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 77’de yer alan mizan-ı umumi örneği Ek-14’de, transkripsiyonu Tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16: Mizan-ı Umumi

31 Mayıs Sene 1299’da Mizan-ı Umumi						
Defter-i kebir sahife numarası	Esâmî-i Hesabat	Düyunat	Matlubat	Tefâsilat		
				Düyunat	Matlubat	
1	Kasa	39260 »	18214 »	21046 »	»	
2	Emtia-i Umumiye	17758 60	13065 »	4733 60	»	
3	Matlub Senedatı	6570 »	5650 »	960 »	»	
3	Deyn Senedatı	3000 »	7500 »	»	4500 »	
4	Masarif-i Umumiye	1100 »	1100 »	»	»	
4	Masarif-i Beytiye	750 »	750 »	»	»	
5	Kar ve Zarar	2025 »	2720 »	»	690 »	
6	Menkulat	6400 »	80 »	6320 »	»	
6	Sermaye	»	30000 »	»	30000 »	
7	Mehmet Efendi	3600 »	4100 »	»	500 »	
7	İlya	7600 »	8200 »	»	1000 »	
8	Lütfi Efendi	1700 »	1700 »	»	»	
8	Galip Efendi	1000 »	1074 60	»	74 60	
9	Bedri Efendi	1000 »	»	1000 »	»	
9	Ömer Efendi	6500 »	6500 »	»	»	
10	Sarrafi Levni	1500 »	»	1500 »	»	
10	Hüseyin Efendi	1250 »	»	1250 »	»	
		100613 60	100613 60	36769 60	36769 60	

Kaynak: (Mecdeddin, 1883: 77)

4.3. Hülasa Defteri

Mehmed Mecdeddin (1883: 22-24) hülasa defteri için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Her üç yahud altı ay veya senede bir kere tacir ticaret kanunun dördüncü maddesine tatbiken kendi menkulat ve gayri menkulat ve düyunat ve matlubatının etraflıca müferridat veyahut hülasa defterini tanzim etmeğe mecburdur. Şöyleki: mağazadaki emtia kasadaki akçesinin ve cüzdanındaki senedat ile menkulat ve gayri menkulat ve matlubatının yekûnunu ayrıca tedavülde olan kabül senedatı ve baki kalan düyunatının mecmuunu hesap ederek

başkaca hülâsaya borçludur. Bu suretle olan hülâsaya ‹‹plan›› veya ‹‹bilanço›› tesmiye olunan kanunen ‹‹envanter›› yani hülâsa defteri denilen defter-i mahsusasına tekrar kayıt edilerek ticaret-i nezaret-i celilesinden tasdik ettirilir. Planın yapılması için evvelce beyan olduğu üzere her ay nihayetinde yapılan tashih mizanı tertip edilip mutabakat bulunduktan sonra planın imalinden evvel mukaddematı olan ber vech- i âti ameliyata ibtidar olunur.

Tacir ber vech- i âti (aşağıda gösterildiği gibi) eşyanın kıymetini takdir eder:

(1) Malik ve mutasarrıf olduğu menkulat ve gayri menkulat kıymetini

(2) Satın alındığı fiyat ile mağazasındaki bütün emtianın kıymetini.

Zahir ve aşikâr dereke ‹‹menkulat›› hesabının defter-i kebirdeki fazlası hülâsada gösterilen ‹‹menkulat›› miktarının mecmuuna mutabık olsun ve işbu mutabakatın bulunması lazımdır. Çünkü her ne zaman menkulatdan bir şey gaib veya mahvolsa menkulat hesabı onun fiyatını matlub eder nitekim menkulata müteallik bir şey işтира olduğu halde onun akçesini tediye borçludur.

Her sene menkulat kendi fiyatını zayi' edeceğinden satın alındığı kıymetin tenkısı behemehâl iktiza eder. ‹‹Kar ve zarar›› hesabı ‹‹menkulat›› hesabına medyun olur. Mesela satın alındığı fiyat ile menkulat hesabının fazlası menkulatın satın alındığı fiyatla menkulat tenakıs eden kıymetini gösterirler:

Menkulatın mezkur tenakıs fiyatını göstermek üzere ‹‹tenzil fiyat›› namıyla yalnız alacaklı bir hesap açılabilir. Mağazadaki emtia fiyatından başka deyni bulunmayacak eğer hesab-ı mezkur deyninin fazlası hulâsa miktarından dûn ise hulâsa miktarına iblağ için ‹‹emtia-i umumiye›› hesabı ‹‹kar ve zarar›› hesabına borçlu olacaktır.”

Mebâdî-i Usul-i Defteri'de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 78'de yer alan hülâsa (envanter) defteri örneği Ek-15'de, transkripsiyonu ise Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17: Hülâsa Defteri

— 78 —					
13 Mayıs sene 1699 da mağazada mevcut emtianın					
Hülâsa defteri (*)					
Arşın	140	Beheri 9 kr	Diyarbekir alacası	840	»
»	55	Beheri 11 kr	» »	220	»
»	50	Beheri 4 kr	» basma	200	»
»	300	Beheri 3 kr	20 ra »	1050	»
»	85	Beheri 3 kr	»	200	»
»	55	Beheri 10 kr	çuka	550	»
»	25	Beheri 12 kr	»	300	»
»	20	Beheri 14 kr	»	280	»
Deste	30	Tenzil fiyatı % 10	beheri 15 kr atlas boyun bağı	405	»
»	56	» » »	beheri 10 kr siyah »	504	»
»	12	» » »	beheri 12 kr beyaz »	129	60
				4733	60

(*) İşbu deftere hülâsa denildiği gibi müfredat defteri dahi denilir.

4.4. Bilanço

Mebâdî-i Usul-i Defterî’de gerçekleşen işlemlere ilişkin sayfa 79’da yer alan bilanço örneği Ek-16’da, transkripsiyonu ise Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: Bilanço

— 79 —			
13 Mayıs Sene 1299 da Plan			
Matlubat			
6	Menkulatın kıymeti:		
6	Menkulat		6320 »
3	Emtia-ı umumiye:		
3	Hesab-ı mezkûr		4733 60
Meblağ mevcudu:			
1	Kasa	21046 »	} 23466 »
3	Matlub senedatı	920 »	
10	Sarraflar Levni	1500 »	
Muhtelif borçlar:			
9	Bedri Efendi	1000 »	} 2250 »
10	Hüseyin Efendi	1250 »	
	Matlubat		36769 60
Düyunat			
6	Sermaye:		
6	Hesab-ı mezkûr		30000 »
Adi alacaklar:			
3	Deyn senedatı	4500 »	} 6074 60
7	Mehmet Efendi	500 »	
7	İlyâ	1000 »	
8	Galib Efendi	74 60	
	Düyunat		36074 60
Kar ve Zarar:			
5	Hesab-ı mezkûr		695 »
			36769 60

4. SONUÇ

Mehmed Mecdeddin’in Mebâdî-i Usûl-i Defterî isimli kitabı ondokuzuncu yüzyılın son döneminde ortaokul kurumlarının muhasebe eğitiminde kullanılmıştır. Kitap üç bölüm ve defter tutmakla ilgili bir uygulamadan oluşmuştur. Kitabın birinci bölümünde çift taraflı kayıt yöntemine göre tutulan; müsvedde defteri, günlük defter, büyük defter ve envanter defteri asıl defterler arasında, kasa defteri, satış veya emtia defteri, alacak senetleri defteri, borç senetleri defteri ve mektup defteri ise yardımcı defterler arasında sıralanarak defter türleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. İkinci bölümde mizan, envanter ve bilanço konusu ele alınarak tashih mizanı, genel mizan, ihracat mizanı ve idhalat mizanı detaylı biçimde tanımlanmıştır. Üçüncü bölümde ise yardımcı defter türleri tanıtılmıştır.

Mehmed Mecdeddin'in *Mebâdî-i Usûl-i Defterî* isimli eserindeki büyük defter kayıtları ile mizan, envanter ve bilanço örnek kayıtları incelendiğinde, parasal nitelikteki işlemlerin günümüz kayıt düzeninden farklı olarak önce müsvedde defterine kaydedildiği daha sonra günümüzde olduğu gibi tarih sırasıyla günlük deftere geçirildiği ve günlük defter maddelerinin de büyük deftere aktarıldığı görülmüştür.

Defter sistemlerinden Tek Yevmiye (İtalyan Sistemi) olarak sınıflandırılan *Mebâdî-i Usûl-i Defterî*'de belirtilmiş defter tutma yönteminin bir kişi tarafından tek bir günde hem günlük defter hem de büyük defter kayıtlarının yapılabilmesine imkân tanıdığı, bu nedenle de küçük ölçekli işletmeler için uygulanabilir olduğu görülmüştür. Ancak işletmenin ticaret hacmi ve işlem çeşitliliği arttıkça bu sistemin uygulanabilirliğinin zorlaşacağı ifade edilmiştir (Yücesoy, 1941: 11-12; Derbil, 1956: 105).

Mebâdî-i Usûl-i Defterî adlı kitap ondokuzuncu yüz yılın sonlarında Osmanlı dönemi orta öğretim kurumlarındaki muhasebe öğretiminin müfredatı hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle söz konusu eser üzerine ileride yapılacak çalışmalarda kitapta yer alan yardımcı defter türlerinden; kasa, matlub ve deyn senedatı, vade, emtia/satış ve mektup defterleri kayıt örnekleri ile kâide-i basita ve kâide-i makuse suretlerinin örnekleri incelenerek bu örneklerin günümüz muhasebe kayıt düzenindeki karşılığının bulunmasının Türk muhasebe eğitiminin tarihsel süreci hakkında açığa çıkarılmayı bekleyen önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Çetin, A. C. (2023). Osmanlı Döneminde Bir Muhasebe Eğitim Kitabı: *Mebâdî-i Usul-i Defterî*deki Müsvedde ve Yevmiye Kayıt Örneklerinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (24), 17-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/75519/1086701>
- Degrance, M. E. (1795). *La Tenue Des Livres Rendue Facile, Ou Nouvelle Methode D'enseignement*. Paris: Crez Saintin-Libraire.
- Derbil, S. (1956). *Muhasebe I*. Ankara: Sanat Matbaası.
- Fardis, (1871). *Usul-i Defterî*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası.
- Güvemli, O. & Güvemli, B. (2015). "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi". *III International Scientific Conference-Sokolov Reading, 22-25 April, Saint Petersburg State University, Russia, 18-42*.
- Hasan Tahsin (1895-a). *Usul-i Defterî, Tedrisat-ı Rüşdiye Kütüphanesinden (Dokuzuncusu)*. İstanbul: Kitapçı Kasbar.
- Hasan Tahsin (1895-b). *Yeni Usul-i Defterî, Tedrisat-ı İdadiye Kütüphanesinden (Yirmi ikincisi)*. İstanbul: Kitapçı Kasbar.
- Hikmet, M. (1899). *Kavaid-i Malumat-ı Ticariye ve Usul-i Hesabat-ı Defteriye*. İstanbul: Karabet Matbaası.

- İhsanoğlu, E., Şen, R., & İzgi, C. (1999). *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (II. Cilt)*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- İsmail Hamid. (1901). *Mufasssal Usul-i Defteri (2. Kısım)*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- İsmail Hamid. (1905). *Usul-i Defteri*. İstanbul: Karabet Matbaası.
- İsmail Hamid. (1910). *Malumat-ı Ticariyye ve Usul-i Muhasebe (Kısmı Evvel)*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- İsmail Hamid. (1911). *Muhtasar Usul-i Muhasebe: Fenni Defteri (Kısmı Sani)*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- İsmail Hamid. (1913). *Mükemmel Usul-i Defteri*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Kaya Doğanay, F. (2011). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Nihad, S. (1916). *Defter-i Kebirli Yevmiye Yahud Amerikan Usulü*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mecdeddin, M. (1883). *Mebadi-i Usul-i Defteri*. İstanbul: Mihran Matbaası. [Image] Retrieved from the Library of Congress (Abdülhamid II Collection), <https://www.loc.gov/item/2018672826/>.
- Muhyiddin (1886). *İlaveli Usul-i Defteri-i Cedid*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Örten, R., Kurt, G. & Torun, S. (2011). "Muhasebede Çift Taraflı Kayıtlama ve Kitab-us Siyakat". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 34-69. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/30128/325088>
- Sürmen, Y., Kaya, U. & Yayla, H. E. (2006). "Higher Education Institutions and The Accounting Education in The Second Half of Xixth Century On The Ottoman Empire". Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper No. 2559, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/2559/> (05.03.2022).
- Cihan Temizer, N. (2022). 19. Yüzyılda Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarım Politikalarının Muhasebe Defterleri Üzerinden Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (22), 79-96. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/68210/851888>
- Yazan, Ö. & Kaya, M. (2017). Ali Suavi ve Muhasebe Öğretimi: Fenn-i Tanzim-i Defter (1869). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 1174-1180.
- Yazan, Ö. (2017). Osmanlı Rüşdiyelerinde Muhasebe Eğitimi: 1895 Yılına Ait Bir Usul-i Defteri Örneği, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(12), 367-380.
- Yazan, Ö. (2018-a). İdadilerde Muhasebe Eğitimi: Hasan Tahsin'in Yeni Usul-i Defteri (1895) Örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (15), 67-97. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/37137/428254>
- Yazan, Ö. (2018-b). 19. YY. Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: "Çiftlik İdaresi" Örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (9), 280-332. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/38342/444376>
- Yazan, Ö. (2018-c). Birleşik Defter Sistemi Olarak Defter-i Kebirli Yevmiye ve Türk Muhasebe Eğitimindeki Yeri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 375-398.

- Yazan, Ö. (2019). 19.YY.'ın Son Çeyreğinde Türk Askerî Muhasebe Eğitimi: 1886 ve 1896 Yıllarına Ait Örneklerin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 108-141. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/46942/589121>
- Yazan, Ö. (2021). Osmanlı Mektepleri (Bir Modernleşme Çabası Olarak Osmanlı Eğitiminde Yeni Arayışlar). (Editörler) F. Aydın, M. Bahçekapılı, M. Zengin, H. Meydan ve A. Hendek, *Osmanlı Mekteplerinde Çift Yanlı Kayıt Yöntemine Dayalı Muhasebe Eğitimi* (ss. 367-388). Değerler Eğitimi Merkezi. <https://media.dem.org.tr/dir/dem/dem/yayin/goruntuleme/202204051242061509225231.pdf>
- Yazan, Ö. (2022). XIX. YY. Türk Muhasebe Eğitiminde “Beş Hesap” Meselesi. B. Tanrıöver (Editör), *İçinde Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı: 5. Cilt: Ekonomi ve İşletme* (ss. 137-153). Asos Yayınevi. https://www.researchgate.net/profile/Oemer-Yazan/publication/368396100_XIXyy_Turk_Muhasebe_Egitiminde_Bes_Hesap_Meselesi/links/63e63f17c002331f726b5eb6/XIXyy-Tuerk-Muhasebe-Egitiminde-Bes-Hesap-Meselesi.pdf
- Yücesoy, C. (1941). *Muhasebe Dersleri II*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.

EKLER

Ek-1: Defter-i Kebir Fihristi

— ۵۳ —

﴿ دفتر کبیر ﴾

﴿ فهرست دفتر کبیر ﴾

{ اسمی حسابات }	صحیفه نومروسی
قاصه	۱
امتعۀ عمومیہ	۲
مطلوب سنداتی	۳
دین سنداتی	۳
مصارف عمومیہ	۴
مصارف یتیمہ	۴
کار و ضرر	۵
منقولات	۶
سرمایہ	۶
محمد افندی	۷
ایلیا	۷
لطفی افندی	۸
غالب افندی	۸
بدری افندی	۹
عمر افندی	۹
لونی	۱۰
حسین افندی	۱۰
اخراجات میرانی	۱۱
ادخالات میرانی	۱۱

Ek-2: Kasa Hesabı Büyük Defter Kaydı

دفتر کبیر				دفتر کبیر										
صه				قا										
صحیفه نومروسى (۱)				صحیفه نومروسى (۱)										
دیونات				مطلوبات										
مارت ۹۹	۱	میرانگن اتان	سرمایه به	۱	۶	۳۰۰۰۰	۹	مارت ۹۹	۱	تزیینات ایچون ویریلان	متقولاتدن	۲	۶	۶۰۰۰
نیشان	۲	پشینا دیتریه ساتیلان	امتعہ عمومی به	۱۳	۲	۱۲۰۰	—	۵	۵	شعبان افندیدن پشینا ساتون اتان	امتعہ عمومی به	۴	۲	۲۲۰۰
—	۱۰	امتعہ بدلدن اتان	عمر افندی به	۱۰	۹	۴۹۲۵	—	۳۱	۳۱	امتعہ سنه مقابل ویریلان	محمد افندیدن	۱۰	۷	۵۹۴
مابیس	۸	بلا فئض محسوباً اتان	محمد افندی به	۲۱	۷	۵۰۰	—	۱	۱	فائض ایله ویریلان	بدری افندیدن	۱۲	۹	۱۰۰۰
—	۳۱	(۴۰۵) نومرو (نادر) امضالی قیر - ویریلان سنددن	مطلوب سنداته	۲۷	۳	۱۶۳۵	—	۱۹	۱۹	ساتون اتان بر عدد یازخانه	متقولاتدن	۱۷	۶	۱۰۰
—	۵	(۴۰۱) نومرو (لطیف) امضالی بدلی تحصیل اولنان سنددن	مطلوب سنداته	۲۹	۳	۱۰۰۰	—	۱	۱	امتعہ سنه محسوباً ویریلان	ایلیادن	۲۰	۷	۱۹۵۰
								۹	۹	استقونطه سی اجرا ایتریلان (۴۰۴) نومرو بولجیه	مطلوب سنداته	۲۲	۳	۱۴۷۰
								۳۱	۳۱	مصارف داخلیه ومعاشات الخ	متنوعه دن	۲۶	۴	۶۵۰
								۳۱	۳۱	محمد افندی امریه سندم تأدی ایلدی	دین سنداته	۲۸	۳	۳۰۰۰
										معاشات . . . الخ	مصارف عمومی دن	۳۰	۴	۸۵۰
										ماکولات مصارف	مصارف بیتیه دن	۳۱	۴	۳۵۰
										حساب مذکورک موازنه سیچون	اخراجات میرانگن	۳۵	۱۱	۲۱۰۴۶
						۳۶۲۶۰								۳۶۲۶۰
حزیران ۹۹	۱	حساب مذکورک یکدن کناوی	ادخلالات میرانگه	۳۷	۱۱	۲۱۰۴۶								

Ek-3: Genel Ticari Mallar Hesabı Kaydı

دفتر کبیر				دفتر کبیر										
صه				امتعہ عمومی به										
صحیفه نومروسى (۲)				صحیفه نومروسى (۲)										
دیونات				مطلوبات										
مارت ۹۹	۳	(۲) آی و عدولو امتعہ سی	محمد افندی به	۳	۲	۳۶۰۰	۹۹	مارت ۹۹	۱۸	(۹۰) کون و عدولو امتعہ	لطیف افندیدن	۶	۸	۱۷۰۰
—	۵	شعبان افندیدن پشینا ساتون اتان	قاصه به	۴	۱	۲۲۵۰	—	۳۰	۳۰	چالار ساعت ایله جوغه بادیه سی	متقولاتدن	۹	۶	۳۰۰
—	۷	(۹) آی و عدولو امتعہ سی	ایلییه	۵	۷	۸۲۰۰	—	۲	۲	دیتریه پشینا ساتیلان	قاصه دن	۱۳	۱	۱۲۰۰
—	۳۰	(۹۰) کون و عدولو امتعہ سی	غالب افندی به	۸	۸	۱۰۷۴۶	—	۳	۳	(۹۰) کون و عدولو امتعہ	عمر افندیدن	۱۴	۹	۶۵۰۰
مابیس	۳۱	اوج آلیق نیم	کار و ضربه	۳۲	۵	۲۶۳۴	—	۲۵	۲۵	امتعہ مقابلنده اتان	متنوعه دن	۱۹	۴	۲۲۵
								۱۸	۱۸	اعاده اولنا امتعہ	ایلیادن	۲۳	۷	۲۰۰
								۱۹	۱۹	درویش افندی به ماتیلوب مقابلنده (۴۰۵) نومرو (۳۰) اغستوس تاریخلی سندی الندی	مطلوب سنداته	۲۴	۳	۱۹۵۰
								۳۰	۳۰	(۲) آی و عدولو امتعہ	حسین افندیدن	۲۵	۱۰	۱۲۵۰
								۳۱	۳۱	حساب مذکورک موازنه سیچون	اخراجات میرانگن	۳۵	۱۱	۴۷۳۳
														۱۷۷۰۸
														۱۷۷۰۸
حزیران ۹۹	۱	حساب مذکورک یکدن کناوی	ادخلالات میرانگه	۳۷	۱۱	۱۷۷۰۸								

Ek-4: Alacak Senetleri ve Borç Senetleri Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صحیفه نومروسى (۳) دیونات				دفتر کبیر - ۵۹ - دفتر کبیر سنذاتی				دفتر کبیر - ۵۸ - دفتر کبیر مطلوب				صحیفه نومروسى (۳) مطلوبات			
۹۹	۱۹	مارت	۹۹	۷	۸	۷۰۰	»	۹۹	۱۹	نيسان	۹۹	۱۶	۱۰	۱۰۰۰	»
۴۰۰) نومرو (کامل) امضا (۱۲)				لطفي افندی یه				تسلیم اولئان: (۴۰۲) نومرو (۳۰)				لوئی دن			
حزیران تاریخی سند				۴۰۱) نومرو (۳۱) حزیران تاریخی				۱۱				۸			
پولیم				۱۵				۹				۱۰۰۰			
۴۰۲) نومرو (۳۰) حزیران تاریخی				عمر افندی یه				۱۵				۹			
سند				۱۹				۲				۲۲۰			
۴۰۳) نومرو (۱۵) حزیران تاریخی				امتعہ عمومیه یه				۱۹				۲			
فرید) افندیك پولیمسی				۲۲				م				۱۰۰۰			
۴۰۴) نومرو (۷) اغستوس تاریخی				متنوعه یه				۲۲				م			
۴۰۵) نومرو (۳۰) اغستوس تاریخی				امتعہ عمومیه یه				۲۴				۲			
درویش افندیك سندی				۲۴				۲				۱۶۰۰			
حسابک یکیدن آچلیسی				۳۷				۱۱				۹۲۰			
دیونات				سنذاتی				دین				مطلوبات			
۹۹	۳۱	مايس	۹۹	۲۸	۱	۳۰۰۰	»	۹۹	۳۱	مارت	۹۹	۱۰	۷	۳۰۰۰	»
تأدیہ اولئان: (۱۱) نومرو (۱۱) محمد				قاصه یه				۳۶				۱۱			
افندی امرینه سندم				۴۵۰۰				»				۷۵۰۰			
اشو حسابک موازنه سیون				۷۵۰۰				»				۷۵۰۰			
محمد افندی امرینه سندم				۳۸				۱۱				۴۵۰۰			
اشو حسابک موازنه سیون				۳۸				۱۱				۴۵۰۰			
حسابک یکیدن آچلیسی				۳۸				۱۱				۴۵۰۰			

Ek-5: Genel Giderler ve Hane Giderleri Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صحیفه نومروسى (۴) دیونات				دفتر کبیر - ۶۱ - دفتر کبیر عمومیه				دفتر کبیر - ۶۰ - دفتر کبیر مصارف				صحیفه نومروسى (۴) مطلوبات			
۹۹	۳۱	مايس	۹۹	۳۰	۱	۲۰۰	»	۹۹	۳۱	مايس	۹۹	۳۳	۵	۱۱۰۰	»
کندی حسابہ النان				قاصه یه				۳۱				۱			
معاشات کیرال ویرکولر				۳۱				۱				۸۰۰			
۱۱۰۰				»				۱۱۰۰				»			
دیونات				بیتہ				مصارف				مطلوبات			
۹۹	۳۱	مايس	۹۹	۲۶	۱	۴۰۰	»	۹۹	۳۱	مايس	۹۹	۳۳	۵	۷۰۰	»
مصارف بیتہ ایچون				قاصه یه				۳۱				۱			
مأکولات مصارف				۳۱				۱				۳۰۰			
۷۰۰				»				۷۰۰				»			

Ek-6: Kar ve Zarar Hesabının Büyük Defter Kaydı

صحفه نومروسى (۵) - ۶۳ -				دفتر كبر				صحفه نومروسى (۵) - ۶۲ -							
ديونيات				كار و ضرر				مطلوبات							
۹۹	۳	نيسان	امتعہ بلك اسقونطهسى	۱۵	۹	۷۵	۹۹	۳۱	مارت	۱	محمد افندي دن	۱۰	۷	۶۰	
-	۲۰	-	بالراضى تنزيل فيئات	۱۹	۲	۵	۹۹	۱	مايس	۱	اليادى	۲۰	۷	۵۰	
۹۹	۳۱	مايس	قيردرمه مصرف	۲۷	۳	۱۵	-	۶	-	۶	مطلوب سند اتندن	۲۲	۳	۳۰	
-	۵	-	مصارف عموميه و بيته	۳۲	۲	۱۸۵۰	-	۳۱	-	۳۱	امتعہ عموميه دن	۳۲	۲	۲۱۳۴	
-	۵	-	تذليل قيمت	۳۴	۶	۸۰	/								
-	۵	-	اشبو حسابك موازنهسى	۳۶	۱۱	۶۹۵									
-	۵	-	مطلوب سند اتنه	۲۷	۳	۱۵									
-	۵	-	متنوعه يه	۳۲	۲	۱۸۵۰									
۹۹	۱	حزيران	حصوله كلان كار	۳۹	۶	۶۹۵	۹۹	۱	حزيران	۱	ادخالات مير اتندن	۳۹	۱۱	۶۹۵	
				۲۷۲۰								۲۷۲۰			
				۶۹۵								۶۹۵			

Ek-7: Menkulat ve Sermaye Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صحفه نومروسى (۶) - ۶۵ -				دفتر كبر				صحفه نومروسى (۶) - ۶۴ -							
ديونيات				منقولات				مطلوبات							
۹۹	۱	مارت	نمبر و تويئات اييون و بربلان	۲	۱	۶۰۰۰	۹۹	۳۱	مايس	۱	كار و ضرردن	۳۴	۵	۸۰۰	
-	۳۰	-	چالار ساعت ايج چوقه مادهسى	۹	۲	۳۰۰	-	۵	-	۵	اشياى منقوله تنزيل قيمتى	۳۴	۵	۸۰۰	
۹۹	۱۹	نيسان	پنيگا ساتون اتان	۱۷	۱	۱۰۰	-	۵	-	۵	ادخالات مير اتندن	۳۵	۱۱	۶۳۲۰	
				۶۴۰۰								۶۴۰۰			
۹۹	۱	حزيران	حسابك بكدن كنادى	۳۷	۱۱	۶۳۲۰	۹۹	۱	حزيران	۱	ادخالات مير اتندن	۳۸	۱۱	۳۰۰۰	
				۶۴۰۰								۶۴۰۰			
				۳۰۰۰								۳۰۰۰			
۹۹	۳۱	مايس	حساب مذكودك موازنه سيون	۳۶	۱۱	۳۰۰۰	۹۹	۱	مارت	۱	قاصه دن	۱	۱	۳۰۰۰	
				۳۰۰۰								۳۰۰۰			
۹۹	۱	حزيران	حصوله كلان كار دن اتان	۳۹	۱۱	۶۹۵	۹۹	۱	حزيران	۱	ادخالات مير اتندن	۳۸	۱۱	۳۰۰۰	
				۶۹۵								۶۹۵			
				۶۹۵								۶۹۵			

Ek-8: Müşteri Mehmed Efendi ile Müşteri İlya Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صحبته نومروسی (۷) ديونيات				دفتر کبير - ۶۷ - دفتر کبير				صحبته نومروسی (۷) مطلوبات			
۳۱	مارت ۹۹	انتمهسى بدلك نأديهسى	متنوعه يه	۳۶۰۰	۲	۳	مارت ۹	(۳) آی وعده لو انتمهسى	امتعه عموميه دن	۳۶۰۰	۲
۳۱	مايس	بو حساب موازنهسى	اخراجات مير انته	۵۰۰	۱	۷	مايس	بلا قاتض التان انچه	قاصه دن	۵۰۰	۱
				۴۱۰۰						۴۱۰۰	
							۱	حزيران	ادخالات مير انتندن بو حسابك يکيدن آچلسی	۵۰۰	۱

ديونيات				مطلوبات							
۱	مايس ۹۹	انتمهسى بدلك نأديهسى	متنوعه يه	۵۰۰	۲	۷	مارت ۱۹	(۶) آی وعده لو انتمهسى	امتعه عموميه دن	۸۲۰۰	۲
۱۸	-	کذا	متنوعه يه	۱۷۰۰							
۳۱	-	بو حساب موازنهسى	اخراجات مير انته	۱۰۰۰							
				۸۲۰۰						۸۲۰۰	
							۱	حزيران	اشو حسابك يکيدن کنادى	۸۲۰۰	۱

Ek-9: Müşteri Lütfi Efendi ile Galib Efendi Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صحبته نومروسی (۸) ديونيات				دفتر کبير - ۶۸ - دفتر کبير				صحبته نومروسی (۸) مطلوبات			
۱۸	مارت ۹۹	(۹۰) کون وعده لو انتمه	امتعه عموميه يه	۱۷۰۰	۲	۹	مارت ۱۸	مطلوب سند اتندن (۹۰۰) نومرو لو (۱۸) حريران ترميل س	مطلوب سند اتندن	۱۷۰۰	۲
				۱۷۰۰							
							۳۱	مايس	مطلوب سند اتندن (۹۰۱) نومرو لو (۳۱) مايس ترميل بو نيوم	۱۰۰۰	۲
										۱۷۰۰	
ديونيات				مطلوبات							
۳۱	يان ۹۹	(۲۰) حريران ترميل بو نيوم	دين سنداته	۱۰۰۰	۲	۳۰	مارت ۱۹	(۹۰) کون وعده لو انتمهسى	امتعه عموميه دن	۱۰۷۱۶۰	۲
۳۱	مايس	بو حساب موازنهسى	اخراجات مير انته	۷۱۶							
				۱۰۷۱۶						۱۰۷۱۶۰	
							۱	حزيران	ادخالات مير انتندن حساب مذکورک يکيدن کنادى	۷۱۶	۱

Ek-10: Müşteri Bedri Efendi İle Ömer Efendi Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صحبته نومروسی (۹)		- ۷۱ -		دفتر کبیر		- ۷۰ -		صحبته نومروسی			
دیونات				افندی		بدری		مطلوبات			
۹۹	نيسان ۱	سنوی / ۰ حسابله آنچه قبول	قاصه به	۱۲	۱	۱۰۰۰	۳۱	مايس ۹۹	۳۰۱۱	۱۰۰۰	۰
								اخراجات میرانندن بو حساب موازنهسی			
۹۹	حزيران ۱	بو حساب بکین آجلسی	ادخالات میرانته	۳۷	۱۱	۱۰۰۰					
دیونات				عمر افندی				مطلوبات			
۹۹	نيسان ۳	(۹۰) کونه وعدولو اتمدم	امته عمومي به	۲۵	۲	۹۰۰۰	۱۰	نيسان ۹۹	۱۰	۶۰۰۰	۰
								اتمدم بدلتک تادبسی		متوعه دن	

Ek-11: Müşteri Sarraf Levi ile Hüseyin Efendi Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صحبته نومروسی (۱۰)		- ۷۳ -		دفتر کبیر		- ۷۲ -		صحبته نومروسی			
دیونات				لوتی		صراف		مطلوبات			
۹۹	مايس ۱۹	خریزان تا بصل سند (۳۰) نومرولی (۱۰۲)	مطلوب سنداته	۱۶	۲	۱۰۰۰	۳۱	مايس ۹۹	۳۰۱۱	۱۰۰۰	۰
								اخراجات میرانندن بو حساب موازنهسی			
۹۹	حزيران ۱	بو حساب بکین کنادی	ادخالات میرانته	۳۷	۱۱	۱۰۰۰					
دیونات				حسین افندی				مطلوبات			
۹۹	مايس ۳۰	(۳) آی وعدولو اتمدم	امته عمومي به	۲۵	۲	۱۲۰۰	۳۱	مايس ۹۹	۳۰۱۱	۱۲۰۰	۰
								اخراجات میرانندن بو حساب موازنهسی			
۹۹	حزيران ۱	بو حساب بکین کنادی	ادخالات میرانته	۳۷	۱۱	۱۲۰۰					

Ek-12: İhracat ve İdhalat Mizanı Hesaplarının Büyük Defter Kaydı

صیغه نومروسی (۱۱)		- ۷۵ -		دفتر کبیر		- ۷۴ -		صیغه نومروسی (۱۱)	
دیونات				اخراجات، میزانی				مطلوبات	
۳۱ مایس ۹۹	حسابک موازنه‌ری	۳۰	متوعه‌یه	۳۱ مایس ۹۹	حسابک موازنه‌ری	۳۱	متوعه‌دن	۳۱ م	۲۱۷۱۹۶۰
				۲۱۷۱۹۶					
دیونات				ادخال، میزانی				مطلوبات	
۱ حزیران ۹۹	حسابک بکدن کنادری	۳۸	متوعه‌یه	۱ حزیران ۹۹	حسابک بکدن کنادری	۲۷	متوعه‌دن	۲۷ م	۲۱۷۱۹۶۰
				۲۱۷۱۹۶					

Ek-13: Tashih Mizanı

		۳۱ مارت سنه ۱۲۹۹ ده		۳۰ نیسان سنه ۱۲۹۹ ده		۳۱ مایس سنه ۱۲۹۹ ده	
حساباتک اسامیسی		دیونات	مطلوبات	دیونات	مطلوبات	دیونات	مطلوبات
۱	قاسه	۳۰۰۰۰	۸۸۴۴	۳۶۱۲۵	۹۹۴۴	۳۹۲۶۰	۱۸۲۱۴
۲	امتعه عمومیه	۱۵۱۲۴	۶۰	۱۵۱۲۴	۶۰	۱۵۱۲۴	۶۰
۳	مطلوب سنداتی	۱۷۰۰		۳۴۲۰	۱۵۰۰	۶۵۷۰	۵۶۵۰
۳	دین سنداتی		۳۰۰۰		۴۰۰۰	۳۰۰۰	۷۵۰۰
۴	مصارف عمومیه					۱۱۰۰	
۴	مصارف یتیه					۷۵۰	
۵	کار و ضرر		۶	۸۰	۶	۹۵	۸۶
۶	منقولات	۶۳۰۰		۶۴۰۰		۶۴۰۰	
۶	سرمایه		۳۰۰۰۰		۳۰۰۰۰		۳۰۰۰۰
۷	محمد افندی	۳۶۰۰	۳۶۰۰	۳۶۰۰	۳۶۰۰	۳۶۰۰	۴۱۰۰
۷	ایلیا		۸۲۰۰		۸۲۰۰	۷۲۰۰	۸۲۰۰
۸	لطف افندی	۱۷۰۰	۱۷۰۰	۱۷۰۰	۱۷۰۰	۱۷۰۰	۱۷۰۰
۸	غالب افندی		۱۰۷۴	۱۰۰۰	۱۰۷۴	۱۰۰۰	۱۰۷۴
۹	بدری افندی			۱۰۰۰		۱۰۰۰	
۹	عمر افندی			۶۵۰۰	۶۵۰۰	۶۵۰۰	۶۵۰۰
۱۰	صراف لوقی			۱۵۰۰		۱۵۰۰	
۱۰	حسین افندی					۱۲۵۰	
		۸۴۲۴	۶۰	۷۶۴۴۹	۶۰	۹۶۰۴۹	۶۰
		۸۴۲۴	۶۰	۷۶۴۴۹	۶۰	۹۶۰۴۹	۶۰

Ek-14: Mizan-ı Umumi

۳۱ مایس سنه ۱۲۹۹ ده میزان عمومی

اسماء حسابات	دیونات	مطلوبات	تفاضلات	
			دیونات	مطلوبات
فاسه	۳۹۲۶۰	۱۸۲۱۶	۲۱۰۴۶	
امتنه عمومی	۱۷۷۰۸	۱۳۰۲۰	۴۷۳۳	
مطلوب سندانی	۶۵۷۰	۵۶۰۰	۹۲۰	
دین سندانی	۳۰۰۰	۷۵۰۰		۴۵۰۰
مصارف عمومی	۱۱۰۰	۱۱۰۰		
مصارف یتیمه	۷۵۰	۷۵۰		
کار و ضرر	۲۰۲۵	۲۷۲۰		۶۹۵
منقولات	۶۶۰۰	۸۰	۶۳۲۰	
سرمایه		۳۰۰۰۰		۳۰۰۰۰
محمد افندی	۳۶۰۰	۶۱۰۰		۲۵۰۰
ابلیسا	۷۲۰۰	۸۲۰۰		۱۰۰۰
لطف افندی	۱۷۰۰	۱۷۰۰		
غالب افندی	۱۰۰۰	۱۰۷۶		۷۶
بدری افندی	۱۰۰۰		۱۰۰۰	
عمر افندی	۶۵۰۰	۶۵۰۰		
صراف لوز	۱۵۰۰		۱۵۰۰	
حسین افندی	۱۲۵۰		۱۲۵۰	
	۱۰۰۶۱۳	۱۰۰۶۱۳	۳۶۷۶۹	۳۶۷۶۹

Ek-15: Hülasa Defteri

— ۷۸ —

۳۱ مایس سنه ۱۲۹۹ ده مغازه ده موجود امتعه تک
(*) خلاصه دفتري

آرشون	۱۴۰	بهری ۹ غر دیار بکر الاجه سی	۸۴۰	»
»	»	» » غر ۱۱	۲۲۰	»
»	»	بهری ۴ غر بسمه	۲۰۰	»
»	۳۰۰	بهری ۳ غر ۲۰ ره	۱۰۰۰	»
»	۸۰	بهری ۳ غر	۲۵۵	»
»	»	بهری ۱۰ غر پیوقه	۵۵۰	»
»	۲۰	بهری ۱۲ غر	۳۰۰	»
»	۲۰	بهری ۱۴ غر	۲۸۰	»
دسته	۳۰	نزیل فیثات / ۱۰. بهری ۱۰ غر اطلاس بیون باغی	۴۰۰	»
»	»	بهری ۱۰ غر سیاه	۵۰۴	»
»	۱۲	بهری ۱۲ غر پیاض	۱۲۹	۶۰
			۴۷۳۳	۶۰

(*) اشهر دفتره خلاصه دنیلدیکی کچی مفردات دفتري دخی دنیلور.

Ek-16: Bilanço

— ۷۹ —		
۳۱ مایس سنه ۱۲۹۹ ده پیلان		
مطلوبات		
منقولاتك قیتمی :		
۶	منقولات	۶۳۲۰ ۰
امتعہ عمومیہ :		
۳	حساب مذکور	۴۷۳۳ ۶۰
مبالغ موجودہ :		
۱	قاصد	۲۱۰۴۶ ۰
۳	مطلوب سنداقی	۹۲۰ ۰
۱۰	صراف لونی	۱۵۰۰ ۰
مختلف پورجلولر :		
۹	بدی افندی	۱۰۰۰ ۰
۱۰	حسین افندی	۱۲۰۰ ۰
مطلوبات		۳۶۷۶۹ ۶۰
دیونات		
سرمایہ :		
۶	حساب مذکور	۳۰۰۰۰ ۰
عادی الاجملولر :		
۳	دین سنداقی	۴۵۰۰ ۰
۷	محمد افندی	۵۰۰ ۰
۷	ایلیسا	۱۰۰۰ ۰
۸	غالب افندی	۷۴ ۶۰
دیونات		۳۶۰۷۴ ۶۰
کار و ضرر :		
۵	حساب مذکور	۶۹۵ ۰
		۳۶۷۶۹ ۶۰

DÜNYANIN HASSAS NOKTALARININ MUHASEBESİ: CEBELİTARİK BOĞAZI ÖRNEĞİ

Süleyman Yükçü ¹

Fatma Temelli ²

ÖZ

Muhasebe bilimi sadece mali nitelikteki olaylar için değil, ölçümün gerçekleşmesine imkan sağlayan tüm sosyal olaylarda kullanılabilir. Savaşlarda ortaya çıkan sonuçlar toplumun her kesimini ilgilendirmekle birlikte bu sonuçlara muhasebe biliminin uygulanabilmesi mümkündür. Savaş dönemlerinde kaynakları etkin ve verimli kullanabilmek oldukça önemlidir. Savaşlarda elde edilen kazançlar karşı tarafa bir maliyet, kayıplar ise karşı tarafa bir kazanç olarak geri dönmektedir. Tarih boyunca dünyanın önemli deniz geçitlerinden biri olan boğazları ele geçirme vak'ası ile karşılaşmıştır. Bu vak'alardan biri de deniz ticaretinde sahip olduğu stratejik konumu gereğince tarih boyunca Cebelitarık Boğazı için verilen mücadele ve savaşlardır. Bu çalışmanın amacı, Cebelitarık Boğazı Savaşı ve sonuçlarını irdeleyip savaşın yaşanma biçimi, sonuçları ve mevcut durumunun devamı gibi gerçekleri İspanya, İngiltere ve dünya açısından maliyet analizine tabi tutmak ve sonuçlarını okuyucunun dikkatine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Cebelitarık Boğazı, Savaşlar, Maliyet Muhasebesi, Yönetim Muhasebesi.

JEL Sınıflandırması: M41, M49, H12.

ACCOUNTING FOR THE SENSITIVE POINTS OF THE WORLD: THE EXAMPLE OF THE STRAIT OF GIBRALTAR

ABSTRACT

Accounting science can be used not only for financial events but also for all social events that allow measurement to take place. Although the results of wars concern all segments of society, it is

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, suleyman.yukcu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1514-5953.

² Doç.Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, ftemelli@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7436-5289.

Atıf (Citation): Yükçü, S., Temelli, F. (2023). Dünyanın Hassas Noktalarının Muhasebesi: Cebelitarık Boğazı Örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(25), 33-54.

possible to apply accounting science to these results. In times of war, it is very important to use resources effectively and efficiently. In wars, gains are a cost to the other side and losses are a gain to the other side. Throughout history, there have been cases of seizing the straits, one of the world's most important sea passages. One of these cases is the struggle and wars fought for the Strait of Gibraltar throughout history due to its strategic position in maritime trade. The aim of this study is to examine the Battle of the Strait of Gibraltar and its consequences and to subject the facts such as the way the war took place, its consequences and the continuation of its current situation to a cost analysis in terms of Spain, Britain and the world and to present the results to the reader's attention.

Keywords: Strait of Gibraltar, Wars, Cost Accounting, Management Accounting.

Jel Classification: M41, M49, H12.

1. GİRİŞ

Kendinizi dünyanın en önemli müzikal gösterilerinden birisinde düşünün. Örneğin; Victor Hugo'nun romanından sahnelenen meşhur "Notre-Dame de Paris" müzikaline gitmişsiniz. Bu müzikal için uzun süredir bilet parası biriktirmişsiniz. Beş yüz bin Avro'ya birinci sırada en ortada bir koltuk satın almışsınız. Müzikale gitmişsiniz. Gitmeden önce yeni aldığınız kıyafetleri giyip özenle hazırlanmışsınız. Yerinize oturduğunuzda ünlüler ile dolmaya başladı, heyecan ile müzikalin başlamasını bekliyorsunuz. Müzikal tam başlamak üzereyken sizin önünüzdeki boşluğa, görüşünüzü kapatacak şekilde bir koltuk getiriliyor. Başında büyük şapkası olan geniş vücutlu birisi oturtuluyor. Siz "Ne Oluyor?" demeye kalmadan müzikal başlıyor. Siz hiçbir şey göremiyorsunuz, önünüze oturtulan şahsın kahkaha ve mutluluk sesleri nedeniyle müzikali hemen hemen hiç duymuyorsunuz. Ne hissedersiniz?

Örneği değiştirelim. Hayatınız boyunca biriktirdiğiniz parayla İstanbul'da 2 katlı bir ev aldınız. Çok pahalı ama buna değer diye düşündünüz. Bütün servetinizi bu ev için harcadınız. Üst kattaki balkonda kahve içerken boğazın rüzgar eşliğinde kıvrılışını seyredebiliyorsunuz. Geçen gemilerde, güvertede hareket eden kişilerle olan bakışlarınızla çok uzaktakilere selam söyleyebiliyorsunuz. Bu ortamda kahvenizi yudumlamaktayken, evlerinizin önündeki boşluğa iş makinaları geliyor. Temel, duvar, kat, çatı derken önünüze devasa bir bina yapılıyor. Artık boğazı hiç göremiyorsunuz. Çatıya çıksanız da deniz görünmüyor. Gözünüzden beş metre ileride, öndeki binanın düz, sevimsiz duvarı görünüyor. Evden çıktığınızda denize yürümek istediğinizde bile, öndeki binanın çevresinden dolanarak denize ulaşmak oldukça vakit alıcı oluyor. Ne hissedersiniz?

Bu noktaya kadar iki kez "Ne hissedersiniz?" sorusunu sorduk. Cevabı kolay, bu ortamlar yaşanır mı bilmiyoruz ama (aslında tarihte yaşanmış) doğal olarak; kızgınlık, kırgınlık, saygısızlığa uğrama düşüncesi, kin, nefret, beddua duyguları içerisinde olursunuz. Bu haksızlıklara makuliyet duyguları ile yaklaşım sessiz kalabilmek mümkün değildir.

İngiltere, İspanyollara bu duyguları Cebelitarık Boğazı'nda yaşatmıştır. 1700'lü yılların başlarında İngiltere ile İspanya Cebelitarık Boğazı'nın kontrolü için savaşmışlar, savaşı

İngilizler kazanmış ve böylece boğazın kontrolü her iki tarafta da İngiltere'ye geçmiştir. Bu yaşanmışlıktan sonra siz İspanyol olarak Ne hissedersiniz?

En önemli noktada bir avuç toprağa sahip İngiltere, Cebelitarık Boğazı'nı kontrol ediyor. Siz koskoca İber Yarımadası'na sahipsiniz. Cebelitarık Boğazı'ndan geçen gemilere hiçbir kontrolünüz olmadığı gibi güvertedekilere "El Sallama" motivasyonu bile duymayacak konuma gelmişsiniz. Böyle bir konumda kin, nefret gibi kelimeler mevcut durumu anlatmaya yetmiyor. Çok uzakta yaşıyor olmanıza rağmen, İspanyolların uğradığı haksızlığa tepkisiz kalmak zordur.

Bu çalışmanın amacı, açıklamaya çalışılan bu savaş ve sonuçlarını irdeleyip savaşın yaşanma biçimi, sonuçları ve mevcut durumunun devamı gibi gerçekleri İspanya, İngiltere ve dünya açısından maliyet analizine tabi tutmak ve sonuçlarını okuyucunun dikkatine sunmaktır. Cebelitarık'ta yaşanmışlıkların, Çanakkale'de tekrarlanmasına izin vermeyen Seyit Onbaşlıların ve Mustafa Kemallerin yarattığı ortamın "Şükürünü" içimizde hissetmektir.

2. CEBELİTARIK BOĞAZI

Cebelitarık Boğazı'na ilişkin önemli gelişmeler aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

1. Cebelitarık Boğazı'nın Konumu
2. Cebelitarık Boğazı'nın Doğası
3. Cebelitarık Boğazı'nın Tarihi
4. Cebelitarık Boğazı'nın Stratejik Önemi
5. Cebelitarık Boğazı'nın Ekonomik Önemi

2.1. Cebelitarık Boğazı'nın Konumu

Cebelitarık, stratejik konumuyla ünlü olan küçük bir bölge olup; 6.5 km² yüzölçümünde, en yüksek tepesi 426 metre olan ve aynı adı taşıyan boğaza hakim bir yarımadadır. Cebelitarık Boğazı, İspanya'nın güney ucu ile kuzeybatı Afrika arasında yer almaktadır. Akdeniz ve Atlantik Okyanusu'nu birbirine bağlayan önemli bir su yolu olup, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirlerinden ayırmaktadır. Siyasi olarak egemenliği üç ayrı ülkede olup bu ülkeler Fas, İngiltere ve İspanya'dır. Boğazdan yılda yaklaşık 7500 kadar gemi geçişi olmaktadır ve boğazın her iki kıyısının kontrolü İngiltere'dedir. Cebelitarık, 1704 yılında Habsburg hanedanı adına İspanya taht savaşına müdahale eden İngiliz-Hollanda birlikleri tarafından işgal edilmiş ve o günden beri de kraliçeye bağlı "denizaşırı" bir İngiliz sömürgesi olmuştur (Mert, 2019: 296).

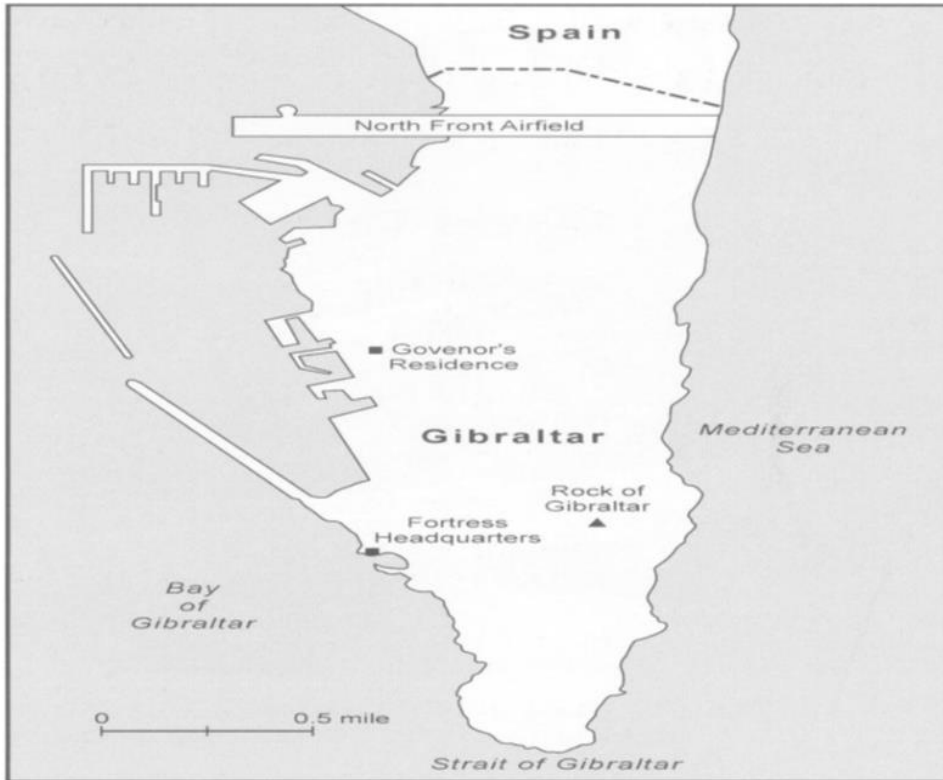
Edinilen bir başka bilgiye göre İngiliz Denizaşırı Cebelitarık Bölgesi, yaklaşık 420 metre yüksekliğe kadar yükselen ve bu nedenle genellikle "Kaya" olarak anılan kayalık bir burun, 6 kilometreden biraz daha uzun yaklaşık 1.200 metre genişlikte ve 7 km² yüzölçümünde bir alanı kaplamaktadır. Sınır geçişinde yaklaşık 800 metre genişliğinde alçak bir kıstakla İspanya'nın güney ucuna bağlanmaktadır. Cebelitarık'ın batısındaki körfezin 8 km ötesinde İspanya'nın Algeciras Limanı bulunurken, boğazın diğer tarafında 32 km uzaklıkta Fas yer almaktadır (Gold, 2005: 1). En dar noktasında sadece yaklaşık 13.000 metre genişliğinde bir su şeridi olan Cebelitarık Boğazı, İspanya ve Fas'ın ulusal sınırlarını birbirinden ayırmaktadır.

Güneşli bir günde Fas, İspanya'nın liman kenti Tarifa'dan net bir şekilde görülebilmektedir. Bu coğrafi yakınlık geçiş, işgal ve göç örüntüleriyle tanımlanan ortak bir tarihi teşvik etmiştir. Gerçekten de bu iki Akdeniz ülkesi, zaman içinde farklı anlarda birbirlerini işgal etmişlerdir (Renta, 2008: 430).

Şekil 1: İber Yarımadası Haritası

Kaynak: Lambert, 2005: 207.

Şekil 2: Cebelitarık Boğazı Haritası

Kaynak: Lambert, 2005: 207.

Akdeniz'in girişi, Akdeniz kıyısının ötesindeki kıtaların ve bunlara bağlı okyanus yollarının keşfedilmesiyle kabaca batıya çevrilmiş ve denizin kendisi yalnızca büyük okyanus ticaret yollarının bir çıkıntısı haline gelmiştir. İlk kez su yolu siyasi önem oluşturacak şekilde su geçidini aşmıştır. Cebelitarık'ın doğusundaki ve batısındaki bölgelerin tamamı İspanyol kontrolü altında olup, artık güneye yönelik bir tehdit olmamıştır ve Cebelitarık artık İspanyollar tarafından stratejik olarak önemli görülmemiştir. Bu, boğazın her iki yakasını benzer şekilde birleştiren Romalılar ve Kartacalıların Cebelitarık'ı nasıl gördüklerine bir dönüş olmuştur. Bu nedenle İspanyollar, yakın zamanda tahkimatları iyileştirmemişlerdir ve onu korumak için yalnızca 200 kişilik küçük bir garnizon kalmıştı. Bu nedenle, Amiral George Rooke komutasındaki İngiliz-Hollanda filosu, 1704 yılında İspanya Veraset Savaşı sırasında sadece iki gün içinde Cebelitarık'ı ele geçirmiştir (Dittmer, 2021: 5). O gün şafaktan itibaren ve sonraki beş saat boyunca filodan şehre yaklaşık 15.000 top atışı yapılmıştır. İngiliz çoğunluğun önderliğindeki işgalciler aynı sabah karaya çıkmışlar ve şaşkıncı olmayan bir şekilde çok az muhalefetle karşılaşmışlardır (<https://www.historic-uk.com>).

2.2. Cebelitarık Boğazı'nın Doğası

Cebelitarık Boğazı, yukarıda da bahsedildiği üzere Akdeniz ile Atlas Okyanusu'nu birbirine bağlayan, Afrika ile Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran bir boğazdır. Antik çağda "Herkül'ün Sütunları" olarak da bilinmekte olup, 60 km uzunluğuna ve 44 km genişliğine sahip, en derin yeri ise 426 m olan bir boğazdır. Adını Tarık Bin Ziyad'dan almıştır. Boğazın siyasal egemenlik açısından kontrolü olan üç ülke ise; Birleşik Krallık, İspanya ve Fas'tır. Boğazda, yüzeyde doğudan batıya giden kuvvetli bir akıntı bulunmaktadır. Derinlerde ise Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na daha zayıf bir akıntı akmaktadır. Cebelitarık Boğazı'nın her iki yanı sarp kayalıklarla çevrilidir. Bitki örtüsü bakımından iki yakasında beraberlik görülür ve buradan yılda 7000-7500 gemi geçişi olmaktadır (<https://tr.wikipedia.org>).

Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na açılan Cebelitarık Boğazı, yaklaşık 58.000 metre uzunluğunda ve en dar noktasında yaklaşık 14.485 metre genişliğindedir. Sularının derinliği yaklaşık 299 metre ile 914 metre arasında değişmektedir. Aralarında sadece 22.531 metre bulunan Kaya ve Acho Dağı, antik Herkül Sütunları, Akdeniz'in en uzak sınırlarını işaret etmekteydi. Yaklaşık üç mil uzunluğunda ve çeyrek mil genişliğinde olan Cebelitarık (Jabal Tārik, Tārik Kayası), İspanya anakarasına alçakta bulunan kumlu bir kıstakla bağlıdır. Maksimum derinliği yaklaşık 400 metre olan Algeciras Körfezi, doğu ucundaki Kayalık'tan batıdaki Algeciras'a kadar uzanan neredeyse tam bir daire oluşturur ve bu mesafe 9656 metredir. Miel ve Palmones Nehirleri körfeze dökülürken, tepeler körfezden dağlardan kıyıya kadar uzanır. Algeciras'ın yaklaşık 16.093 metre güneybatısında yer alan Tarifa'da tepeler sahilden hafifçe yükselerek 152 metreyi aşmaktadır. Tarifa'yı rüzgâr sörfçüleri için bir cennet haline getiren Atlantik ve Boğaz'dan gelen güçlü rüzgârlar hasara yol açmıştır. Tarifa'dan Afrika'ya en kısa mesafe 14.485 metredir. Boğazı yönetme mücadelesi bu üç bölgeye sahip olmaya odaklanmış olup bu bölgeler Cebelitarık, Algeciras ve Tarifa'dır (O'Callaghan, 2011: 4).

Şekil 3: Çebelitarık Boğazı'ndan Bir Görüntü

Kaynak: Dittmer, 2021

Şekil 4: Çebelitarık Boğazı'ndan Bir Görüntü

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr>

2.3. Çebelitarık Boğazı'nın Tarihi

Çebelitarık Boğazı'nın tarihi aşağıdaki başlıklar altında açıklanabilir:

1. Tarık Bin Ziyad Dönemi
2. İspanya-İngiltere Savaşı (1585-1704)
3. İspanya-İngiltere Anlaşması

2.3.1. Tarık Bin Ziyad Dönemi

Cebelitarık, ötesindeki topraklara giden bir deniz yolu olmaktan ziyade, kuzey ve güney Akdeniz arasında bir köprü görevi görmekteydi. İslamiyet, Arap yarımadasından tüm kuzey Afrika'ya doğru yayılmıştı. M.S. 711 yılında, Kuzey Afrika ile şimdiki İspanya'nın tam burun buruna geldiği yerdeki Ceuta, Vizigot Kontu Julian'ın hakimiyeti altındaydı. Vizigotlar, Romalıları yenilgiye uğratarak tüm İber yarımadasını ele geçirmişti. Zayıf ve parçalanmışlardı. Müslüman Araplar tarafından Ceuta'da kuşatılan Julian, onları karşı tarafta kolayca yok edebileceğini düşünerek, İber yarımadasına çıkmaya ikna etmişti. Böylelikle kendi adamlarını da karşı kıyıya geçirerek kurtaracağını düşünmüştü (<https://www.ntv.com.tr>).

M.S. 710 yılında Mûsâ b. Nusayr (Tarık Bin Ziyad ile Endülüs'ü fetheden Müslüman kumandan) tarafından Güney İspanya'ya gönderilen Tarîf b. Mâlik kumandasındaki 500 kişilik birliğin keşif seferinde başarı göstermesi ve bol miktarda ganimetle geri dönmesi Endülüs'ün fethi konusunda müslümanları cesaretlendirmiştir. Bunun üzerine Mûsâ b. Nusayr, Târik b. Ziyâd'ı Endülüs'e gidecek birliklerin kumandanlığına tayin etmiştir (<https://islamansiklopedisi.org.tr>).

M.S. 711'de, Tarık Bin Ziyad adında bir Arap askeri komutanı, Vizigot ordusunu test etmek için kuzeye gönderilmiştir. Musa bin Nusayr'ın emri doğrultusunda Tarık bin Ziyad, 7 bin kişilik bir orduyla Cebelitarık Boğazı'nı geçerek İspanya'nın Vizigot kralı Rodrigo'yu ve Vizigot ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr>). Kısa bir süreliğine Endülüs'ün büyük bir kısmı Müslüman orduları tarafından ele geçirilmiştir. Bunun üzerine kendi adını verdiği Jebal Tarık (Tarık'ın Dağı) yarımadası üzerinden Endülüs'e çıkarak İber yarımadasındaki Müslüman egemenliğini başlatmıştır. Tarık Bin Ziyad, boğazın güvenliğini sağlamak için boğazın kuzeyinde Cebelitarık kayalığına da bir kale yaptırmıştır. Dolayısıyla Cebelitarık Körfezi'ne inmiş ve köprübaşı olarak "Kaya" üzerinde bir kale kurmuştur. Şimdi Cebelitarık olarak bilinen yarımada (modern Algeciras şehri de dahil olmak üzere körfez çevresindeki tüm alanı içeren) bu isimle adlandırılmaya başlanmıştır. "Tarık'n Dağı" anlamına gelen Cebel-i Tarık, zirveye verilen addır. Zamanla bu isim Cebelitarık'a dönüşmüştür. O dönemde kuzey-güney yolunun önemi nedeniyle Cebelitarık, Tarık Bin Ziyad'ın İberya'nın Arap fethi için başlangıç noktası görevi gören geçişinden sonra "İspanya'nın Anahtarı" diye tabir edilmiştir. Cebelitarık Yarımadası oldukça istenmeyen bir konum olduğu için bu dönemde iskân edilmemiştir. Aslında Cebelitarık, M.S. 1160 yılına kadar kalıcı bir gözetleme kulesi olarak kurulmamıştı. Bu Kaya'nın her iki tarafındaki görüşleri birleştirmek ve düşman kuvvetlerinin görülmeden karaya çıkmasını önlemek için orada kalıcı bir nüfus bulundurmak hayati önem taşımıştır (Dittmer, 2021: 4-5). Akdeniz'in girişini koruyan Cebelitarık'ın konumunun eşi benzerinin olmamasından dolayı bu bölge, uzun yıllar İspanya, Fransa ve İngiltere tarafından ele geçirilmek üzere mücadele edilen bir yer olmuştur.

2.3.2. İspanya-İngiltere Savaşı (1585-1704)

1704'te Cebelitarık yaklaşık 200 yıl İspanya tarafından yönetilmiş ve Cebelitarık Boğazı'nın temel yönü değişmiştir. İspanya yarımadasından güneye doğru uzanan bir şerit olan Cebelitarık, son zamanlarda İspanya ve İngiltere arasında yakıcı bir sorun haline gelmiştir. Şu

anda bir İngiliz Kolonisi ve deniz üssü olan Cebelitarık, tüm Akdeniz'e ve kıyı ülkelerine hakimdir. Stratejik konumu ve siyasi mülahazalar, İspanya'yı son 15 yıl boyunca Cebelitarık'ı yeniden ele geçirmek için her zamankinden daha fazla çaba göstermeye itmiştir. Meselenin geçmişi 24 Temmuz 1704'e kadar uzanmaktadır. İspanya Veraset Savaşı sırasında Cebelitarık, İngiliz ve Hollanda kuvvetlerinin üç günlük kuşatmasının ardından İngiliz Amiral Sir George Rooke tarafından ele geçirilmiştir. İspanyolların tahkimatı yeniden ele geçirme girişimleri boşa çıkarılmış ve Britanya'nın Cebelitarık üzerindeki hakkı, İspanya ile Britanya arasında imzalanan 1713 tarihli Utrecht Antlaşması ile resmen tanınmıştır. Antlaşma, diğer hususların yanı sıra, İngiliz Kraliyetinin ilhak edilen topraklar üzerinde mutlak egemenliğe sahip olmasını öngörmüştür (Zaidi, 1966: 148).

Cebelitarık'ın 1704 Ağustos'unun ilk günlerinde İngiliz kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi, İspanya Veraset Savaşı'nın çok daha önemli akışının ortasında gerçekleşti. Bu çatışma, İngiltere-İrlanda adaları için her zaman baskın çerçeve olan ve olacak olan Avrupa jeopolitiği içinde İngiltere'nin entegrasyonunda yapısal bir değişime işaret etmekteydi. Bu elbette 1707'deki İngiliz-İskoç Birliği'nden önceydi. Bu olayda İngiliz askerleri ve denizcileri de kendi başlarına hareket etmiyorlardı. Cebelitarık, Katalan gönüllülerinin de yardım ettiği bir İngiliz-Hollanda işgal gücü tarafından ele geçirilmişti. İngiltere ya da daha sonra Büyük Britanya 1940'da bile, özellikle İngiliz mitolojisini rahatsız eden yanlış kavramlara rağmen, Avrupa'da hiçbir zaman 'yalnız' olmamıştır. Cebelitarık'ın İngiliz otoritesi altına girmesinin bir başka dikkate değer yönü de (her ne kadar başlangıçta hak iddiası İngiltere'nin İspanya tahtına adayı Habsburg Charles III adına yapılmış olsa da) diğer tercih edilen kazanımlardan geri tepmesiydi. Adı tarihe "Kaya" ile birlikte geçecek olan Amiral Rooke, önce Cadiz'i, ardından da Barselona'yı ele geçirmeyi planlamış, ancak Cebelitarık'ın sunduğu daha marjinal fırsata mecbur kalmıştı. Bu, genellikle Britanya'nın Akdeniz deneyiminde rastlanan bir modeldi (Holland, 2021: 320-321).

İspanya'nın Cebelitarık üzerindeki hak iddiasını her zaman sürdürmesi ve bunun sona ermesine izin vermemesi dikkat çekicidir. Bu, kaybedilen üssü yeniden kazanmaya yönelik çeşitli İspanyol girişimlerinde kendini gösteren kalıcı bir hırs olmuştur. İlk çaba, 1704 yılında İspanyol kuvvetlerinin bir Fransız ordusuyla birlikte Cebelitarık'ı 6 ay boyunca kuşatmasıyla gösterilmiştir. Operasyon başarısız olmuştur. Avusturya ordusuyla birlikte yapılan bir sonraki girişim, Ocak 1727'de bir ateşkesle sonuçlanmıştır. İspanya, İngiltere'nin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katıldığı 1779 yılında tekrar hücumu geçmiştir. Kuşatma 1783 yılına kadar sürmüştür. Amiral Antonia Barcelo ve General Sir George August Elliot komutasındaki İspanyol ve İngiliz kuvvetleri büyük bir askeri çabanın kalıcı izlerini bırakmış olsalar da İspanya Cebelitarık'ı kurtarmayı başaramamıştır. İki ülke arasındaki düşmanlıklar 1815 Viyana Kongresi'nden sonra sona ermiş ve nihayet barış sağlanmıştır. İspanya'nın bu girişimleri sırasında Cebelitarık'ın hukuki statüsü değişmemiştir. Daha ziyade doğrudan ya da dolaylı olarak Sevilla (1721), Aix la Chapelle (1748), Paris (1763) ve Versailles (1783) Anlaşmalarıyla onaylanmıştır (Zaidi, 1966: 149).

1779 yılında Büyük Kuşatma olarak bilinen süreç başlamıştır ve Kaya'nın bir özelliği olan sayısız tünel bu dönemin mirasıdır. Bu kuşatma 1779-1783 yılları arasında sürmüş ve 1782

yılında doruk noktasına ulaşmıştır. İspanyollar ağır bir bombardıman öncesinde denizden ve karadan bir saldırı planlamışlardır. İspanyol gemileri, ahşaplar arasında ıslak kum ve ıslak mantar ve kızgın atışların neden olduğu yangınları söndürmek için bir fiskiye sistemi ile özenle hazırlanmıştır. Ancak bu işe yaramamış ve 13 Eylül'deki saldırının sonunda körfez, yanan gemiler tarafından aydınlatılmıştır. Bu uzun kuşatma sırasında Cebelitarıklılar yiyecek kıtlığından büyük zarar görmüşlerdir. General Eliott bu dönemde valiydi, 1776'da Rock'a gelişinden bu yana mükemmel bir lider ve stratejist olduğunu kanıtlamıştır. Adamlarına örnek olmak için kuşatmanın en yoğun olduğu dönemde günde 4 ons pirinçle yaşamıştı. Büyük Kuşatma sırasında İngilizlerin 5.500 ila 7.000 arasında adamı ve sadece 96 topu vardı; İspanyol ve Fransız kuvvetlerinin sayısı ise 40.000 adam ve 246 toptu. İngilizler teslim olmayınca çatışmalar nihayet Şubat 1783'te sona ermiş ve General Eliott için büyük bir zafer kazanılmıştı (<https://www.historic-uk.com>).

İspanya Veraset Savaşları (1700-1715) İspanya Kralı II. Carlos'un ölümünden sonra Avrupa ülkeleri arasında İspanya topraklarının paylaşımı konusundaki anlaşmazlıktan dolayı ortaya çıkmıştı. Büyük bir miras bırakacak olan İspanya Kralı II. Carlos'un 1700 yılında ölümü Avrupa'yı yeni bir savaş tehdidi ile karşı karşıya bıraktı. 1700-1715 yılları arasında birçok savaş ve mücadelelere sebep olan İspanya Veraset Savaşları'nın Avrupa ve Dünya tarihi açısından önemli özellikleri ve sonuçları bulunmaktadır. Bundan dolayı, geleceğin savaşlarının karakteristiklerini yansıtır. İkincisi; savaşın sebebi dini olmaktan çıkıp politik-ekonomik bir boyut kazanmıştır. Mücadelede deniz gücünün üstünlüğü önemli bir rol oynamıştır. Üçüncü olarak; "Dünya Savaşı" denebilecek ilk savaştır ve Avrupa'nın önde gelen devletlerinin yanı sıra deniz aşırı ülkeleri de içine almıştır. 1701 yılında başlayan savaşlar, 1712 yılına kadar devam etmiştir. Utrecht Barışı ve İspanya'nın paylaşılmasıyla sona ermiştir (Özgen, 2018: 171-172).

2.3.3. İspanya-İngiltere Anlaşması

Cebelitarık'ın 1704 yılında bir İngiliz-Hollanda kuvveti tarafından ele geçirilmesinden ve 1713 yılında Utrecht Antlaşması ile İngiliz toprağı olarak teyit edilmesinden bu yana İspanya bu topraklar üzerindeki hak iddiasından vazgeçmemiştir. İspanya'nın bölgeyi güç kullanarak geri almaya yönelik son girişimi 18. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş olsa da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımlı bölgelerin evrensel olarak dekolonizasyonunu destekleyen uluslararası iklim, İspanya'yı 1960'larda Birleşmiş Milletler aracılığıyla diplomatik kanallardan egemenlik değişikliği için baskı yapmaya teşvik etmiştir (Gold, 2009: 80).

Cebelitarık 1704 yılında ele geçirildiğinden beri İngiliz mülkiyetindedir; bu durum 1713 yılında Utrecht Antlaşması ile teyit edilmiştir. Utrecht anlaşmaları, İspanyol sömürgelerinin ticaretini İngiltere'ye açarak ve İngiliz ekonomisine büyük bir atılım vererek, Amerika sömürgeleri için hayret verici bir gelişmenin doğuşuna sebep olmuştur (Özgen, 2018: 212). 1720, 1727 ve 1779-1783 yıllarında "Kale" başarılı bir şekilde İspanyol ve Fransız güçlerinin saldırılarına ve kuşatmasına karşı koymuştur. Sonunda, 1783'te Versailles Antlaşması ile İspanya tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bununla birlikte, daha sonraki İspanyol Hükümetleri yıllar boyunca tüm haklarından feragat etmemiştir (E.P., 1939: 4). İspanya, 1713 Utrecht

Antlaşması hükümleri uyarınca Cebelitarık üzerindeki egemenlik iddiasından hiçbir zaman vazgeçmemiş ve 1960'larda Birleşmiş Milletler nezdinde 'dekolonizasyon' konusunu gündeme getirmiştir (Lambert, 2005: 207).

Tablo 1: Cebelitarık Boğazı'nın Kronolojik Tarih Sıralaması

YIL	OLAY
M.Ö. 950	Fenikelilerin deniz ticaretinde dikkat çekmesi ve Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Britanya ve İskandinavya kıyalarına kadar uzanmaları
M.S. 711	Cebelitarık'ın Tarık Bin Ziyad tarafından ele geçirilerek Müslüman egemenliğine girmesi ve "Tarık'ın Dağı" olarak yeniden adlandırılması
1159-1160	Hristiyanlara karşı düzenlenecek seferlerde karargâh ve kışla olarak kullanmak amacıyla Muvahhidlerin Cebelitarık'ın eteğinde bir şehir inşasına başlaması
1309	Alonso Pérez de Guzmán el-Bueno'nun, Kastilya Kralı IV. Ferdinand adına Cebelitarık'ı ele geçirmesi
1333	Cebelitarık'ın Mağribiler tarafından alınması (Mağribiler Araptır)
1340	Kastilya Kralı XI. Alfonso'nun Cebelitarık'ı kuşatması ancak başarılı olamaması (Kastilya Kralı İspanyoldur)
1410-1462	Cebelitarık'ın Nasriler'in elinde kalması (Nasriler Araptır)
1462	Cebelitarık'ın tekrar Hristiyanların eline geçmesi
1492	Endülüs'te İslâm hâkimiyetinin tamamen sona ermesi
1502	I. Isabel'in Cebelitarık'ı İspanya Krallığı'na katması
1700-1715	Veraset Savaşları (İspanya Kralı II. Carlos'un ölümünden sonra Avrupa ülkeleri arasında İspanya topraklarının paylaşımı konusundaki anlaşmazlıktan dolayı ortaya çıkan savaş)
1704	Cebelitarık'ın İngiliz ve Hollanda kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi (1502'den 1704'e kadar Cebelitarık, İspanyolların elinde ve aralarında savaşlar gerçekleşiyor). İngilizlerin mülkiyetine geçmesi.
1713	Utrecht Antlaşması ile İspanya'nın Cebelitarık'ı İngiltere'ye bırakması.
1720,1727 1779-1783	Cebelitarık'ı elinde bulunduran İngiltere'nin başarılı bir şekilde İspanyol ve Fransız güçlerinin saldırılarına ve kuşatmasına karşı koyması
1782	Cebelitarık'ın İngilizlerin ve imparatorluklarının direncinin bir sembolü haline gelmesi
18. yy sonları	Cebelitarık'ın Trafalgar'dan sonraki yıllarda, Yarımada Savaşı'nda önemli bir üs haline gelmesi
1830	Cebelitarık'ın statüsünün bir Kale olmaktan çıkıp İngiliz Kolonisine dönüştürülmesi
19. yy sonları	Cebelitarık ile İngiltere'nin Akdeniz'de önemli bir nüfuz elde etmesi. Büyük bir İngiliz deniz üssünün inşa edilmesi.
1968	Cebelitarık halkının Britanya'da mı yoksa İspanya'da mı kalmak istediğine ilişkin bir Referandum yapılması ve İngiltere yönetiminde kalınması yönünde karar alınması
2006	1968 Referandum'unda olduğu gibi Cebelitarıklılar, İngiltere yönetiminde kalma yönünde karar almışlardır

Kaynak: Kaynakçada yer alan yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Cebelitarık, her zaman Britanya tarihinin bir parçası olmuştur. Cebelitarık'ın eşsiz konumu İkinci Dünya Savaşı sırasında çok değerli olduğunu kanıtlamıştır. 1968 yılında Cebelitarık halkının Britanya'da mı yoksa İspanya'da mı kalmak istediğine ilişkin bir

Referandum yapılmıştır. 12.762 kişi Britanya'da kalmak için oy kullanırken, sadece 44 kişi İspanya'nın egemenliği için oy kullanmıştır. Kasım 2002'de yapılan daha yakın tarihli referandumda Cebelitarık, halkı ezici bir farkla İngiliz olarak kalma arzusunu bir kez daha ortaya koymuştur. Dönemin Cebelitarık Başbakanı Peter Caruana, "Cehennemden donma ihtimali, Cebelitarık halkının İspanya'nın egemenliğini herhangi bir şekilde kabul etmesinden daha fazladır" yorumunda bulunarak halkın hissiyatını çok güzel özetlemiştir (<https://www.historic-uk.com>).

Cebelitarık'ın statüsü iki ülke, İspanya ile İngiltere arasında hala tartışılmaktadır. Kendi isteğiyle İngiliz sömürgesi olarak kalmak isteyen 6 km² yüzölçümü, 35.000 nüfusuyla ülke olarak bayrağı ve marşı olan Cebelitarık, dünya üzerinde küçük bir alan zapt etmesine rağmen iki ülke arasında zaman zaman sorunlara neden olmaktadır. 1968 ve 2006 yıllarında yapılan referandumlarda Cebelitarıklılar, Birleşik Krallık yönetiminde kalma yönünde karar almışlardır (<https://www.hurriyet.com.tr>). İspanya ve İngiltere arasındaki Cebelitarık karasuları sorunu hala devam etmektedir. 1713 yılındaki Utrecht Anlaşması'nda bu sorun belirlenmemiş olup, her iki ülke de kendisine göre yorumlamaktadır. İngiltere, Cebelitarık'ın etrafındaki yaklaşık 6 kilometre genişliğine sahip alanı İngiltere karasularına ait kabul ederken, Cebelitarık limanları hariç tüm deniz çevresinin kendi karasuları olduğunu iddia eden İspanya, bu hakkını kullanma hususunda ısrarcı davranmaktadır (<https://www.ntv.com.tr>).

Yukarıda anlatılanlara ilaveten Cebelitarık Boğazı'nın kronolojik tarih sıralaması Tablo 1'de gösterilmiştir.

2.4. Cebelitarık Boğazı'nın Stratejik Önemi

Cebelitarık Boğazı, ulaşım açısından önemli bir rol oynamakta ve jeopolitik bakımdan en önemli boğazlar arasında yer almaktadır. Boğazın önemi Süveyş Kanalı'nın açılması ile daha da artmıştır. Cebelitarık Boğazı, Atlantik ve Akdeniz arasında ve Süveyş Kanalı üzerinden Hint Okyanusu ve ötesine deniz taşımacılığı için bir geçiş yolu sağladığı için en önemli küresel deniz yollarından birisi olmuştur. Stratejik konumu ve hem Güney Avrupa hem de Kuzey Afrika'da Akdeniz'i çevreleyen devletlere sağladığı erişim nedeniyle Boğaz, uzun süredir tarihi ve stratejik öneme sahiptir (Rothwell, 2009). Cebelitarık'ın stratejik konumu, Kaya'lığın yüzyıllar boyunca neden bir deniz kalesi olarak kullanıldığını ve Akdeniz'in girişindeki bu önemli yarımada üzerinde neden bu kadar çok savaş yapıldığını açıklamaktadır. Bugün, coğrafyanın bu aynı cilvesi, Cebelitarık'ın bir denizcilik 'Mükemmeliyet Merkezi' haline gelmesini sağlamıştır (<https://www.gibraltarpport.com>).

Britanya İmparatorluğu'nun öncelikle Trans-Atlantik olmaktan Hint Okyanusu'na odaklanmaya dönüşümü ilk atılımı olmuştur. İngiliz İmparatorluğu'nu Batı Yarımküre'de ciddi şekilde sınırlayan Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Hindistan'da Fransızlar üzerinde İngiliz egemenliğini kuran Yedi Yıl Savaşları 1700'lerin sonunda gerçekleşmiştir. Cebelitarık'ın Batı Akdeniz'deki tek İngiliz üssü olarak önemi, Minorca'nın Amiens Antlaşması'ndaki kaybının bir sonucu olarak artmıştır. Sonuç olarak Cebelitarık, Napolyon Savaşları için çok önem arz etmiştir. Cebelitarık başlangıçta Ümit Burnu yolunda bir ikmal durağı olarak hizmet etmiş ve ardından takip eden (Batı Avrupa) barış yüzyılı boyunca Hindistan'a gitmiş, ancak 1869'da

Süveyş Kanalı açıldıktan sonra, Akdeniz bir kez daha Cebelitarık'ın, imparatorluğun geçiş yolu olmuştur. İmparatorluğun temel tedarik yolu artık İngiltere'den Cebelitarık'a, ardından Malta ve Süveyş'e kadar uzanmış, ardından Aden'i geçerek Hindistan'a ve ardından Avustralya ve Yeni Zelanda'ya devam etmiştir. Kadimlerin Büyük Denizi, Asya ile ana bağlantı yolu olarak eski öneminin çoğunu geri kazanmış ve İngiltere, her iki çıkışına da komuta etmiştir. İngiliz ticaretinin 1/3'ü Cebelitarık Boğazı'ndan geçtiğinden, bu cankurtaran halatını korumak Kraliyet Donanması'nın varoluş nedeni olmuştur (Dittmer, 2021: 7).

İngilizlerin Cebelitarık'ı işgali, kenti İspanyol hinterlandından ayırmıştır. Bu nedenle pratik bir zorunluluk olarak garnizon Kuzey Afrika ile bağlar kurmak zorunda kalmıştır. İngilizler gıda tedarikinin büyük bir kısmını Afrika'dan sağlamış ve boğaz üzerinden ticareti kolaylaştırmak için Kuzey Afrika'dan Yahudi tüccarları kendi bölgelerine getirmişlerdir. İspanya Veraset Savaşı sona ererken, Cebelitarık'taki Britanyalı komutanlar, Habsburgların İspanya'da yenilgiyle karşı karşıya olduğu ortaya çıktıkça, yerleşim bölgesini Endülüs'ten kopuk ayrı bir varlık olarak sürdürülebilir tutmak için stratejiler uygulamışlar, pratik kararlar almışlardır. Garnizon komutanları, adamlarına düzenli erzak tedarik edebilmek için Cebelitarık'ı serbest liman ilan ederek Avrupa ve Akdeniz'in dört bir yanından tüccarları burayı ziyaret etmeye ve yerleşmeye davet etmişlerdir. Yüzlerce İtalyan, daha az sayıda İngiliz, Fransız ve Hollandalı ile birlikte daveti kabul etmiştir. Kısa süre içinde kasaba nüfusunun sadece küçük bir kısmı İspanyol olmuştur (Plank, 2013: 350).

1782 yılına gelindiğinde Cebelitarık, İngilizlerin yılmaz ruhunun ve imparatorluklarının direncinin bir sembolü haline gelmiştir. İspanyol kuşatması Cebelitarık'ın büyük bir kısmını fiziksel olarak tahrip etmiştir. Yeniden inşa sırasında Cebelitarık'ın Müslüman mirasına ait pek çok görünür iz silinmiştir. Uzun süredir devam etmekte olan bir sürecin hızlanmasıyla, düz çatılı evlerin yerini eğimli çatılı İngiliz tarzı binaların almasıyla kasabada daha az İspanyol görülmeye başlamıştır. Aralarında Yahudi, İspanyol ve Cenevizlilerin de bulunduğu kasaba halkının çoğu, kuşatma başlamadan önce deniz aşırı ülkelere kaçmış, ancak gidenlerin büyük bir kısmı 1780'lerin başında barışın yeniden tesis edilmesiyle birlikte yerleşim bölgesine geri dönmüş ve böylece kasaba demografik profilini korumuştur. Bununla birlikte, uzaktan bakıldığında Cebelitarık'ın karakteri, nasıl görüldüğünden ya da orada kimlerin yaşadığından çok, artık Britanya için burayı elinde tutmanın ne anlama geldiğinden dolayı temelden değişmişti (Plank, 2013: 368).

Cebelitarık'ın hikayesi, ilişkisel açıdan milliyetin değerini hatırlatmaktadır. 18. yüzyıl boyunca ve hatta sonrasında Cebelitarık'taki İngilizler kendilerini Kuzey Afrika'daki Müslümanlarla karşılaştırmışlar, ancak dünyaya bu Kaya'nın perspektifinden baktıklarında sadece Hristiyanlık ile İslam, Avrupa ile Afrika ya da batı ile doğu arasında bir karşıtlık görmemişlerdir. Ayrıca kendilerini bilinçli bir şekilde yakın İspanyol komşularından ve Fransızlar ve Cenevizlilerin yerel nüfusu da dahil olmak üzere diğer Katoliklerden ayırmışlardır. 1779'a kadar Britanya'nın Cebelitarık'taki konumuna ilişkin tutarlı ve ortak bir anlayış olmamış ve kısmen bunun bir sonucu olarak ileri karakolun elde tutulması tartışmalı olmaya devam etmiştir. 1720'ler ve 1740'lardaki İngiliz-İspanyol savaşlarından sonra İngiltere'de bazı kesimler Cebelitarık'ı işe yaramaz bir yer olarak tanımlamıştır. Büyük

Kuşatma'yı takip eden kutlamalar izolasyonun, acının, mücadelenin ve azmin duygusal ve siyasi gücünün bir göstergesi olmuştur. Cebelitarık, ancak dünyaya karşı tek başına duruyormuş gibi görüldüğünde tam anlamıyla Britanyalı olmuştur (Plank, 2013: 369).

Birinci Dünya Savaşı döneminde gemilerin sığınağı olarak kullanılan Cebelitarık, İkinci Dünya Savaşı'nda önemli bir üs olmuştur. Sivil halk Madeira, Jamaica ve Kuzey İrlanda'ya tahliye edilmiştir. Hitler'in "Operation Felix" savaş planında yer alan Cebelitarık'a İtalyan savaş gemileri başarısız bir saldırı düzenlemiştir. Kuzey Afrika'ya çıkarma yapan Müttefiklerin "Operation Torch" harekâtında merkez Cebelitarık olmuştur. Batı Avrupa'daki Müttefik kuvvetlerinin başkomutanlığını yapan D. Eisenhower tüm operasyonu Cebelitarık tünellerinden yönetmiştir. Ayrıca kazılan yeni tünellerde hastane, cephanelik yanı sıra tüm garnizonu 16 ay boyunca besleyebilecek gıda deposu, su arıtma tesisi ve fırın kurulmuştur. Tünel kazılarında çıkan hafriyatla sahiller genişletilmiştir. Savaştan sonra İngiltere, Cebelitarık'taki birliklerini Atlantik'e kaydırmış, ABD'nin 6. Filosu Akdeniz'e yerleşmiştir. Soğuk Savaş döneminde Cebelitarık, NATO'nun Cebelitarık Boğazı'nı gözleme istasyonu olmuştur. 1982'de Falkland Savaşı'nda İngiltere'nin aktarma üssü olan Cebelitarık, 1992 Körfez Savaşı esnasında da İngiliz birliklerine hizmet vermiştir (<https://www.ntv.com.tr>).

2.5. Cebelitarık Boğazı'nın Ekonomik Önemi

Cebelitarık'ın ekonomisi San Roque ve Algeciras, Tarifa, Los Barrios ve La Linea adlı dört küçük kasabanın ortak belediye meclisine bağlı olmuştur. Böylece Britanya İmparatorluğu'nun yörüngesine giren Cebelitarık, bir deniz üssü ve ticaret gemileri için yakıt ikmal istasyonu olarak muhafaza edilmiş ve İngiliz deniz istasyonu komutanı tarafından yönetilmiştir. Ancak 1830 yılında statüsü, bir Kale'den İngiliz Kolonisine dönüştürülmüştür (Zaidi, 1966: 149).

Cebelitarık Boğazı'nın tarih boyunca belirgin olan önemi, günümüzde dünya deniz trafiğinin %90'ı Batı'ya ait olmak üzere %50'sinin bu güzergâhtan geçmesiyle daha da artmıştır. Boğaz, kıtasal güç ile okyanus arasındaki son engel olmuştur. Bölgenin fiziksel özellikleri üç boyutta da savaş operasyonlarına olanak sağlamaktadır. İspanya, geniş nehir kıyıları ve her iki bölgedeki yerleşim bölgelerinin yanı sıra gerekli destek altyapısını sağlayan limanlar, havaalanları ve karayolu ağlarındaki daha büyük kapasitesi sayesinde bölgede kontrol sağlamak için ayrıcalıklı bir konumdadır. Bölgede üçüncü ülkelerin varlığı Cebelitarık Boğazı'nın kontrolüne gerçek bir müdahale anlamına gelmektedir. Cebelitarık'ın İngiltere'nin elinde bulunması, sadece İspanya'ya ait olan bir sorumluluğun paylaşılması anlamına gelmektedir ve Batı'da bir ayrılık kaynağıdır (Leiceaga vd.,).

Cebelitarık'ın 1704 yılında İspanya Krallığı'na Veraset Savaşı sırasında ele geçirilmesinden ve 1713 yılında İngiliz Krallığı'na teslim edilmesinden bu yana, Cebelitarık meselesi ya da çoğul olarak Cebelitarık'la ilgili meseleler, iç politika üzerinde derin bir etkiye sahip olan İspanyol dış politikasının temel unsurlarından birini oluşturmuştur (Baeza, 2021: 357).

Cebelitarık Boğazı'ndan yılda yaklaşık 7500 kadar gemi geçişi olmaktadır ve boğazın her iki kıyısının kontrolü İngiltere'dedir (Taşan, 2009). Cebelitarık için konumundan dolayı

turizm ve transit ticaretin önemli bir gelir kaynağı olduğunu ifade etmek mümkündür. Cebelitarık Boğazı, doğal bir deniz geçidi olduğu için yani kanallar gibi ülkeler tarafından sonradan inşa edilmediği için ticaret ve turizm ve hatta barış dönemlerinde savaş gemilerinin geçişlerinden ücret alınmamaktadır. BM Uluslar Arası Deniz Hukukunun 38. Maddesi'ne göre dünyadaki bütün doğal boğazlardan geçişin, kıyısı olan ülkeler tarafından engellenemeyeceği belirtilmiştir (<https://dogrulugune.org>). Ayrıca, Tordesillas Antlaşması sonucunda 600 yıl boyunca boğazdan bu geçiş ücretleri alınmamıştır.

Akdeniz ve Atlantik nakliye hatlarının kesiştiği bir noktada yer alan Cebelitarık, her boyut ve tipteki gemiye geniş bir hizmet yelpazesi sunmak için ideal bir konumdadır ve yılda ortalama en az 240 milyon gros tonluk gemi seferiyle bu durum açıkça görülmektedir. Cebelitarık hareketli bir ticaret merkezidir ve her yıl Cebelitarık Boğazı'ndan geçiş yapan yaklaşık 60.000 gemi ile Kaya, Akdeniz'deki en büyük yakıt ikmal limanı haline gelmiştir ve çok çeşitli diğer denizcilik hizmetleri sunmaktadır. Limandan sadece birkaç dakika uzaklıkta bulunan yerel havaalanından Birleşik Krallık'taki çeşitli noktalara günde birkaç uçuş gerçekleştirilmekte ve deneyimli acenteler yedek parça temin etmek, erzak tedarik etmek ve mürettebat değişikliklerini gerçekleştirmek için hazır bulunmaktadır. Cebelitarık'a gelen, Cebelitarık'a uğrayan veya Cebelitarık'la veya Cebelitarık'ın demir yeri, limanı veya barınağıyla irtibatı olan tüm gemiler için, geminin Cebelitarık'ta kaldığı her 48 saatlik süre veya bunun bir kısmı için aşağıdaki tonaj ücretleri ödenecektir. Tonaj ücretleri, Liman Atık Yönetmeliklerinin ve ISPS Kodu tarafından belirlenen güvenlik önlemlerinin uygulanmasının maliyetini karşılamak için bir İdare Ücreti içermektedir (<https://www.gibraltarpport.com>).

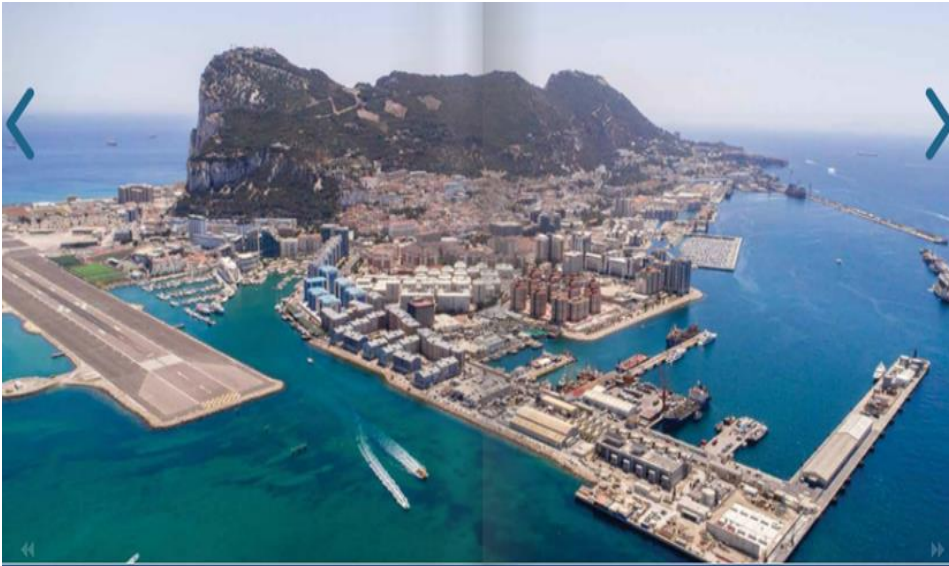
Tablo 2: Cebelitarık Limanı Gemi Barınma Ücretleri

GRT	TAM ÜCRET
1,000 GRT'ye kadar olan gemiler	£52.00
1.001 ve 5.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£101.00
5.001 ve 10.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£210.00
10.001 ve 15.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£278.00
15.001 ve 30.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£528.00
30.001 ve 50.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£963.00
50.001 ve 70.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£1,758.00
70.001 ve 100.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£2,275.00
100.001 ve 150.000 GRT'ye kadar olan gemiler	£2,500.00
150,001 GRT'den büyük gemiler	£3,000.00

Kaynak: <https://www.gibraltarpport.com>

Şekil 5: Cebelitarık Limanı
Kaynak: <https://www.gibraltarpport.com>

Şekil 4: Cebelitarık Limanı
Kaynak: Gibraltar Port Authority Handbook, 2018

Cebelitarık'ın birçok avantajı bulunmaktadır. Bunlar (<https://www.gibraltarpport.com>):

- Yüksek ciro nedeniyle rekabetçi pazar,
- Avrupa Birliği içindeki benzersiz vergiden muaf statü sayesinde düşük maliyetler,
- Rekabetçi liman ücretleri,
- Ana nakliye yollarına yakın konum,
- Pazar, rekabetçiliği sağlamak için Cebelitarık Hükümeti tarafından sürekli olarak izlenmektedir.

3. DÜNYA'DA ÖNEMLİ DENİZ GEÇİŞ NOKTALARI

Dünya ticaretinin halen en büyük bölümü (yaklaşık dörtte üçü) denizyoluyla gerçekleştirilmektedir. Bunun en önemli nedeni; denizyollarıyla taşımacılığın kara ve demiryollarına göre çok daha ucuza mal olmasıdır. Az miktarda yakıtla binlerce ton yük taşıyan gemilerin kullanılması, yol yapımı ve bakımı için özel harcamalara gerek olmaması ve tek seferde kara ve demiryollarına göre daha çok yükün, aynı zamanda daha güvenli olarak, uzak mesafelere taşınabilmesi, daha fazla hareketli olması (güzergahta değişiklik yapabilme imkanı) maliyeti düşüren faktörler arasındadır (Tümertekin ve Özgüç, 1999: 565).

Dünyada ticaretin var olmasından bu yana taşımacılık da olmuştur. Yeni kıtaların keşfedilmesini sağlayan gemiler daha sonra, kaynakların taşınması ile deniz taşımacılığının dünya ekonomisinin ana unsurlarından biri olmasını sağlamıştır. Dünya ticaretindeki hızlı artış ile ülkeler arasında ticaret, ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarını artırmıştır (Yercan, 1996: 24). Deniz taşımacılığı, uluslararası deniz taşımacılığının ana modlarından biridir ve son yirmi yılda istikrarlı bir şekilde büyümektedir. Buna göre Birleşik Devletler tarafından yayınlanan deniz taşımacılığına ilişkin yeni bir rapora Dünya ticaretinin %90'ı (10,7 milyar ton mal) 2018'de deniz yoluyla taşınmıştır (Najafi ve Zolfagharinia, 2018: 1).

Dünyanın çeşitli yerlerinde doğal ve yapay oluşumlarda yer alan denizyolu geçitleri olan boğaz ve kanallar jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu stratejik su yolları bulunduğu ülkeler ile bu yolları ve geçitleri denizyolu ulaşımında kullanan ülkeler açısından küresel öneme sahiptir. Deniz ticareti başta olmak üzere askeri olarak da stratejik sayılan bu bölgeler tarih boyunca, su ve enerji kaynaklarında olduğu gibi, güçlü devletlerin sahip olmak istedikleri ve günümüzde hala önem verdikleri bir konudur (Taşan, 2019).

Deniz taşımacılığı ve ticareti çok eskidir. Deniz, eskiden beri birçok uygarlığın gelişmesinde önemli rol oynamış ve birçok imparatorluğun gücü de denizlerdeki ekonomik ve siyasal egemenliğe dayanmıştır. Deniz ticaretinde dikkati çekecek ilk yapmış olan kavim Fenikelilerdir. MÖ. 2000'lerde Akdeniz'i Fenike gölü haline getiren Fenikeliler, MÖ. 1000 yıllarına doğru ise Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Britanya ve İskandinavya kıyalarına kadar uzanmışlardı. Bunları eski Yunanlılar ve Romalılar izledi. Romalılar deniz ticareti yanında askeri ve yönetsel etkilerini de yaymaya başladılar. Portekizliler, Cenevizliler ve Venedikliler ise daha sonraki devrelerde başlıca denizci uluslar olarak dikkat çekmişlerdir (Tümertekin ve Özgüç, 1999: 565).

3.1. Önemli Boğazlar

Dünyada ticaretin çok büyük bir kısmı deniz yolu ile gerçekleştirilmektedir. Deniz yolları hava yollarında olduğu gibi belirli güzergâhları takip etmekte ve bazı yerlerde yoğunlaşmaktadır. Bunların başında ise tabii boğazlar ve insan eliyle açılan kanallar bulunmaktadır. Boğazlar, kıtalar arasında yer alan iç denizleri okyanuslara, adalar ve yarımadalar arasında kısa yoldan denizleri ve okyanusları birbirine bağlayan tabii su yollarıdır (Taşlıgil, 2004: 2). Diğer bir ifadeyle boğazlar, toplam 164 deniz mili (303.728 m) uzunluğuna

sahip olup, fiziki yapısı, coğrafi konumu ve kendine has özellikleriyle deniz ulaştırmasında kullanılan, dünyanın en uzun, doğal ve dar suyollarındandır (Şener, 2015: 328).

Bu boğazların başlıcaları: Akdeniz ile Atlas Okyanusu arasındaki Cebelitarık; Amerika'nın güneyinde Atlas Okyanusu ile Pasifik Okyanusu arasında bulunan Magellan; Basra Körfezi ile Hint Okyanusu arasında bulunan Hürmüz; Güneydoğu Asya'da Malakka Yarımadası ile Sumatra Adası arasında yer alan Malakka; Kuzey Deniz'i ile Baltık Deniz'i arasında bulunan Sunt ve Büyük Belt; Kızıl Deniz ile Aden Körfezi arasında Babülmendep; Bering Denizini Kuzey Buz Denizi'ne bağlayan Bering; Asya ve Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran ve Karadeniz'i Marmara'ya bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazlarıdır.

Boğazlar bilhassa iki açıdan uluslararası bir öneme sahiptir. Bunlardan birincisi askeri ve stratejik açıdan, ikincisi ise ticari ve ekonomik açıdan arz ettiği önemdir. Örneğin; İstanbul ve Çanakkale boğazlarının askeri ve stratejik önemi, Asya ile Avrupa arasındaki bağlantıyı kurmasından ve diğer yandan Akdeniz ile Karadeniz ve oradan da okyanuslar arasındaki bağlantıyı kurmasından kaynaklanmaktadır (Koday vd., 2017: 882).

3.2. Önemli Kanallar

Avrupa ve Uzakdoğu arasındaki ticaret yolları da Türklerin eline geçmiştir. Bu arada 1492 ve 1530 yılları arasında denizlerdeki büyük keşifler gerçekleşmiştir. Bu kapsamda İspanyol Columbus, Cortez ve Balboa, Venedikli Cabots, Portekizli Vasco da Gama, Galvao ve Magellan, Fransız Cartier ve İngiliz denizci kaptanlar Drake, Raleigh, Frobisher ve Hawkins'in keşifleri vardır. Bunların sonucunda Danimarka, İsveç, Hollanda, Fransa, İspanya ve Portekiz'in deniz ulaşım hatlarında büyük gelişmeler olmuştur. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın 1861'de, Panama Kanalı'nın 1915 yılında açılması, denizyolu hatlarında önemli kısaltmalar ve yeni limanların açılmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Baykal, 2012: 97). 19. yüzyıldan itibaren nehirleri ve denizleri birbirine bağlayarak daha kısa yoldan ulaşım sağlamak amacıyla kanal açma çalışmaları başlamıştır. Bu kanalların en önemlileri: Kızıl Deniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı; Atlas ve Pasifik Okyanusları arasında yer alan Panama Kanalı; İyon Denizi ile Ege Denizi arasındaki Korint Kanalı; Baltık Denizi'ni Kuzey Denizi'ne bağlayan Kiel Kanalı; ABD ile Kanada arasında St. Lawrence Kanalı; Birleşik Krallık'ta Kaledonya ve Liverpool kanalları; Belçika'da Albert Kanalı; Fransa'da Canal du Midi; Hollanda'da Hollanda Kanalı; Tuna, Weser, Rhen vb. nehirleri üzerindeki kanallardır (Taşlıgil, 2004: 2).

3.3. Önemli Limanlar

Dünyanın coğrafi yapısı gereği uluslararası ticarete en etkin ulaşım ortamı denizlerdir. Su ortamında sürdürülen deniz taşımacılığının başlangıç ve bitiş noktalarını limanlar oluşturur (Baykal, 2012: 98). Günümüzde uluslararası ticari taşımacılıkta çok önemli paya sahip olan denizyolu taşımacılığının en önemli öğelerinden biri olan liman, gemi ile diğer taşıma araçları arasında mal ve yolcu aktarılmasını veya yükün depolanmasını güvenle sağlamayı amaçlayan ve buna ilişkin olarak ekonomik işlevlerin gerçekleşmesine olanak sağlayan tüm altyapı ve donanımına sahip hizmet yeridir. Dolayısıyla limanlar, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde önemli göstergelerden birisidir (Balık, 2014: 37).

İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethi yeni bir çağın başlangıcı olurken, Londra, Rotterdam ve Hamburg gibi ortaçağ limanları nehir, haliç, körfez veya boğazların kıyılarında yer almaktadır. Bu durum New York, Boston, Baltimore, Washington ve New Orleans gibi ilk Amerika limanları için de doğrudur (Baykal, 2012: 97).

Bugün dünya konteynır trafiğinin %25'i Akdeniz koridorunu kullanmaktadır. Avrupa Ülkeleri ile Uzakdoğu ülkeleri arasındaki uzun mesafe konteynır taşımacılığı, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz Süveyş Kanalı üzerinden geçmekte ve günümüzde ana liman olarak Malta, Pire, Limasol, İskenderiye limanlarından hizmet sağlamaktadır. Bununla birlikte Mısır'ın Damietta ve Port Said, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Limasol ve Larnaka, İsrail'in Haifa, Malta'nın Valetta, Yunanistan'ın Pire, İtalya'nın Ravenna gibi limanları aktarma limanı olarak ön plana çıkmaktadır (Balık, 2014: 45).

Günümüzde küresel ticaretin devam etmesini sağlayan dünyanın en büyük ve en işlek ilk 10 limanı ise; Çin'deki Shanghai Limanı, Singapur Limanı, Çin'deki Ningbo-Zhoushan Limanı, Çin'deki Shenzhen Limanı, Çin'deki Guangzhou Harbor, Güney Kore'deki Busan Limanı, Çin'deki Qingdao Limanı, Çin'deki Hong Kong, S.A.R, Çin'deki Tianjin Limanı ve Hollanda'daki Rotterdam Limanı'dır (<https://www.worldshipping.org>).

4. CEBELİTARİK BOĞAZI'NIN EL DEĞİŞTİRMESİNİN MALİYET ANALİZİ

İspanya, yüzyıllarca Cebelitarık Boğazı ve topraklarını elinde tutmuş, yaşanan savaşlar sonucu son üçyüz yıl içerisinde bu boğazın ve toprakların egemenliği ve boğazın kontrolünü İngiltere'ye kaptırmıştır. İspanya, egemenliği ve kontrolü kaybetmesini hiçbir zaman içine sindirememiş bu durum adeta koca ülke için psikolojik bir takıntı haline gelmiştir.

Maliyet analizine dahil edilmesi gereken iki seçenek söz konusudur. Cebelitarık İspanya'nın veya Cebelitarık İngiltere'nin seçenekleridir. Cebelitarık el değiştirirken İspanya ve İngiltere için hem parasal hem de parasal olmayan getiri ve maliyetler ortaya çıkmıştır. Bu getiri ve maliyetlerin birçoğunun ölçülmesinde güçlük bulunmaktadır. Birçoğu zaten "Prestij" gibi parasal olmayan özelliktedir.

Analiz İspanya ve İngiltere için ayrı ayrı yapılmalıdır.

4.1. İspanya ve İngiltere Açısından Cebelitarık Boğazı'nı Kaybetmenin Maliyet Analizi

İspanya Cebelitarık Boğazı'nın kontrolünü kaybederken birçok maliyet ortaya çıkmıştır. Getiri ortaya çıkmış olabilir mi? sorusu akla gelmektedir. Analiz aşağıdaki gibi yapılabilir:

	<u>Cebelitarık İspanya'nın</u>	<u>Cebelitarık İngiltere'de</u>
Gelirler		
Parasal Olmayan Getiri	Yok	Var
-Prestij kazancı	Yok	Var
-CT kontrolünün stratejik üstünlüğü	Yok	Var
-Kıta sahanlığı üstünlüğü	Yok	Var
-Askeri üstünlük	Yok	Var
Geçiş Ücreti	Yok	Var
Liman Hizmet Geliri	Yok	Var
Getiri Toplamı	a	b
Maliyetler		
Parasal Olmayan Maliyet	Var	Var
-Savaşta can kaybı	Var	Var
-Prestij kaybı	Var	Yok
-CT kontrolünün stratejik kaybı	Var	Yok
-Kıta sahanlığı kaybı	Var	Yok
-Askeri zayıflık	Var	Yok
Parasal Maliyet	Var	
-Savaşta ekonomik değer kaybı	Var	Var
-Savaş tazminatı	Var	Yok
Maliyet Toplamı	c	d
Kar	a-c=X	b-d=Y

Kar Karşılaştırması: $Y > X$

Devasa getiri maliyetlerin ölçülmesindeki güçlükten söz etmiştir. Son üçyüz yılda yaşanan değişim iki ülkeye önemli getiri ve maliyetler yüklemiştir. Değişimlere Hollanda ve Fransa gibi harici ülkeler de katılmıştır. Onların da kayıp ve kazançları olmuştur. Ancak amacımız, toprak parçası küçük olsa da sağladığı avantajın büyüklüğünü, kayıpların getirdiği yük kadar fazla olunca konuyu ayrıntılı olarak yönetim muhasebesi açısından irdelemek, hem bu vak'ada hem de benzer vakaları anlayıp analiz edilmesine katkı sağlayacaktır.

5. SONUÇ

Savaşlar ülkeler ve toplumlar üzerinde büyük etkiler doğuran olaylardır. Savaşlarda ortaya çıkan sonuçların etkileri küresel boyutlarda olabilmektedir. Savaşlar pek çok disiplini ilgilendirdiği gibi savaş muhasebesi açısından muhasebe bilimiyle de ilgilidir. Bundan dolayı muhasebe disiplini açısından savaş analizlerinin dikkatli bir biçimde yapılması, konuyla ilgilenenler açısından doğru değerlendirmelerin yapılmasında da önemli bir husustur. Cebelitarık Boğazı'nın İspanya hakimiyetinden İngiltere hakimiyetine geçmesi İspanya'ya bir maliyet, kayıplar ise İngiltere'ye bir kazanç oluşturmuştur.

Cebelitarık Savaşı sonucunda İspanya açısından parasal ve parasal olmayan net bir getiri söz konusu olmamıştır. Çünkü İspanya, Cebelitarık Boğazı üzerindeki hakimiyetini kaybederek can kaybı, prestij kaybı, Cebelitarık Boğazı kontrolünün stratejik kaybı, kıta sahanlığı kaybı ve

askeri zayıflık gibi birtakım parasal olmayan maliyetlere maruz kalmıştır. Savaşta ekonomik değer kaybı ve savaş tazminatından dolayı da İspanya ayrıyeten parasal bir maliyete katlanmıştır. Diğer taraftan, Cebelitarık Boğazı'nın doğal olması nedeniyle bu boğazdan geçen gemilerden geçiş ücreti alınmamış ve liman hizmet geliri elde edilememiştir. Bunun neticesinde İspanya'nın Cebelitarık Boğazı'ndan parasal bir getiri elde etmesi söz konusu olmamıştır. Ancak, Cebelitarık Boğazı'nın İngiltere'nin hakimiyetine geçmesiyle, İngiltere açısından parasal ve parasal olmayan getiriler oluşmuştur. Çünkü İngiltere, Cebelitarık Savaşı'nı kazanarak birçok açıdan prestij kazanmış, Cebelitarık kontrolünün getirdiği stratejik bir üstünlük elde etmiş, kıta sahanlığı üstünlüğü yakalamış ve askeri üstünlük sağlamıştır. Bunun sonucunda İngiltere, birtakım parasal olmayan getiriler elde etmiştir. Diğer taraftan, İngiltere Cebelitarık Boğazı'ndan geçen gemilerden geçiş ücreti almış ve liman hizmet geliri elde etmiştir. Bu duruma bağlı olarak, İngiltere'nin Cebelitarık Boğazı'ndan parasal bir getiri elde etmesi söz konusu olmuştur. Savaşta can kayıpları ise hem İspanya hem de İngiltere açısından parasal olmayan bir maliyet kalemi oluşturmuştur.

Sonuç olarak; tarih boyunca yapılan savaşların sonuçlarının maliyet ve özellikle yönetim muhasebesindeki analizlere tabi tutulup değerlendirilmesi, elde edilen sonuçlara farklı boyutlardan bakılabilmesine imkan sunabilmektedir. Yönetim muhasebesinin parasal kalemleri ele alırken, parasal olmayan diğer kalemleri de hesaba katması, gerçekleştirilen analizlerin savaşlar gibi toplumsal olaylara uyarlanmasına imkan sağlamaktadır. Ayrıca, Cebelitarık Boğazı'nın tarihsel mücadelesine ilişkin; özellikle İspanya ve İngiltere'nin mücadelesi; elde edilen parasal ve parasal olmayan getiriler ile parasal ve parasal olmayan maliyetlerin karşılaştırılması bakış açısıyla yapılan bu çalışma, benzer tarihsel olaylara da genelleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Baeza, J. V. (2021). Gibraltar in Spanish foreign policy: Brexit as an opportunity for a new approach. *The Round Table*, 110(3), 357-367.
- Balık, İ. (2014). Limanlar ve Liman Yeri Seçimi. *Kent Akademisi*, 7(2), 37-48.
- Baykal, R. (2012). *Karma Taşımacılık Yaklaşımıyla Limanlar ve Terminaller*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Dittmer, J. (2021). Putting geopolitics in its place: Gibraltar and the emergence of strategic locations. *Political Geography*, 88, 1-10.
- E.P. (1939). Gibraltar, Spain, and the Straits. *Royal Institute of International Affairs*, 16(9), 423-426.
- Gold, P. (2009). The Tripartite Forum of Dialogue: Is this the Solution to the 'Problem' of Gibraltar?, *Mediterranean Politics*, 14(1), 79-97.
- Gibraltar Port Authority Handbook, (2018). <https://www.gibraltarport.com/port-information/port-handbook> (Erişim: 1.12.2022).
- Holland, R. (2021). Gibraltar and the 'British Mediterranean': an overview. *The Commonwealth Journal of International Affairs*, 110(3), 320-332.

- Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç.K. (2017). Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 879-910.
- Lambert, D. (2005). 'As Solid as the Rock'? Place, Belonging and the Local Appropriation of Imperial Discourse in Gibraltar. *Transactions of the Institute of British Geographers (Published by: Wiley on behalf of The Royal Geographical Society, New Series)*, 30(2), 206-220.
- Leiceaga, J.L.M., Fragata, C. de ve Espana, A. de. <https://revistamarina.cl/revistas/1986/5/mackinlay.pdf> (Erişim: 2.12.2022).
- Mert, E. (2019). Cebelitarık Boğazı Geçiş Rejimi ve Akdeniz'in Statüsü. *Akdeniz Jeopolitiği (Mediterranean Geopolitics içinde)* (ss.296-303). Hasret Çomak ve Burak Şakir Şeker (ed.). Ankara: Nobel AkademikYayıncılık.
- Najafi, M. ve Zolfagharinia, H. (2021). Pricing and quality setting strategy in maritime transportation: Considering empty repositioning and demand uncertainty. *International Journal of Production Economics*, 240, 1-37.
- O'Callaghan, J. F. (2011). *The Gibraltar Crusade (Castile and the Battle for the Strait)*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Özgen, N. (2018). Geçmişten günümüze Dünya İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi. Ankara: Venedik Yayınları.
- Plank, G. (2013). Making Gibraltar British in the Eighteenth Century. *History*, 98(3), 346-369. (Published by: Wiley).
- Renta, L.N.D. (2008). Translated identities: writing between Morocco and Spain. *The Journal of North African Studies*, 13(4), 429-439.
- Rothwell, D. R. (2009). Gibraltar, Strait of (Encyclopedia entries) <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law9780199231690-e1172> (Erişim: 03.11.2022)
- Şener, B. (2015). Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (35), 327-349.
- Taşan, M. (2019). *Türk Boğazları'ndan Gemi Geçişleri ve Geçiş Sürelerinin Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taşlıgil, N. (2004). İstanbul Boğazı'nın Ulaşım Coğrafyası Açısından Önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (10), 1-18.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1999). *Ekonomik Coğrafya - Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yercan, H. F. (1996). *Liman İşletmeciliği ve Yönetimi*. Mersin: Mersin Deniz Ticaret Odası Yayını.
- Zaidi, S.S.A. (1966). Gibraltar. *Pakistan Horizon*, 19(2), 148-155. (Published by: Pakistan Institute of International Affairs).

İnternet Kaynakları

<https://dogrulugune.org/cebelitarik-bogazi-suveys-ve-panama-kanallarinin-yillik-gelirleriyle-ilgili-iddialar/> (Erişim: 23.11.2022).

<https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/History-of-Gibraltar/> (Erişim: 23.11.2022).

<https://www.hurriyet.com.tr/galeri-cebelitarik-nerede-hangi-ulke-ve-kita-sinirlari-icinde-iste-cebelitarikin-haritadaki-konumu-hakkinda-bilgiler-41938683/3> (Erişim: 24.11.2022).

<https://www.gibraltarport.com/port-information> (Erişim: 25.11.2022).

<https://www.gibraltarport.com/bunkering/general-information> (Erişim: 25.11.2022).

<https://www.gibraltarport.com/maritime-services/port-tariffs> (Erişim: 25.11.2022).

<https://www.gibraltarport.com/port-information/about-the-pga> (Erişim: 25.11.2022).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tarik-b-ziyad> (Erişim: 28.11.2022).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/musa-b-nusayr> (Erişim: 28.11.2022).

https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/ispanyadaki-kucuk-ingiltere-cebelitarik,-t3paG3qZUi_9fMQQMck7A/1SZZzJe6KkGSQ4oWEzyECQ (Erişim: 28.11.2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Cebelitar%C4%B1k_Bo%C4%9Faz%C4%B1 (Erişim: 22.11.2022)

<https://www.worldshipping.org/top-50-ports> (Erişim: 29.11.2022).

İÇ DENETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE İÇ DENETİM DÜZENLEMELERİ

Halime Karaca ¹

ÖZ

İç denetim kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacıyla yürütölen bağımsız ve tarafsız bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim; uygulandığı ilk dönemlerde sadece muhasebe ve mali konuları içeren bir birim iken günümüzde risk yönetimi ve kontrol değerlendirmelerini de kapsayan, bununla birlikte fırsatları ortaya koyabilen, işletmeler için yön ve yol gösteren bir birime dönuşmüştür. Bu çalışmanın amacı iç denetim uygulamalarının tarihsel gelişim sürecini ortaya koymak ve iç denetime ilişkin uluslararası ve ulusal düzenlemeleri literatür kapsamında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, İç denetim, İç denetim düzenlemeleri.

JEL Sınıflandırması: M42.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF INTERNAL AUDIT AND INTERNAL AUDIT ARRANGEMENT

ABSTRACT

Internal auditing is an independent and impartial assurance and consulting activity conducted to improve and add value to the organization's activities. Internal audit; while it was a unit covering only accounting and financial issues in the first periods of its implementation, today it has transformed into a unit that provides direction and guidance for businesses that also include risk management and control assessments, as well as revealing opportunities. The aim of this study is to reveal the historical development process of internal audit practices and to evaluate international and national regulations regarding internal auditing within the scope of literature.

¹ Öğr.Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, Malatya M.Y.O., halime.karaca@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0218-3851.

Atıf (Citation): Karaca, H. (2023). İç Denetimin Tarihsel Gelişimi ve İç Denetim Düzenlemeleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(25), 55-68.

Keywords: Auditing, Internal Auditing, Internal Auditing Arrangement.

Jel Classification: M42.

1. GİRİŞ

İç denetim yıllar itibariyle gelişen, işletmelerin sürekli değişen ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyet gösteren bir kurumdur (Munteanu ve Zaharia, 2014: 2239). Kuruma hizmet amacıyla kurum içerisinde oluşturulan bağımsız bir denetim fonksiyonu olan iç denetim, dünya genelinde değişen işletme ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır (Sabuncu, 2017: 162). Başlangıçta, daha çok muhasebe odaklı olan iç denetim, günümüzde işletmelerin temel risklerinin ortaya çıkarılmasında güçlü bir araç olup (Mitea, 2006: 18) işletmedeki kontrollerin verimliliğinin ve etkinliğinin sağlanmasını içermektedir (Kurnaz ve Çetinoğlu 2010, 31).

İç denetimin dinamik bir alan olması, çevresel faktörlerin çeşitliliği, işletme içinde ve işletme dışındaki koşulların sürekli değişimi denetimin odak noktasının değişmesine neden olmuştur (Kızılboğa 2013, 134). Antik çağda hileli işlemlerin önlenmesi için ticari faaliyetlerin kayıtlarının doğrulanması şeklinde yürütülen, geçmişe odaklanan uygunluk denetimi anlayışı; değer katan ve gelecekteki sonuçların iyileştirilmesine yönelik bir iç denetime doğru evrilmiştir (Mihret ve Yismaw, 2007:471). İlerleyen tarihi süreçte iç denetim fonksiyonu, uygunluk ya da geleneksel denetimden, yönetim ile işbirliğinin önem kazandığı değer katıcı bir role bürünmüş (Cooper vd., 2006: 822), işletmenin karşılaşılabileceği riskleri öngörebilen, risklere karşı tedbirler alınması hususunda öneriler sunan, alınan tedbirlerin etkinliğini değerlendiren, yönetim danışmanı bir fonksiyona dönüşmüştür (Özbek 2012, 20). Ayrıca geçmiş faaliyetlerin denetimi yönüyle reaktif bir süreç olan denetim, danışmanlık ve değer katma gibi süreç odaklı yeni işlevlerle birlikte proaktif bir yapıya dönüşmektedir (Kızılboğa ve Özşahin, 2013: 231).

Bu çalışmada iç denetimin tarihsel gelişim süreci incelenmekte, iç denetime ilişkin düzenlemeler ve gelişmeler değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışma üç bölüm olarak incelenmiş, birinci bölümde iç denetimin uluslararası alandaki gelişimi ve iç denetim uygulamaları açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde iç denetimin ulusal alandaki gelişimi ve uygulamaları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde iç denetime ilişkin düzenlemeler değerlendirilmiştir.

2. İÇ DENETİMİN ULUSLARARASI ALANDAKİ GELİŞİMİ

Denetim uygulamalarının ortaya çıkışı milattan önceki dönemlere dayanmaktadır. Denetim faaliyetlerine ilişkin ilk bulgulara antik Roma'da rastlanmış ve hileli işlemlerin önlenmesi için ticari faaliyetlerin kayıtlarının doğrulanmasıyla ilgili çalışmalar ilk denetim çalışmaları olarak kabul görmektedir. Geçmiş denetim uygulamaları değerlendirildiğinde denetimin çıkış nedeninin, hileli uygulamalarla işletmelerin elde ettiği vergi avantajlarının önlenmesi olduğu anlaşılmaktadır (Türedi vd., 2015: 3).

Mezopotamya'da hüküm süren medeniyetlerde rastlanan denetim faaliyetleri, hasılat ve ödemelerin doğru şekilde muhasebeleştirilmesi ve vergilerin toplanmasındaki kaygı neticesinde

kurum ya da kuruluşların kayıt yöntemlerinde uygulanmıştır. Yunan, İtalyan ve Roma medeniyetlerinde ise kamu mali sistemlerinde hileli faaliyetlerin önlenmesi için ayrıntılı kontrol sistemlerinin kurulması gibi günümüz iç denetim faaliyetlerine benzeyen pek çok uygulamaya rastlanmaktadır (Ramamoorti, 2003: 3).

İç denetim faaliyetleri Pers İmparatorluğu'nda da görülmektedir. MÖ 521'den 425'e kadar ülkenin hükümdarı olan Büyük Darius'un iç kontrol ve iç denetimden yararlandığına dair görüşler ortaya atılmıştır. Büyük Darius, hükümdarlığını yıl içerisinde çeşitli dönemlerde ülkenin diğer bölgelerine dağılmış dört başkentten (Persepolis, Ecbatana, Susa ve Ctesiphon) yönetmiştir (Murray, 1976: 98). Pers İmparatorluğu, her biri vilayetin zenginliğine göre imparatorluğa vergi ödeyen bir Pers valisi tarafından yönetilen, 20 vilayete bölünmüştür. Söz konusu valilerin yönetimi dürüstlükle tesis edebilmeleri için Darius, hükümdarlığının tüm bölgelerine temsilciler göndermiştir. Hükümdarın gözü kulağı olan bu temsilcilerin, ilk iç denetçiler olması muhtemeldir (Tetik ve Karaca, 2021: 191).

Bu ilk denetimlerde en dikkat çekici nokta, gelişmiş yönetim kontrolleridir. Diğer taraftan iç denetim kavramı ilk olarak 13. yüzyılda Venedik, Milano, Floransa gibi İtalyan ticaret merkezlerinde ifade edilmiş ve 1900'lerden sonra Avrupa ülkelerinde akademik alanda analiz edilmiştir (Şaban ve Tanç, 2008: 2). 13. yüzyılın ilk yıllarında Pisa kentinde iç ve dış denetim faaliyetlerini yürütmeleri amacıyla iki resmi denetçi devlet yetkililerince atanmıştır (Selimoğlu ve Saldı, 2018: 1400). 1289 yılında İngiltere'de ilk kez "auditor" meslek unvanı olarak kullanılmış olup, denetçiliğin meslek olarak örgütlenmesi ilk 1581 yılında Venedik'te gerçekleşmiştir (Yılancı, 2015: 15). O dönemlerde denetçiler, yolsuzluk ve hileleri ortaya çıkarmada uzman olan kişiler arasından kamu tarafından atanmıştır. 16. ve 18. yüzyılları arasında geçen süreçte denetim faaliyetlerinin kapsamı genişlemiş, iş odaklı cemiyetlerin uygulamaları da denetim faaliyetleri kapsamına alınmıştır. Bu dönemde denetim faaliyetleri, hileli işlemlerin tespit edilmesi ve önlenmesine yöneliktir. Bununla birlikte denetim uygulamalarında, önceki dönemlerden farklı olarak yazılı kaynaklar kullanılmıştır (Selimoğlu ve Saldı, 2018: 1400).

ABD'de koloni döneminde çok sayıda büyük ölçekli sanayi işletmesi bulunmadığından, iç denetim ihtiyacı sınırlı olmuştur. Bir denetim fonksiyonunun gerekliliği ilk, kamu sektörüne ileri sürülmüş 1789 yılında ilk ABD Kongresinde onaylanan kanun çerçevesinde hazine bakanlığı kurulması, kontrolör ve denetçi atanması kabul edilmiştir. Demiryolu şirketleri ilk iç denetçi bulduran kurumlar olup faaliyetlerinin işlerliğini gözlemleyebilmek için iç denetçileri görevlendirmiştir "Gezici Denetçiler" şeklinde adlandırılan bu iç denetçiler, demiryolunun bilet acentelerinin kontrolünü yaparak, seferlerin finansal işlemlerini denetlemiştir. Almanya'daki Krupp şirketi de diğer bir iç denetçi bulduran şirkettir. Krupp şirketi 1875 yılında şirket denetim kılavuzunun yayınlanmasından sonra hizmet ettikleri çeşitli alanlarda iç denetçileri istihdam etmiştir. Bu kılavuz kapsamında "iç denetçilerin kanunlara, sözleşmelere, politikalara ve prosedürlere riayet edilip edilmediği ve tüm ticari işlemlerin oluşturulan politikalarla uyumlu yönetilip yönetilmediğini belirlemek" olduğu açıklanmaktadır. Bu bağlamda denetçiler, var olan imkânların ve yöntemlerin iyileştirilmesi hususunda öneriler sunar, koşulların iyileştirilmesi adına sözleşmeleri inceler (Cangemi ve Singleton, 2003: 10).

İç denetim; önceki dönemlerde kullanılmakla birlikte Sanayi Devrimi'nin, süreçlerin büyük ölçekte sistemleştirilmesi ve çıktılarının kalitesi ve tutarlılığına daha fazla odaklanmasıyla sonuçlandığı 19. yüzyıla kadar önemli gelişme göstermemiştir. Meslek olarak gelişmesi, yönetim teorisi ve pratiğinin gelişmesi ve kurumsal operasyonlarda ayrı bir rol olarak “yönetici” nin ortaya çıkmasıyla yirminci yüzyıla kadar devam etmiştir (Pitt, 2014: 4). Sanayi Devrimi'yle başlayan değişim ve gelişmeler neticesinde, işletmelerin faaliyetleri giderek karmaşıklaşmış bunun sonucu olarak da denetim uygulamalarında radikal bir değişim başlamıştır. Modern iç denetim olgusunun ortaya çıkması ve gelişmesi öncelikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD’ de gözlenmiştir (Adiloğlu, 2010: 17).

İç denetimin kökeni çok eskiye dayanmakla beraber 1930'lu yıllara değin geçen süreçte çoğu kuruluşlar ve dış denetçilerce iç denetim, önemli bir yöntem olarak kabul görmemiştir. İç denetim faaliyetlerinin kabul görmesi öncelikle, 1934'te ABD Sermaye Piyasası Kurulu'nun (Securities and Exchange Commission - SEC) kurulması ve o zamanlarda dış denetimin hedefleri ve tekniklerinin değiştirilmesinden kaynaklanmıştır. Yasal bir düzenleyici eylem olarak SEC, kuruluşların finansal tablolarını bağımsız denetçiler tarafından onaylamalarını gerekli kılmıştır. Bu gereklilik sonucunda işletmeler, iç denetim birimleri oluşturmuştur (Moeller, 2009: 5). O dönemde iç denetçilerin organizasyondaki rolü sınırlı kalmış, iç denetim fonksiyonları dış denetimin yardımcısı ya da gölgesi olmaktan öteye gidememiştir (Selimoğlu ve Saldı, 2018: 1399).

1930'lu yıllarda iç denetçilerin konumlarıyla ilgili çalışmaları yapan Walter B. Meigs, iç denetçilerin ya muhasebe evraklarındaki yazım hatalarını araştıran kâtipler ya da çok farklı yerlerde şubelere sahip olan kuruluşların seyahat eden temsilcileri olduklarını gözlemlemiştir. İlk iç denetçiler çoğunlukla, sıradan muhasebe işlemlerinin doğruluğunu araştırmak ya da bir büro destek personeli olarak görev yapan büro yardımcılarını görevlendirilmiştir. İç denetimin bu eski tanımının kalıntıları, 1970'lerin ilk yıllarında bile varlığını sürdürmüştür. (Moeller, 2009: 5). Büyük işletme yöneticilerinin bağımsız denetçilerin hazırladığı yıllık mali denetimlerin yeterli olmadığını kabul etmeleri iç denetim ihtiyacını artırmıştır. İşletme yöneticileri hata ve hilelerden korunmak, gerektiğinde doğru finansal bilgilere ulaşmak amacıyla bağımsız denetçiler dışında, sürekli personelin işletme bünyesinde bulunmasını istemişlerdir. (Uzay, 1998: 162).

Bir işletme fonksiyonu olarak varlıkların korunması, hata ve hileli işlemlere odaklanmasından başlayarak iç denetimin kapsamı hızlıca hemen hemen bütün finansal işlemlerin doğrulanmasına kadar genişlemiş ve daha sonra kademeli olarak “yönetim için denetim” vurgusundan “yönetim denetimi” yaklaşımına geçilmiştir (Ramamoorti, 2003: 3).

Victor Z. Brink'in 2. Dünya Savaşı'ndan önce başladığı, savaş döneminde görevi nedeniyle ara verdiği, savaştan sonra tamamladığı ve sonradan “Modern İç Denetim” başlığıyla kitaplaştırdığı “Modern İç Denetim İhtiyacı” başlıklı tezi bu alandaki önemli gelişmelerden biri olmuştur (Moeller, 2009: 5). 1941 yılında ABD’de kurulan “İç Denetçiler Enstitüsü” (The American Institute of Internal Auditors – IIA) bu alandaki diğer bir önemli gelişme olmuştur (Pitt, 2014: 4). IIA'nin kurulmasıyla iç denetim mesleği kurumsal bir kimliğe sahip olmuştur (Korkmaz, 2007: 6). IIA, mesleğin dış tanıtımının yanı sıra mesleki standartların oluşturulmasında önemli rol oynamıştır (Uzay, 1998: 162). IIA, 25 ülkede kurulmuş olup

günümüzde 170'ten fazla ülke ve bölgeden 190.000'den fazla üyeye hizmet sunmaktadır. (<http://www.globaliia.org/>). IIA'nin iki kurucu üyesi John B. Thurston ve Robert B. Milne, profesyonelliğin boyutlarının daha ileriye taşınması amacıyla iç denetim fonksiyonunun kapsamının genişletilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Selimoğlu ve Saldı, 2018: 1402).

1947 yılında IIA'nin "İç Denetimin Sorumlulukları Bildirisi" (Statement of Responsibilities of the Internal Auditor) başlığıyla yayınladığı bildiri, mesleğin profesyonelleşmesinde önemli diğer bir gelişmedir (Pitt, 2014: 4). IIA; bu bildiri ile iç denetim operasyonlarının amacı, kapsamı ve sorumluluklarını belirlemekte; bu hususlara ilişkin standartları belirleyerek iç denetçilerin eğitimlerine yönelik sertifika programları sağlamaktadır (Sabuncu, 2018: 783).

İlerleyen süreçte iş dünyasında meydana gelen değişimler, modern iç denetim anlayışında köklü değişikliklere neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler IIA'nın "İç Denetimin Sorumlulukları Bildirisi'nde" 1957, 1971, 1976, 1981, 1990 yıllarında revizyona giderek 2002 yılında "Uluslararası Mesleki Uygulamalar Çerçevesi" (International Professional Practices Framework) (IPPF) kapsamına entegre olmuştur (Selimoğlu ve Saldı, 2018: 1402). Yaşanan bu gelişmeler ve ihtiyaçlar iç denetimi, işletme içerisinde daha fazla önem kazanan ve bununla birlikte daha fazla sorumluluk alan bir birim haline getirmiştir (Memiş, 2008: 77). İç denetim fonksiyonunun kapsamı ilerleyen süreçte genişlemiş, bu gelişim süreci Tablo 1'de tasnif edilmiştir (Munteanu ve Zaharia, 2014: 2239-2241):

Tablo 1. İç Denetimin Tarihi Süreçte Değişen Rolü

1950	Muhasebe Kayıtlarının Kontrol Edilmesi
1960	Uygunluğun Değerlendirilmesi
1970	Prosedürlerin Değerlendirilmesi
1980	Kontrollerin İncelenmesi
1990	İç Kontrol Sisteminin Raporlanması
2000	Risk Yönetim Sisteminin Değerlendirilmesi
2001	Risk Yönetim Sisteminin İyileştirilmesi
2002	Gerçekleştirilen faaliyetlerin Raporlanması
2003	İlave Değer Katmak
2004/2009	İç Denetim Konsolidasyonu
2010/2013	Finansal Risk Yönetiminin Kapasitesi

Kaynak: Munteanu ve Zaharia, 2014: 2239

- **Muhasebe Kayıtlarının Kontrol Edilmesi:** Bu dönemde denetçiler, muhasebe kayıtlarının doğru olup olmadığını kontrol etmiştir.
- **Uygunluğun Değerlendirilmesi:** İç denetçiler finansal muhasebe birimleri içinde farklı görevleri yaparken kontrol listeleri yoluyla finansal prosedürlere ne ölçüde uyulduğunun değerlendirilmesinde bulunmuşlardır.

- **Prosedürlerin İncelenmesi:** Bu dönemde iç denetimin rolü; belgelerin incelenmesi, kayıtların kontrol edilmesi, sorunların tespiti ve sorunlara neden olan sebeplerin çözüm önerileriyle birlikte sunulması olmuştur.
- **Kontrollerin Değerlendirilmesi:** Bu dönemde iç denetçiler, işletmelere uygulanabilen çeşitli kontrol uygulamaları ile ilgili olarak rutin sınırların dışında yönetime danışman olmuştur.
- **İç Kontrol Sisteminin Raporlanması:** Bu süreçte iç denetim kapsamında ilk kez birçok teknik ve araç kullanılmıştır. Bu da kurumlarda iç kontrol sisteminin değerlendirilmesinin sonucu olarak bağımsız görüşlerin oluşması ve raporlanması sonucunu doğurmuştur.
- **Risk Yönetim Sisteminin Değerlendirilmesi:** Bazı skandallar, etkili yönetimin yoksunluğu ya da işletmeyi etkileyen olumsuz olayların varlığı işletmeleri korumada risk yönetim sisteminin önemini belirtmekte kurumsal yönetimin önemini vurgulamaktadır. Bu koşullarda, iç denetçilerin yöneticiler tarafından uygulanan risk yönetimi süreçlerini incelemeleri ve değerlendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca süreçlerin etkili ve yeterli olup olmadığını kontrol etmeleri ve sonunda raporlar ve öneriler hazırlamaları gerekmektedir.
- **Risk Yönetim Sisteminin İyileştirilmesi:** Bu dönemde iç denetçilerin işlerinde İç Denetim Standartlarının uygulanması nedeniyle tekdüzelik tarafından karakterize edilmeye başlanmış, genişletilmiş risk yönetimi kavramının kullanımına odaklanılmıştır.
- **Gerçekleştirilen faaliyetlerin Raporlanması:** Bu dönemde iç denetim çalışmaları sonuçlarının işletmenin üst yönetimine raporlanması gerekli kılınmış olup ilk aşamada bu raporlama yıllık yapılmıştır. Böylece iç denetim önerileri yoluyla yönetim gündemi ve işletmelerin amaçlarına ulaşmasına yardımcı uygulamaların kullanımı amaçlanmıştır.
- **İlave Değer Katmak:** Bu terim IIA tarafından tanımlanmış olup bu dönemde iç denetim fonksiyonunun esas amacı, işletmelerin işlevlerini geliştirip iyileştirerek onlara değer katmasıdır.
- **İç Denetim Konsolidasyonu:** İç denetim bir ilişkiler, süreç ve/veya yönetim sistemi ile ilgili görüş bildirebilen nitelikli sistemdir. İç denetim, temel amacı yönetim kontrolünün güçlendirilmesine odaklanan, yönetim süreçlerinin takibini yapan, farklı performans seviyelerine neden olan sorumlu ve metodolojik eylemler olarak yönetim süreçlerinin desteklenmesi ve güçlendirilmesini kapsamaktadır.
- **Finansal Risk Yönetiminin Kapasitesi:** Ulusal ve uluslararası kuruluşlardaki iç denetim birimleri, gelişmiş finansal riskleri kontrol etme yeteneğine sahip olsa da piyasa eğilimleri ve hissedarlar tarafından oluşturulan risk yönetimi seviyesi ile faaliyetlerin uyumlaştırılması gibi zorluklarla karşı karşıyadır.

İç denetim; uygulandığı ilk dönemlerde sadece muhasebe ve mali konuları içeren bir birim iken (Pitt, 2014: 4), günümüzde risk yönetimi ve kontrol değerlendirmelerini de kapsayan

bununla birlikte fırsatları ortaya koyabilen işletmeler için yön ve yol gösteren bir birime dönüşmüştür. Denetim alanında yaşanan söz konusu gelişmelerin sebep ve sonucuna ilişkin yasal düzenlemelerin yanı sıra mesleki örgütlenmeler de yapılmış olup bu alanda tekdüzeliğin sağlanması adına standartlar oluşturulmuştur.

3. İÇ DENETİMİN ULUSAL ALANDAKİ GELİŞİMİ

Ülkemizde iç denetimin kökeni 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmakta iken, iç denetim faaliyetlerini yürütecek ilk birim 1860'da Osmanlı Mektup ve Telgraf Hizmetleri için oluşturulmuştur. O dönemde Avrupa'dan denetçiler getirilmiş, bu denetçilerin yetkinlik ve deneyimlerini Osmanlıdaki meslek mensuplarına aktarmaları amaçlanmış, bu da mesleğin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1927 yılında çıkarılan Muhasebe-i Umumiye Kanunu kapsamında iç denetim faaliyetleri yürütülmüş ancak söz konusu kanun günümüz şartlarında yetersiz kalmıştır (Çevikbaş, 2011: 47).

Dünyanın birçok ülkesinde özellikle gelişmiş ülkelerde iç denetim fonksiyonu, belirli ilkeler dâhilinde yürütülen mesleki uzmanlık alanı olarak kabul edilerek bu alandaki kurumsallaşmalarını tamamlamışlardır. Ülkemizde ise finans sektöründe yer alan, ölçek olarak büyük olan kurumlarda mesleki bir uzmanlık alanı iken, küçük ve orta ölçekteki kuruluşlarda gerekli değeri görememiştir (Uzay, 2003: 222). Ülkemizde öncelikle özel sektörde, daha sonra uluslararası işletmelerin şube ve temsilciliklerinde iç denetim uygulanmış, kamu kurumlarında iç denetim uygulamaları sonradan gelişmiştir (Çevikbaş, 2011: 48).

Yakın dönemde iç denetim işlevinin gelişmesi hızlı bir ivme kazanmış, Türkiye İç Denetim Enstitüsü'nün (TİDE) kurulmasıyla iç denetim mesleği kurumsal bir kimlik kazanmıştır (Akpınar, 2010: 192). Aralık 1994 yılında başlayan çalışmalar, 47 kurucu üyenin öncülüğünde 1995 yılında "İç Denetim Enstitüsü" ismiyle bir mesleki örgüt statüsü kazanması ile sonuçlanmıştır. 1996 yılında IIA (The Institute of Internal Auditors) ve ECIIA (European Confederation of Institutes of Internal Auditing) üyeliğine kabul edilen Enstitünün adı "Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE)" olarak onaylanmıştır (www.tide.org.tr).

4. İÇ DENETİM DÜZENLEMELERİ

Yıllar itibariyle gelişen ve işletmelerin sürekli değişen ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyet gösteren bir kurum olan iç denetime ilişkin ulusal ve uluslararası alanda birtakım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki şekilde incelenmiştir.

4.1.ABD' de İç Denetime İlişkin Yapılan Düzenlemeler

17 Kasım 1941'de resmen kurulan kar amacı gütmeyen IIA, iç denetimin geliştirilmesine adanan, dünya çapında düzenlenen uluslararası mesleki bir örgüttür. IIA 'nin merkezi ABD'nin Florida eyaleti Altamonte Springs kentindedir (Sabuncu, 2018: 782). İç denetimin kurumsal bakımdan kimlik kazanması ve bu alanda düzenlemeler yapılmasındaki önemli etken, 1941 yılında IIA'nin kurulması olmuştur. Bir organizasyon olarak IIA'nin tarihi

ile meslek olarak modern iç denetimin kuruluşu, gelişimi, evrimi bütünleşmiştir (Ramamoorti, 2003: 2). IIA, iç denetimin global sesi, onanmış otoritesi, kabul görmüş önderi, birincil eğitmeni ve lider savunucusudur (Ateş, 2015: 44). IIA; dünya genelinde uygulanan iç denetim standartlarını yayımlamakta, ihtiyaçlar dahilinde güncellemektedir. Söz konusu standartları üst seviyede uygulayan ülke ABD'dir (Baykara, 2014: 48). 2006 yılında IIA'nin yürüttüğü CBOK (Common Body of Knowledge) başlıklı çalışma, ABD'de IIA standartlarına uyumun, yüksek seviyede olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır

Amerika'da 1977 yılında düzenlenen “*Yabancı Ülkelerde Yolsuzluk Uygulamaları Yasası*” (Foreign Corrupt Practices Act -FCPA) halka açık şirketlerin işlemlerinin, alanında uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmesini, finansal olaylarını tüm ayrıntılarıyla yansıtan muhasebe sistemini oluşturmalarını ve kurumun faaliyetlerine yeterince güvence verecek iç kontrol sistemi kurmalarını öngörmektedir. Anılan Yasa ile, öngörülen güvencenin sağlanmasında iç denetim birimleri önemli bir etkidir. Bu nedenle birçok işletme iç denetim birimlerini kurmuş ya da var olanın kalitelerini arttırmıştır (Korkmaz, 2007:6).

1985 yılında ABD'de Hileli Finansal Raporlama Ulusal Komisyonu (National Commission on Fraudulent Financial Reporting - NCFRR) veya diğer bir adıyla Treadway Komisyonu kurulmuştur. Söz konusu Komisyonun bünyesinde iç kontrolün yeniden değerlendirilmesi, hileli finansal raporlama nedenlerinin tespiti, hileli finansal raporlamanın önlenmesi amacıyla çalışma grubu oluşturulması, destekleyici kurumların iç kontrol sisteminin kurulması ve etkinliğini değerlendirmek adına genel kabul görmüş standartların belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Komisyon; iç kontrol alanında kapsamlı bir çalışma yapmış, 1987 yılında Treadway Komisyonu olarak da bilinen “*Hileli Finansal Raporlama Üzerine Ulusal Komisyon Raporu* (Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting)” yayımlamıştır. Komisyonun 1992 yılında ikinci çalışması, kısa adı COSO olan Treadway Komisyonunu Destekleyen Kuruluşlar Komitesi “İç Kontrol Bütünleşik Çerçeve” başlıklı rapordur. Söz konusu rapor, COSO iç kontrol modeli olarak adlandırılmaktadır (Demirci, 2016: 1).

ABD'de yapılan diğer bir yasal düzenleme ise 30 Temmuz 2002 yılında yürürlüğe giren Sarbonenes-Oxley Yasası (SOX)'dir. Enron, Worlcom gibi muhasebe ve denetim skandallarının ardından yaşanan küresel boyuttaki krizler, işletmelerde iç kontrol sisteminin önemini açığa çıkarmıştır (Tetik ve Karaca, 2021:200). Yasa; SEC'e kayıtlı işletmelerin, mali raporlar üzerinde iç kontrollerin etkinliğini değerlendiren bir iç kontrol sistemi kurmalarını öngörmüştür (Eryılmaz, 2009: 1). İşletmelerde iç kontrol sisteminin etkinliği; işletmelerin belirlediği amaçlarına ulaşmalarında, mali raporlarına olan güvenilirliğin yanı sıra yönetimin belirlediği politika, prosedür, yasal mevzuata uyumun sağlanmasında önemlidir (Sabuncu, 2017: 168).

11 bölümden oluşmasına karşın 302, 404, 401, 409, 802 ve 906 no'lu bölümlerde, iç kontrol ve uygunluk kavramlarının yer aldığı SOX yasasında (Eryılmaz, 2009: 1) iç denetime ilişkin önemli etkiye sahip olan bölüm 404 Yönetimin İç Kontrolleri Değerlendirmesi'dir. Bu bölüm:

- 1) Üst yönetimin yıllık raporlarının iç kontrol raporu içermesini gerektirir.
- 2) Mali raporlama için yeterli bir iç kontrol yapısı ve yöntemlerinin kurulması ve sürdürülebilirliği için yönetimin sorumluluklarını belirtir.

3) Mali yılı sonu itibariyle finansal raporlar için üst yönetimin iç kontrol sisteminin yapısı ve yöntemlerinin etkililiğinin değerlendirilmesini içerir.

4) Üst yönetim, yönetim tarafından yapılan değerlendirmeyi onaylayacak ve raporlayacaktır (Switzer, 2007: 32). Bu yasa gereği, sorumlulukların gerçekleştirilmesinde iç denetim işlevinin etkin olduğu açık olup mesleğin gelişmesi bakımından söz konusu yasa önemli bir adımdır.

4.2. İngiltere’de İç Denetime İlişkin Düzenlemeler

Birleşik Krallık'ta Sir Adrian Cadbury başkanlığında 1991 yılında bir komite kurulmuştur. Kısaca “Cadbury Raporu” olarak da adlandırılan rapor, 1992 yılında yayınlanmıştır (Brennan, 2000: 57). Bu raporla; yatırımcıların korunmasına yönelik sıkı tedbirler getirilmiş, denetçilerin rollerine ilişkin sınırlar belirlenmiştir (Cengiz, 2013: 413). Yönetimin iç kontrol sisteminin değerlendirilmesinde kullandığı esas fonksiyonun iç denetim oluşu nedeniyle Cadbury raporu iç denetimin kurulmasının işletmelerde denetime ilişkin prosedürlerin takibi için gerekli bir işlev olduğunun üzerinde durmuştur (Şimşek, 2019: 93).

İngiltere ve Galler Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü (Institute of Chartered Accountants in England and Wales - ICAEW), işletmelerin Combined Code İç Kontrol hükümlerinin nasıl uygulanacağı konusunda kılavuz yayınlamıştır. Direktifler, Rank Group finans direktörü Sir Nigel Turnbull’un başkanlık ettiği ICAEW kapsamında bir çalışma grubu tarafından oluşturulmuştur (Brennan, 2000: 61). 1999’da yayınlanan ve Turnbull Rehberi olarak adlandırılan “Internal Control: Guidance for Directors on the Combined Code” kılavuzun, 42 ile 47 arasındaki paragraflarda iç denetim hususunda bilgilere yer verilmekte olup söz konusu bilgiler iç denetimin işlevini artırmıştır (Pickett, 2003: 114).

4.3. Avrupa Birliğinde İç Denetime İlişkin Düzenlemeler

Fiziki bakımdan Avrupa, dünyada en büyük ülkelerden en küçüğüne takriben 45 farklı milleti barındıran bir kıtadır. Ekonomi ve politik bakımdan Avrupa Birliği (AB)’nde; İngiltere gibi serbest piyasa ekonomileri, Fransa gibi devletin müdahil olduğu ekonomiler, Rusya ve Ukrayna gibi eski SSCB devletlerinin eski merkezi ekonomilerinin dahil olduğu bir çeşitlilik bulunmaktadır (Allegrini, 2006: 845). Bu durum yapılan çalışmalarda tekdüzelik sağlanmasını zorlaştırıyor olsa da Direktifler adı altında düzenlemeler yapılarak üye ülkelerin denetim, raporlama ve muhasebe sistemlerinde ortak uygulamaların geliştirilmesi sağlanmaktadır. Üye ülkelerin sınırlı bir sürede söz konusu düzenlemeleri uygulaması, bu kapsamda yasalarını AB düzenlemeleriyle uyumlu duruma getirmeleri gerekmektedir (Çalışkan, 2006: 52). AB; Avrupa Şirketler Hukuku Direktifleri (European Company Law Directive) adı altında dördüncü direktifi 1978’de, yedinci Direktifi 1983’te, sekizinci direktifi 1984’te ve revize sekizinci direktifi 2006’da yayımlamıştır. (Memiş ve Güner, 2011: 151). Bu Direktiflerden 4. ve 7. direktifler muhasebe standartları, 8. Direktif ise denetim standartlarına ilişkin hususları düzenlemektedir. 8. Direktifin amacı; üye ülkelerde yasal denetimle ilgili düzenlemelerde uyumun sağlanması ve yasal denetçilerin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Temel, 2008: 90). 8. Direktif Madde 41’de: Yönetim kurulları ve denetim komiteleri, sermaye piyasası katılımcılarının beklentilerini karşılama, risk yönetimi ve kontrol sistemlerinin etkililiğini izleyerek organizasyonlar açısından risklerin durumu ve ne şekilde yönetileceğine dair şeffaf

ve güvenilir bilgileri sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu bağlamda yönetim kurulları ve komitelerin, organizasyonlardaki kontrol sistemleri ve risk yönetimi etkililiğine ilişkin bağımsız ve objektif güvencenin sağlanması adına iç denetimi dikkate almaları gerekir (Cargou, 2010: 4).

2006 yılında yayınlanan Revize 8. Direktifle kamu gözetiminin yanı sıra denetimde kalite güvencesi, müşterilerin bilgilerinin gizliliği, denetim komitesi, denetim firmalarının şeffaflığı, denetçilerin bağımsızlık ve tarafsızlıkları, uluslararası denetim standartlarına uyum, denetçilerin rolü ve sorumlulukları hususlarında değişikliğe gidilmiştir (Kayım, 2006: 152).

Avrupa İç Denetim Enstitüleri Konfederasyonu (European Confederation of Institutes of Internal Auditing - ECIIA)'nın kurulması ile iç denetim mesleği AB'de statü kazanmıştır (Cengiz, 2013: 421). ECIIA, Portekiz, Almanya, Fransa, İngiltere, İrlanda, Norveç, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'tan oluşan kurucu ülke üyeleri tarafından 1980 yılında kurulmuştur. ECIIA, Avrupa ve Akdeniz kıyılarında 34 ülkede faaliyetlerini yürüten ulusal iç denetim enstitülerinin profesyonel temsilcisidir (www.icas.com). Konfederasyonun amacı, Uluslararası İç Denetim Standartları ve mesleki etik ilkelerinin hem kamu hem de özel sektörde uygulanmasını temin etmektir. Ayrıca Avrupa ülkelerinde, iç denetim fonksiyonunun güncel ortak anlayışını özetlemek ve dolayısıyla kurumsal yönetim tartışmalarında iç denetimin geliştirilmiş rolü için teklifler sunmak ECIIA'nın amaçları arasındadır (Verlag, 2007: 7-8).

2000'li yılların başında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından rapor (Reforming the Commission- A White Paper) yayımlanmış olup söz konusu raporla komisyonun idari ve mali yapısının ve kontrol süreçlerinin gözden geçirilmesi öngörülmüştür (Kayım, 2006: 28). Mali işlemlerin hacim ve karmaşıklığı sonucu oluşacak risklerin yönetimi ve kaynakların etkin kullanılmasının sağlanabilmesi için mali kontrol birimi dışında bağımsız iç denetimin kurulması ve iç denetimin bağımsızlığının sağlanmasını güvence altına almak amacıyla sürekli denetim komitesi kurulması öngörülmüştür (A White Paper- Part 1, 2000: 22).

4.4. Türkiye'de İç Denetime İlişkin Düzenlemeler

İç denetim mesleğinin uluslararası kapsam ve uygulamalarındaki değişikliklere ülkemizde de rastlanmaktadır. TİDE, iç denetim mesleğinin gelişmesinde kilit rolü üstlenmekte, anılan değişikliklerin uluslararası standartlarla uyumlu olması için tanıtım, eğitim, konferans ve kaynak geliştirme faaliyetlerini yürütmektedir (Sabuncu, 2018: 784).

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), denetimle ilgili gelişmelerin dönüm noktasını oluşturmaktadır. Kurul yaptığı düzenlemelerle iç denetimin gelişiminde önemli rol oynayarak, iç denetimde önderlik etmiştir (Yılcı, 2015: 23). Kurul 2003 yılında tebliğ yayımlayarak iç denetime ilişkin esasları düzenlemiştir (www.prmfinans.com). Finans kesiminde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'nın kurulması bankalarda iç denetimle ilgili önemli bir adım olmuştur. BDDK'nin 2001'de yayınladığı yönetmelikle iç denetim uygulamaları hızlı bir ivme kazanmıştır (Akpınar, 2010: 195). İlerleyen süreçte 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile bankaların iç denetim sistemi kurmak ve işletmekle yükümlü oldukları hükme bağlanmıştır. 2006 yılında yayınlanan Yönetmelik ile bankaların iç denetim ve diğer iç sistem birimlerinin çalışma usul ve esasları ayrıntılı olarak tanımlanmıştır (Kartal, 2013: 30).

Kamuda iç denetimle ilgili düzenlemeler ABD'deki düzenlemeler esas alınarak, OECD'nin faaliyetleri ve AB Müktesebatı ilkeleri kapsamında gerçekleştirilmiştir (Tetik ve Karaca, 2021: 201). Özellikle Avrupa Birliği'ne aday ülkelerde kamu yönetiminde hesap verilebilirliğin ve mali saydamlığın sağlanması amacıyla etkili bir iç denetimin kurulması zorunluluğu oluşmuştur. Bunun sonucu olarak iç denetim çerçeve kanunlarında ve ikincil mevzuatlarında düzenlenmiştir (Demir vd., 2018: 88). Ülkemizde kamu ile ilgili iç denetim düzenlemeleri 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda yer almıştır. Söz konusu kanun ile denetim uygulamalarında köklü ve bütünsel değişiklikler ve mali yönetim ve kontrol sisteminin uluslararası standartlar ve Avrupa Birliği normlarıyla uyumlu hale getirilmesi amaçlanmış, kamu kurumlarında iç denetim birimleri kurularak iç denetim faaliyetine başlanmıştır (Kesik, 2005: 95). Bu süreçte anılan kanun uyarınca iç denetim koordinasyon kurulu kurulmuş, kurulun sorumluluğu altında iç denetçiler üç aylık zorunlu eğitimlere tabi tutulmuş, eğitim sonunda sertifikalar verilmiştir (Sabuncu, 2018: 784). Kanunda iç denetim; “kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkinlik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyetidir. Bu faaliyetler idarelerin yönetim ve kontrol yapılarıyla mali işlemlerin risk yönetimi, yönetim ve kontrol süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek yönünde sistematik, sürekli ve disiplinli bir yaklaşımla ve genel kabul görmüş standartlara uygun olarak gerçekleştirilir” şeklinde tanımlanmıştır (Çevikbaş, 2011: 50). 5018 sayılı kanun gereği iç denetim merkezi uyumlaştırma birimi olarak Maliye Bakanlığına bağlı İç Denetim Koordinasyon Kurulu faaliyetine devam etmektedir (Sabuncu, 2018: 784).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz ekonomi ve iş dünyasında meydana gelen değişim ve gelişmeler, rekabet ortamı ve şartlarındaki farklılaşmalar, iktisadi ve finansal krizler, teknolojik yenilikler; kurumsal yönetim anlayışı etkin ve verimli bir iç denetim sisteminin varlığını zorunlu bir hale getirmiştir. Yıllar itibariyle gelişen ve işletmelerin sürekli değişen ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyet gösteren bir kurum olan iç denetimin, tarihi süreçte işletmeler için taşıdığı anlam ve nitelikte değişimler yaşanmıştır. İç denetim; uygulandığı ilk dönemlerde sadece muhasebe ve mali konuları içeren bir birim iken, günümüzde risk yönetimi ve kontrol değerlendirmelerini de kapsayan bununla birlikte fırsatları ortaya koyabilen işletmeler için yön ve yol gösteren bir birime dönüşmüştür.

Victor Z. Brink'in "Modern İç Denetim" başlığıyla kitaplaştırdığı "Modern İç Denetim İhtiyacı" başlıklı tezi, iç denetimle ilgili önemli gelişmelerden biri olmuştur. 1941 yılında ABD'de kurulan IIA, bu alandaki diğer bir önemli gelişmedir. IIA'nin kurulmasıyla iç denetim mesleği kurumsal bir kimliğe sahip olmuş, IIA, mesleki standartların oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. AB üye ülkelerinde de iç denetimle ilgili düzenlemeler yapılarak kamu yönetiminde hesap verilebilirliğin ve mali saydamlığın sağlanması amacıyla etkili bir iç denetimin kurulması zorunluluğu oluşturulmuştur. Yaşanan gelişmeler ve ihtiyaçlar iç denetimin, işletme içerisinde daha fazla önem kazanmasının yanı sıra daha fazla sorumluluk alan bir birim haline getirmiştir.

İç denetim, kurumların değişen beklentilerine cevap verebilecek yetkinliğe sahip olan, danışmanlık ve değer katma gibi işlevlerle, işletmelere yön ve yol gösteren bir birime dönüşmüştür. Kurumların hedeflerine ulaşmasında değişen rollerine hızlı şekilde adapte olan iç denetim birimleri, yönetim için denetim” vurgusundan “yönetim denetimi” yaklaşımıyla kilit rolleri üstlenecektir.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, B. (2011). *İç Denetim Süreci ve Kontrol Prosedürleri*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Akpınar, Y. (2010). 610 No' lu Uluslararası Denetim Standardı Hükümleri İle Türkiye Uygulamaları Çerçevesinde İç Denetim ve İç Denetim Çalışmaları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(2), 174-200.
- Allegrini, M, D'Onza, G., Paape, L., Melville, & R., Sarens, G. (2006). The European Literature Review on Internal Auditing, *Managerial Auditing Journal*. 21(8), 845-853.
- Ateş, S. (2015). Türkiye’de İç Denetimde Dış Kaynak Kullanımı: Bir Literatür Taraması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (602), 43-66.
- Brennan, N. M. (2000). Turnbull puts Risk Management to the Top of Corporate Agendas, *Irish Business Law*, III (3), 1- 14.
- Cangemi, M. P., & Singleton, T. (2003). *Managing The Audit Function: A Corporate Audit Department Procedures Guide*, (Third Edition), John Wiley & Sons, Hoboken,
- Cargou, C. (2010). Guidance on the 8th EU Company Law Directive; article 41, Monitoring the Effectiveness of Internal Control, Internal Audit and Risk Management Systems, Guidance for Boards and Audit Committees.1-19.
- Cengiz, S. (2013). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Kapsamında İç Denetimin Yeri ve Önemi: Borsa İstanbul’da Bir Araştırma, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 15(2), 403-448.
- Cooper B.J., Leung P., & Wong, G. (2006). The Asia Pacific Literature Review on Internal Auditing. *Managerial Auditing J*. 21(8): 822 – 834.
- Çalışkan, A. (2006), Sekizinci Yönerge Çerçevesinde Avrupa Birliğinde Bağımsız Denetim, *Sayıştay Dergisi*, (63), 51-58.
- Çevikbaş, R. (2011). Türkiye’de İç Denetim Kurumu, *Türk İdare Dergisi*, (471-472), 47-67.
- Demir, M., Ülker, Y. & Arslan, Ö. (2018). İç Kontrol, İç Denetim ve Bağımsız Denetim İlişkisi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (5), 82-104.
- Demirci, G. (2016). COSO İç Kontrol-Bütünleşik Çerçeve Yeniliklerine Bir Bakış, *Mali Hizmetler Bülteni*. Aralık.
- Eryılmaz, A. (2009). J-SOX, Amerikalı SOX’un Yerini Alır Mı? Deloitte, http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/DeloitteMakaleleri/JSOX%202_.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020).
- Kartal, F. (2013). Türkiye’de Kamu ve Özel Sektörde İç Denetim Uygulamaları, *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (99), 8-36.

- Kayım, A. (2006). 1984'ten 2006'ya Avrupa Birliğinde Yasal (Mali) Denetim: Revize 8. Direktif Neler Getiriyor? *Mali Çözüm Dergisi*, (76), 147-155.
- Kesik, A. (2005). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında ve AB Sürecinde Türk Kamu İç Mali Kontrol Sistemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 94-114.
- Kızılböğâ, R. & Özşahin, F. (2013). Etkin Bir İç Kontrol Sisteminin İç Denetim Faaliyetine ve İç Denetçilere Katkısı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 220-236.
- Kızılböğâ, R.(2013). *Kurumsal Risk Odaklı İç Denetim İstanbul Büyükşehir Belediyesi İçin Bir Öneri*, T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını Yayın No: 76, İstanbul.
- Korkmaz, U. (2007). Kamuda İç denetim. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 2(25), 4-15.
- Kurnaz, N., & Çetinoğlu, T. (2010). *İç Denetim. Güncel Yaklaşımlar*, Umuttepe Kitabevi, Kocaeli.
- Memiş, M. Ü. (2016). Kurumsal İşletme Yönetiminde Denetimin Önemi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 8(1), 34-49.
- Memiş, M.Ü., & Güner, M. F. (2011). Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Sürecinde Muhasebe ve Denetim Alanında Yapılan Düzenlemeler, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 149-164.
- Memiş, M. Ü. (2008). Etkin ve Başarılı Bir İç Denetim İçin Gerekli Koşullar, *Mali Çözüm Dergisi*, (85), 75-91
- Mihret, D.G., & Woldeyohannis, G.Z. (2008). Value-Added Role of Internal Audit: An Ethiopian Case Study, *Managerial Auditing Journal*, 23(6): 567-595.
- Mitea, A. (2006). System Auditing in Public Institutions, (Bucharest: Edition of the Ministry of Administration and Internal Affairs).
- Moeller, R. (2009). *Brink's Modern Internal Auditing*. (7TH Edition). New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Munteanu, V., & Zaharia, D.L. (2014). Current Trends in Internal Audit. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 116, 2239-2242.
- Murray, A. (1976). The first internal auditors. *Journal of Accountancy*, January, 141, 98.
- Özbek, C. Y. (2012). *Kamu İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı: Uluslararası İç Denetim Standartları Açısından Değerlendirme*, Ankara: Matsa Basımevi.
- Pickett, K. H. S. (2003). *The Internal Auditing Handbook*, (Second Edition), England: John Wiley & Sons Inc.
- Pitt, S. A. (2014). *Internal Audit Quality: Developing A Quality Assurance And Improvement Program*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Ramamoorti, S. (2003). Internal Auditing: History, Evolution, and Prospects, Research Opportunities in Internal Auditing (Ed: Andrew D. Bailey; Audrey A. Gramling and Sridhar Ramamoorti), *The Institute of Internal Auditors (IIA), The United States of America*, 1-23.
- Sabuncu, B. (2018). İç denetim anlayışındaki değişiklikler ve gelişmeler. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (Özel Sayı), 779-789.
- Sabuncu, B. (2017). İşletmelerde İç Denetim ve İç Kontrol İlişkisi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18 (2), 161-174.

- Selimoğlu, S. & Saldı M. H. (2018). Küresel Bir Bakış Açısıyla Türkiye’de İç Denetimin Gelişimi, *BMIJ*, 6(4): 1395-1416.
- Switzer, S. (2007). *Internal Audit Reports Post Sarbanes-Oxley: A Guide to Process-Driven Reporting*, New Jersey: John Wiley & Sons. Inc.
- Şimşek, K. (2019). *Uluslararası İç Denetim Standartları Kapsamında Yürütülen İç Denetim Uygulamalarının Kurumsal Yönetim Kalitesi Üzerindeki Rolü: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerinde Bir Anket Çalışması*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Temel, H. (2008). Bağımsız Denetimde Sarbanes Oxley Kanunu ve SPK Düzenlemelerinin Karşılaştırılması, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 45 (519), 81-96.
- Tetik, N., & Karaca, H. (2022). *İç Denetimin Hileli Finansal Raporlama Üzerine Etkisi: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Uygulama*, (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tetik, N., & Karaca, H. (2021). İç Kontrol Kavramı ve Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 189-204.
- Türedi, H., Zor, Ü. & Gürbüz, F. (2015). Risk Odaklı İç Denetim. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (66), 1-20. DOI: 10.25095/mufad.396528
- Uzay, Ş., & Tanç, A. (2008). Internal Auditing in Turkey: The Historical Development. 12th World Congress of Accounting Historians. İstanbul.
- Uzay, Ş. (2003). İç Denetimin Geleceği ve Yeni Eğilimler, XXII. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Antalya, 205-231.
- Uzay, Ş. (1998). İç Denetim Fonksiyonunun Bağımsız Dış Denetime Etkisi, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dergisi*, 12 (1), 161-176.
- Verlag, E. S. (2007). The Role of Internal Audit in Corporate Governance in Europa European Confederation of Institutes of Internal Auditing (ECIIA) (Ed). Current Status, Necessary Improvement, Future Tasks.
- Yılcı, M. (2015). *İç Denetim ve İç Kontrol Değerleme Rehberi*, (3. Baskı.) Ankara: Detay Yayıncılık.
<https://www.tide.org.tr/page/1/Hakkimizda> (Erişim Tarihi: 17.12.2022).
<https://www.prmfinans.com/seri-v-no-68-araci-kurum-ic-denetim> (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

SÜMERCE YAZILAN KANUNLARDA İKTİSADİ VE MUHASEBE BULGULARI

Ali Apalı¹
Tuğba Çulcu²

ÖZ

Toplumun yazılı kurallarının toplu gösterildiği metinlere kanunname olarak ifade etmek mümkündür. Kanunnameler sadece toplumsal konularda değil aynı zamanda iktisadi konularda da düzenlemeler içermektedir. Mali veya iktisadi konular muhasebe olaylarını doğuran konulardır. Bu noktadan hareketle kanunnamelerde iktisadi ve muhasebe bulgularını tespit ederek muhasebe tarihi literatürüne kazandırmak amaçlanmıştır. İlk kanunlar yazının icadı sonrasında Mezopotamya’da ortaya çıktığı için çalışmanın yer sınırı Mezopotamya bölgesi olmuştur. Mezopotamya’da ortaya çıkan kanunların tamamını incelemek çalışmanın kapsamını aşacağı için sadece Sümer dilinde yazılan ilk dört kanunname çalışmanın konu sınırı ve bu kanunların yazıldığı dönem de zaman sınırı olarak belirlenmiştir. Mezopotamya’da literatürün genel olarak kabul ettiği Sümerce olarak yazılan Urukagina, Ur-Nammu, Ana İttişu, Lipit İştur kanunnameleri olmak üzere dört adet hukuki metin bulunmaktadır. Bu kanunnamelerin incelenmesi sonucunda vergi, ceza, tazminat, kiralama ücret ödemeleri gibi birçok mali olayla ilgili ödeme hükümlerine ulaşılmıştır. Bunun yanında muhasebe olayını doğuran sözleşme ve kiralama gibi iktisadi anlaşma ifadelerine de rastlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Urukagina, Ur-Nammu, Ana İttişu, Lipit İştur, Muhasebe.

JEL Sınıflandırması: M49.

¹ Doç.Dr., Burdur MehmetAkif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Y.O., aapali@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3521-0150

² tugba-culcu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1388-5533.

Atıf (Citation): Apalı, A., Çulcu, T. (2023). Sümerce Yazılan Kanunlarda İktisadi ve Muhasebe Bulguları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(25), 69-84.

Research Article / Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Received: 03.02.2023

Revizyon Tarihi / Revised: 03.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 14.07.2023

THE FINANCIAL AND ACCOUNTING FINDINGS IN LAWS IN SUMERIAN LANGUAGE

ABSTRACT

The texts in which the written rules of the society are presented all together may be referred as law codes. Law codes contain regulations not only on social issues but also on financial issues. The economic or financial issues give rise to the accounting occasions. From this point of view, it is aimed to identify the financial and accounting findings in the law codes and to add them to the literature of accounting history. The study is limited to the Mesopotamia region as the first laws were made in Mesopotamia, following the invention of writing. Since attempting to analyze all the laws that were made in Mesopotamia would be beyond the scope of the study to, only the first four law codes prepared in Sumerian Language were taken as the subject limit and the period in which these laws were made was taken as the time limit of the study. In Mesopotamia, there are four legal texts which are generally accepted by the literature, written in Sumerian Language; Urukagina, Ur-Nammu, Ana Ittishu and Lipit Ishtar law codes. As a result of the analysis of these law codes, payment provisions related to many financial occasions such as taxes, penalties, compensations, rental wage payments were reached as well as economic agreements such as contracts and leases that give rise to the accounting occasion.

Keywords: Urukagina, Ur-Nammu, Mother Ittishu, Lipit Ishtar, Accounting.

Jel Classification: M49.

1. GİRİŞ

Mezopotamya’da sayısız devletin gelişiminde büyük katlısı olan Sümerlerde başta gerçek anlamda yazı kullanımının yanında matematik ilmi de gelişim göstermiştir. Sayılarla ifade edilmeye başlayan konular bugünlere kadar birçok alana yönelik bulguların araştırmasının zeminini oluşturmuştur. Tarih, arkeoloji, iktisat gibi birçok bilim dalı ile multidisipliner bir anlayışa sahip olan muhasebe bilimi de Mezopotamya bölgesine ait bulgulara ulaşmış ve ulaşmaya da devam etmektedir.

Bu çalışmada muhasebe tarihi disiplini kapsamında Mezopotamya’da ortaya çıkan ve Sümerce olarak yazılan dört kanunnameye iktisadi ve muhasebe bulgularına ulaşmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle Sümerce yazılan ilk kanunlar hakkında genel bilgi verilmiş, sonrasında Urukagina, Ur-Nammu, Ana İttişu ve Lipit İştâr kanunlarının sadece iktisadi ve muhasebe bulgusu tespit edilen maddeler sırası ile verilecektir.

2. MEZOPOTAMYA’NIN SÜMERCE YAZILAN İLK KANUNLARI HAKKINDA

İlk yazılı hukuk kuralları, dünya medeniyetinin beşiği olarak kabul edilen Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır (Kılıç ve Eser, 2016: 133). Mezopotamya’da hukuk ile mali olaylar düzenlenmiştir (Bilgiç, 1963: 104). Bu kanunlar incelendiğinde, dönemin yöneticileri tarafından geniş halk kitlelerini itaat altında tutabilmek ve halkların üzerinde otorite oluşturabilmek amacı ile yazılmıştır (Kılıç ve Eser, 2016: 133). Örneğin ticari hayatta

anlaşmaya aykırı davranışlar cezalandırılmaktadır. Satılan bir malın satılmamış olduğunu iddia etmek ve malın sahiplenilmesini önlemek amacı ile belge düzenlenmekte ve bu belgede aynı zamanda şahit kaydedilmektedir (Bilgiç, 1963: 104). Yine benzer şekilde tüccarlar mallarını bir şehirden diğer şehire sevk ettiklerinde ödemeler ve transfer edilen malların nitelikleri ve fiyatı bakır veya gümüşten olan bir kil tabletin üzerine yazılmaktadır (Provasi ve Farag, 2013: 72).

Tarihte bilinen en eski muhasebe bulgularını da içinde barındıran belgeler M.Ö. 3200-3100 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bunlar killer üzerine kazınmış çivi yazısının öncüllerini temsil eden piktografik işaret dizileri şeklindedir (Provasi ve Farag, 2013: 70). Çivi yazısı ile yazılmış belgelerin büyük kısmını hukuki ve iktisadi konuları ihtiva etmektedir. Bu belgeler, günlük hayatın iktisad ve ticari bakımdan ilişkilerini yansıtan, alışveriş vesikalari, kira sözleşmeleri, borç-alacak işlemleri, mahkeme kayıtları ve aile hukukuna aittir. Ayrıca Assur-Kaniş ticaret mektupları ve hesap listeleri de bulunmaktadır (Tosun ve Yalvaç, 1989: 10).

Mezopotamya’da Uruk kentine (Sümerler) bağlı Eanna’nın anıtsal tapınak bölgesindeki tabletlerde tespit edilen metinlerin içeriğinde idari nitelikte olan çalışanlara dağıtılan erzakların ve malların kayıtları bulunmaktadır (Provasi ve Farag, 2013: 70). Uruk kenti Sümerlerin önemli şehirleri arasındadır. Sümerler, MÖ. 4. binyılın sonlarına doğru Mezopotamya’da görülmüşlerdir. Kökenleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak İndus kültüründe aranmaktadır. Mezopotamya’nın yerli halkı olabilecekleri de ileri sürülmektedir. Sümerler, Erken Hanedanlar Dönemi’nde (MÖ. 2900-2350) Güney Mezopotamya’da her biri bir kralın yönetimindeki kent devletlerinde yaşamışlardır. Bunların hepsi merkezî bir tapınak etrafında kurulmuş ve etrafları bir sur ile çevrilidir. Çevresinde ise köyler bulunmaktadır. Eridu, Uruk, Ur, Lagaş, Kiş, Nippur, Umma gibi şehir devletleri arasında Uruk’un lider durumda olduğu bilinmektedir (Sivas, 2019: 7).

Sümerler her çeşit alım-satım işlerini, mübadele, kira, ödünç verme ve faiz gibi ekonomik hayatın işlemlerini kil tabletler üzerine çivi yazısı ile tespit ettikleri gibi, sosyal hayatın evlenme, boşanma, miras, evlatlık alma gibi olaylarını da ticari bir iş olarak gördüklerinden, bunları da yazılı belgelerle teşvik etmişlerdir. Bunun nedeni kuşkusuz gelişmiş bir ticaret zihniyeti ile izah etmek mümkündür (Kınal, 1983: 133).

Mezopotamya’nın muhtelif sitelerinde bulunan binlerce tablet arasında kanunların yazılı olduğu veya üzerine kanun maddeleri yazılı steller bulunmaktadır. Güney Mezopotamya şehirlerinde Sümerler egemen oldukları sürece bu kanunlar Sümerce yazılmıştır. Mezopotamya’da bugüne kadar bulunan kanunlardan yazılış sırasına göre Sümerce yazılan kanunlar şunlardır; (Kınal, 1983: 133).

- Urukagina Kanunu (M.Ö. 2350-2340)
- Ur-Nammu Kanunu (M.Ö. 2110-2095)
- Ana İttisu Kanunu (M.Ö. 2060-1960)
- Lipit-İstar Kanunu (M.Ö. 1935-1925)

Sümerce olarak yazılan kanunlar genel olarak standart bir kalıp içerisinde yazılmışlardır. Önsöz (Prolog), maddeler ve sonuç (prolog) olarak üçe ayrılan kanunlarda daha çok maddi cezalara dayanmaktadır (Sivas, 2019: 7). Bu zamana kadar konu ile ilgili Sümer dilinde yazılıp

tespit edilen kanunnamelerdeki iktisadi ve muhasebe bulgularının yer aldığı kanun maddeleri aşağıda sırasıyla incelenecektir³.

3. URUKAGİNA TALİMNANESİ/KANUNNAMESİ (M.Ö. 2350-2340)

Lagas Kralı Urukagina, bilinen en eski kanun koruyucudur (Tosun, 1973: 563). Urukagina kral olur olmaz halkın refahını arttırmak için toplumsal düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Kralın düzenlediği kurallardan önce toplumsal düzen adet ve örfi kurallara göre belirlenmektedir (Öz, 2015: 188).

Urukagina'nın kanunu olarak bahsedilen metin aslında doğrudan kanun olarak kaleme alınmamıştır. Aslında reform talimatnamesi mahiyetinde olan metin, literatürde bazı tarihçiler tarafından kanun olarak kabul edilmektedir (Bilgiç, 1963: 107). İlk olarak sosyal reformlardan bahseden kanun M.Ö. 2350 yıllarına rastlamaktadır. Üç kil koni şekli üzerine oval plaka üzerine yazılan metnin 3-4 farklı versiyonu bulunmaktadır (Tosun, 1973: 563).

Eski Sümer Devri olarak kabul edilen Lagas Hanedanı zamanında elde edilen vesikalarda, (Bilgiç, 1963: 106) mali hükümlerden bazıları, tapınak görevlilerinin vergi gelirlerini azaltarak daha çok kralın yetki ve gücünü arttırmaya yönelik olarak vergi gelirlerinin saraya aktarılmasını içermektedir. Örneğin tapınak görevlilerinin çiftçilerden aldıkları araziler geri verilmiş, vergi tahsildarlarının önemli bir kısmının görevlerine son verilmiş, temel hizmetlerin ücretleri iptal edilmiştir. Ayrıca memur ve rahiplerin, borç karşılığında halkın arazi ve mallarına el koymasını yasaklamış ve borçlara yönelik affı gündeme getirmiştir (Kılıç ve Eser, 2016: 139). Kanuna ait maddeler muhasebe alanı ile ilişkilendirilerek iktisadi ve mali bulgular aşağıda önce maddeler konularına göre sınıflandırılmış sonrasında ise bazı açıklamalar yapılmaktadır.

- Töre o zamanlarda vardı. Enlil'in kahramanı Ningirsu Urukagina'ya Lagas krallığını verdiği zaman 3600 kişinin içinden elini...-den çekip çıkardığı zaman eski günlerin kesin hükümlerini koyduğu zaman Kralı Ningirsu'nun ona söylediği sözler memlekette yerleşti (M. VIII, 1-14).

Talimnamenin ilk maddelerinde 3600 kişiden bahsedilmektedir. Bu hesap kayıtlarının muhasebe bulgusu olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü muhasebe, hesaplama ile başlayarak kayıtlara belirli bir ihtiyaç ile kullanımını doğurmaktadır.

- Gemi adamını oradan (gemiden) attı, eşeklerden, koyunlardan çobanı ayırdı. Dalyanlardan? balıkçı gözcülerini attı. Buğdayın başında duranı (bekçiyi) sepetlerden (ve) ambarın ağzından uzaklaştırdı. Besili beyaz koyunları besili göğüslü karınlı (?) kuzuları paraya koyduğu (sattığı) için çavuşu oradan uzaklaştırdı (M. VIII, 15-31; Kol. M. IX., 1).

³ Bu çalışmada incelenen Urukagina Kanunu, Ur-Nammu Kanunu, Ana İttisu Kanunu ve Lipit İstar Kanunu'ndan alınan kanun maddelerinin tamamı "Prof. Dr. Mebrure TOSUN ve Doç. Dr. Kadriye YALVAÇ'ın Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı" isimli orijinal eserin tercümesi olan kitaptan doğrudan alıntılanmıştır.

Tabletin devam eden kısmında belirli bir ücret karşılığında çalıştırılan (daha sonraki maddelerden anlaşıldığına göre çalışanlara ücret ödemesi getirildi) işçiler ile bir satış işlemine ait bilgiler kaydedilmiştir. Maddelerin para birimi karşılığında bir satış işlemi muhasebe işleminin varlığını işaret etmektedir.

- Rahiplerin vergisini saraya taşıyan görevliyi oradan uzaklaştırdı. Tanrı Ningirsu'yu Ensi'nin evlerinde Ensi'nin sulak tarlalarında kral yaptı. Kadın evinde, kadın tarlasında tanrıça Baba'yı tanrıçası yaptı. Çocuklara mahsus evde çocuklara mahsus tarlada Şulşuggana'yı kral yaptı. Ningirsu'nun hudutlarından denize kadar görevli (halkı sömüren, zorba memurlar) hiç kimseye bir şey söylemiyordu (Kol. M. IX, 2-25).

Bu kısımda rahiplerin ve bazı yetki sahibi memurların vergiler ve zorla alınan ödemelere karşılık bir düzenlemenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Hem vergi ödemeleri hem de bu vergi görevlilerinin varlığı mali olayları ve muhasebeyi ilgilendiren konulardır. Eski çağlardan beri kamu otoritelerinin güç kullanarak halktan topladıkları nakdi ya da aynı varlıkların takibi muhasebe alanına giren konulardandır.

- Mezara götürülen adamın (tayını) 3 desti bira 80 (somun?) ekmek 1 yatak bir çift baş koyacak (yastık) dır. .... (memuriyet adı olabilir?) taşıdı (götürdü). 3/30 arpa (arpa için bir ölçü birimi anlaşılmalıdır) Ludimme götürdü. Enki'nin sazlığına yatan kimsenin (ölünün) birası 4 destidir. Ekmeği 240 (somundur) 1/5 arpa uh-mus (belki bir memuriyet adı (?)) getirecek. Sag-la-sal cinsi bir ekmek bir ölçü sultani yağ (en iyi yağ) rahibe Nindingir (tayın olarak) getirecek (M. IX- 26-35; M. X, 1-13).

Talimnamenin devam eden maddelerinde hangi iş karşılığında ne kadar aynı olarak ödeme yapıldığından bahsedilmektedir. Ödeme konusunda mezara götürülen kişiye ekmek bira ve yastık verilmesi söz konusudur. Bunun yanında iyi kalite yağ ile ödemenin yapılmasının yanında farklı işlerden dolayı farklı ölçülerde arpa ve bira miktarı ile ödeme de yine bu maddelerde kayıtlanmıştır.

- 420 (somun?) ekmek ayakta duranın, 40 (somun?) sıcak ekmek kapıda (?) duranın ekmeğidir. On sıcak ekmek sofralık ekmek(dir). 5 somun ayakta duranın 2 hubur (ölçü) ile 1 büyük desti bira Girsu'nun kalu rahipleri içindir. 490 (somun?) ekmek 2 hubur (ölçü), bir büyük desti Lağaş'ın kalu rahipleri içindir. 406 (somun?) ekmek 1 hubur (ölçü) ve bir desti bira kalu rahiplerininidir (M. X, 14-31).

Bu kısımda dini görevliler ve dini ritüellerde görevli olan kişilerin ödemelerine yönelik hükümler yer almaktadır. Ödeme miktarları yapılan işe göre değişmekle birlikte, farklı özelliklerde ekmek ve bira esas ödeme aracı olarak belirlenmiştir.

- 250 ekmek 1 hubur (ölçü) bira zanaatkarlarıdır. 18 ekmek 1 hubur ölçü bira Nanse şehrinin -lerininidir. Körlerin .....duran ayakta durma ekmeği bir tanedir. 5 ekmek gece için, 6 kara ekmek gece ve gündüz için 60 ekmek 1 hubur ölçü bira 3/30 (ölçü) arpa ..... Zanaatkarlarıdır. .... ortadan kaldırıldı (?) artıklarını el açmalarını (dilenmelerini) ortadan kaldırdı. Rahip fakirin (?) bahçesine (artık) girmedi. (Erkeksiz bahçelere, ağaçlarını kesmek, meyvelerini kopamak amacıyla girilemeyeceğinden bahsedilmektedir) (X, 32-38; XI, 1-19).

Talimnamenin devam eden hükümlerinde zanaatkarlara ve daha çok toplumda dezavantajlı konumda olan kişilere yönelik ödemeler belirlenmiştir. Bu ödemeler yine farklı ölçülerde bira, ekmek ve arpa ile yapılması gerekliliğinden bahsedilmiştir.

- Kralın altında (maiyetinde) bulunan bir görevlinin iyi bir eşi doğarsa onun amiri ona satın alayım derse satın almak üzere iken gönlüme hoş görünen (gönlümün istediği) gümüşü tart derse (satın alacağı) gün satmıyacağım derse onun amiri, canı istediği gibi ona vurmasın (zorlamasın). Bir büyük adamın evi kıralın altında olan bir adamın evi ile bitişirse, o büyük adam onu satın alayım derse vaktaki (büyük adam) onu satın alayım gönlümün istediği kadar para tart, benim evimin değeri kadar arpa (ver) derse satmadığı zaman büyük adam (amir) kıralın altındakini (küçük adamı) zorlamayacaktır dedi. (Urukagina emretti) (M. XI, 20-38; M. XII, 1-11).

Bu kısımda hem canlı varlık hem de duran varlığa yönelik satış işlemi için yapılan anlaşmada ödeme aracı olarak gümüş ve arpadan bahsedilmektedir. Ayrıca anlaşmadan cayma hakkının varlığından ve anlaşmadan cayan satış yapan taraf olduğunda, onun satışı yapması için özellikle güçlü ve yetkili tarafın baskı yapmaması gerektiği kayıtlanmıştır. Bu kısımdaki maddelerin özellikle kral ismi zikredilerek kayıtlanması ticari faaliyetle ilgili hususların baskınlığını ifade etmektedir.

- Ödemedikleri borçtan dolayı hapis olan Lagaş'lıları (borçlu oldukları) arpadan, hırsızlıktan, öldürmeden dolayı hapis olan Lagaş'lıları memnun etti (ve) yıkadı (affetti). Özgürlüklerini koydu (verdi). Yetim ve dulu kuvvetli adam ezmesin diye Ningirsu ile bir sözleşme yaptılar. Bu sene içinde (Urukagina) Ningirsu'ya ait olan küçük Girsu kanalını tanrı Ningirsu için kazdı. Onun eski adını "Nippur'un dışında da kuvvetli olan Ningirsu kanalı" (olarak) koydu: Urukagina ona ad verdi. Nanşe'ye giden kanala onu bağladı temiz kanal kalbi parlak olan Nanşe'ye berrak su getirsin (M. XII, 12-44).

Kanunların son maddelerinde daha çok toplumsal konularla ilgili hükümler bulunmaktadır. Ancak yine karşılıklı ödeme işlemi muhasebe disiplini içerisinde mali bir konuda yerine getirilmeyen yükümlülüklerden dolayı cezai işlemlerin varlığı açıktır. Ayrıca yine mali bir konu olmamasına rağmen bir sözleşmenin varlığı dikkat çekicidir.

Kral Urukagina kanunları ile öncelikle din görevlilerinin gelir kaynaklarını azaltarak yetkilerini sınırlandırılmasını gerekli görmüştür. Bunu yaparken de toplumsal huzuru sağlayan güçlülerin zayıfları ezmesini engelleyen iktisadi düzenlemeleri yerine getirecek hükümler getirmiştir. Vergi toplayan memurların sayılarını azaltmış, meslek mensuplarının hakkettiği geliri adil bir şekilde alabilmelerinin önünü açmıştır. Ayrıca ticari hayata yönelik anlaşmaların bazı yönlerini hükme bağlamış ve cayma hakkının zarara uğramadan kullanılabilmesini göstermiştir.

Kanun maddelerinden anlaşılacağı üzere muhasebe tarihi açısından bazı hususlar öne çıkmaktadır. Hükümlerden ödemelerin konusuna göre farklı miktarlarda olabileceği gibi, esasen somun ekmek, bira ve arpa gibi aynı ödeme araçlarının kullanılmasının yanında gümüş ile de ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ödemelerin bazılarının günün çalışma saatlerine göre de farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

4. URNAMNU KANUNU (M.Ö. 2110-2095)

Ur-Nammu'nun adı ilk kez Ur'da bulunan Utuhegal yazıtında görülür. Bu yazıtta kendisinden "ur valisi" olarak söz edilir. Utuhegal'ın ölümünden sonra kendisini Ur Kralı ilan etmiştir. Dördüncü saltanat yılında "Akad ve Sümer Ülkelerinin Kralı" unvanını almıştır. Ur-Nammu'ya ait kitabeler başkent Ur, Nippur ve Eridu'da ele geçmiştir (Konar, AUZEF). Mezopotamya'da tam olarak kanun olarak kabul edilen vesika, 2100 yıllarına rastlayan ve III. Ur hanedanlığının ilk kralı olan Ur-Nammu'ya aittir (Kramer ve Falkenstein, 1954: 40-41).

Ur-Nammu Kanunu büyük olasılıkla ilk olarak kendisinden üç yüzyıl sonra yazılan Hammurabi Kanunları gibi bir dikilitaşa yazılmıştı. Ancak bu dikilitaş ya da bunun bir kopyası henüz bulunamamıştır. Yalnızca kötü korunmuş olan kil tablet bulunabilmiştir (Kramer, 2002: 118). Tablet kanun kısmının yazıldığı kısım kırık ve eksiktir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 12).

Kralın adı ile anılan kanunlar Sümer ve Akad topraklarında sosyal adaleti ve toplumdaki bazı konularda düzeni sağlamak amacı ile hazırlanan yenilik hareketidir. Kanun hükümleri dördü ön, dördü de arka yüzeyde olmak üzere toplam sekiz sütuna ayrılarak bir tablet üzerine yazılmıştır. Sütunlar 45 küçük satırdan oluşmakta ve çok azı okunabilir durumdadır (Kramer, 2002: 117). Tespit edilebildiği kadarı ile kanun metninde maddelerden önce giriş kısmında dini ve tarihi konulardan bahsedilir. Bunun yanında idari yolsuzluklarından ve onların kaldırılması için yapılan reformlardan, çeşitli ölçü ve ayarların düzenlenmesinden ve son olarak yoksul halkın korunmasına yönelik alınan tedbirlere yönelik açıklamalar bulunmaktadır (Tosun ve Yalvaç, 1989: 12). Kanun metin kısmında birinci ve dördüncü madde dahil olmak üzere ilk dört madde kırık olduğu için okunamamıştır. Devam eden kısımda yer alan kanun maddelerinden tespit edilen iktisadi ve muhasebe bulguları aşağıdaki gibidir.

- Eğer, bir adamın bakire kölesinin (bikrini) bir adam düşmanca bozarsa.... O adam 5 şegel gümüş tartacaktır (ödeyecektir) (M. 5, 232-239).
- Eğer bir adam eşini (kız olarak aldığı) boşarsa 1 mana gümüş tartacaktır (M. 6, 240-244).
- Eğer dul olarak aldığı kadını boşarsa 1/2 mana gümüş ödeyecektir (M. 7, 245-249).
- Eğer bir sözleşme tableti .....yoksa (dulla) beraber (kucağında) yatan adam para ödemeyecektir (M. 8, 250-255).
- Eğer bir adam, bir adamı büyücülükle (itham ederse) nehir tanrıçına (onun adaletine) götürülür (nehre atılır). Eğer nehir tanrısı temize çıkarırsa götürülen (itham eden) 3 şekel gümüş tartacaktır (M. 10, 270-280).
- Eğer bir adamın eşini zina ile (kucakta yatmakla) bir (başka) adam itham ederse nehre gidiş temize çıkarsa onu itham eden adam 1/3 mana gümüşten tartacaktır (M. 11, 281-290).
- Eğer damat adayı (gelini takib eden) kayın pederinin evine girerse kayın peder (onun eşini) sonradan bir adama verirse getirdiği hediyelerin iki katını (kayın peder) tartacaktır (ödeyecektir) (M. 12, 291-301).

- Eğer .... Bir köle kadın şehrinin hududunu aşarsa bir adam onu (geri) çevirirse kölenin sahibi onu geri getiren adama x şekel gümüş tartacaktır (M. 14, 316-323).
- Eğer bir adam, bir adamın silah ile kendi ayarında birinin ayağını kırarsa 10 şekel gümüş tartacaktır (M. 15, 324-330).
- Eğer bir adam, bir adama silahıyla vurarak kemiğini kırarsa 1 mana gümüş tartacaktır (M. 16, 331-338).
- Eğer bir adam, bir adamın (bakır bir bıçakla ?) 2/3 mana gümüş tartacaktır (M. 17, 339-344).
- Eğer ....getirsin, eğer klesi yoksa (karşılığı) 10 şekel gümüştür ona ödesin. Eğer gümüşü yoksa başka bir şeyle ödemeyecektir (M. 18, 19, 20, 21, 35-40).
- Eğer bir kimsenin kadın kölesi, (evin) hanımı gibi davranırsa küfrederse (evin hanımına veya beyine) 1 ölçü tuzla (evin hanımı veya beyi) onun ağzını yakacaktır (M. 22, 45-51).
- Eğer bir adam şahitliğe çıkarsa (onun) bir hırsız (yalan yere yemin etmek) tespit edilirse 15 şekel gümüş tartacaktır (M. 25, 34- 40).
- Eğer bir adam şahitliğe çıkarsa yeminden dönerse (kaçarsa) mahkemede söz konusu olan şey neyse onu ödeyecektir (M. 26, 41-46).
- Eğer bir adamın ekime hazır tarlasını bir (başka) adam tarla olarak işler (ve) ekerse dava edildiğinde (müteceviz) bunu dikkate almazsa o adam masrafları ödeyecektir (M. 27, 47-54, 1).
- Eğer bir adamın ekime hazır tarlasını bir başka adam su altında bırakırsa 1 iku'luk tarla için 3 gur arpa ölçecektir (M. 28, 2-7).
- Eğer bir adam ekime hazır tarlasını ekmek için bir adama verirse (o adam) onu ekmesse işe yaramaz (?) tarla haline getirirse tarlanın her iku'su için 3 gur arpa ölçecektir (M. 29, 8-17).
- Eğer.....(kırık) (M. 30, 18...).

Kanun maddelerinin yazılı olduğu tabletin bazı kısımları kırık olduğu için içeriği okunamadığı ifade edilmiştir. Ancak elde olan maddelerin tamamı eğer ile başlayıp, bir yaptırım ifadesi ile tamamlanmıştır. Maddelerin tamamında bir ceza ifadesi yer alırken, ödemeler bazen gümüş gibi değerli maden ile yapılması ifade edilirken, bazen de arpa gibi hububat ile yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu ödemelerin tamamı muhasebe açısından öne çıkan bulgulardır. Ayrıca “masraf” ifadesi ile yine maliyet kavramına atıf yapılmakta olup, muhasebenin konusunu ilgilendiren başka bir husus olmuştur. Yine maddelerde sözleşme akdinden bahsedilmekte, bu da yine dolaylı olarak muhasebe bilimini ilgilendiren konulardandır. Kanunda ödenmesi gereken cezalar Gur, mana, ölçü, şekel gibi farklı ölçü birimleri ile ifade edilmiştir.

5. ANA İTTİŞU KANUNU (M.Ö. 2060-1960)

Sümerce yazılan kanunların üçüncüsüdür (Aslında bir öğretici okul kitabı formatında olan Ana İttisu serisi, Eski Babil (2003-1595) dönemine ait Nippur ve Assur kopyaları olarak, iki nüsha halinde ele geçmiş bir yasa metnidir. Seri halindeki metin, katiplere hukuki belgelerin düzenlenmesinde kullanılacak ifade formüllerini öğretmek üzere yazılmıştır. Sümerce-Akadca olmak üzere iki dilli (bilinguis) olup, yedi tablettten ibarettir. Birinci tablet, seriye adını veren ve sözleşme dilinden alınan ANA İTTISU “vadesi gelinceye kadar” ifadesi ile başlar. Yedinci tablet özellikle aile hukuku ile ilgili maddeler içerir (Dinçkol, 2003: 6).

Literatürde Ana İttisu'nun bir kanundan öte kâtiplerin becerilerini geliştirmek, dava açarken yasal terminolojiye hâkim olmaları, sözleşme ve anlaşma hazırlama gibi hukuki süreçleri öğretmek amacı ile hazırlandığını iddia edenler de bulunmaktadır (Roth, 1995: 2).

Bu kanunların kim tarafından, hangi şehirde ve ne zaman çıkarıldığı bilinmemektedir. Fakat bazı maddelerinin Ur-Nammu Kanunları ile benzerlik göstermesi, Ana-İttuşu Kanunları'nın da III. Ur Sülalesi zamanında (MÖ 2060-1960) çıkarılmış olabileceği kanaatini uyandırmaktadır.

- Eğer bir evlat, babasına babam değilsin derse, onu (babası) traş edecek ve ona kölelik damgası vuracak, gümüş karşılığı onu verecektir (satacaktır). Eğer koca karısına, sen benim karım değilsin derse gümüşten ½ mana tartacaktır. Eğer bir adam bir işçi (köle) kiralarsa, (o) ölür (veya) kaybolur (veya) kaçarsa, işi terkederse veya hastalanırsa, bir günlük emeği (ücreti) karşılığı bir BAN arpa sayacaktır (verecektir) (Lev.VII, Kol.III, 23, Kol.IV, 8, Kol. IV. 13).

Örnek olarak verilen birinci kanun maddelerinde bir insanın gümüş karşılığı satış işleminden bahsedilmektedir. Hem satış işleminin varlığı hem de para birimi muhasebe işlemini gerektiren konulardır. İkinci örnekte yine gümüş karşılığı bir ödemededen bahsedilmektedir. Üçüncü verilen kanun maddesinde (IV,13) ise öncelikle bir kiralama işleminden, sonrasında ise emeğin ücret karşılığı olarak arpa ile ödeme konusu öne çıkmaktadır. Kanunun yer aldığı Asur nüshasında tespit edilen maddeler aşağıdaki gibidir.

- Eğer bir gümüş tartamassa, gündelik olarak ona arpa tartacaktır. Eğer arpa tartamassa (tartacak arpası yoksa) her GUR arpaya faiz (olarak) 10 BAN arpa ilave edecektir. Eğer gümüş tartamassa, arpa da yoksa, gelecek yılda arpa ve faizi sayacaktır. Eğer gümüş varsa, 1 mana 12 şegel gümüşü faiz olarak ilave edecektir. Eğer gümüş tartamassa, 1 şegel gümüş için 1 GUR arpa ölçecektir (M. III, 1, M. III, 15, M. III, 4, M. III, 8, M. III, 12).

Kanunun asur nüshasında daha fazla mali konular yer almaktadır. Günlük ödemenin arpa ile ödenmesi, eğer arpa verilemediğinde buna faiz işlediğini ve yine ilave arpa verilmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. Faiz ödemelerinin yanında ödemelerin hem arpa hem de gümüş para ölçüsü ile ödenmesi muhasebenin paraya dayalı işlem konusunu akla getirmektedir. Gümüş para cinsi olarak da hem mana hem de şegel birimlerinden bahsedilmiştir.

6. LİPİT İSTAR KANUNU (M.Ö. 1935-1925)

İsin şehrindeki İsin sülalesinin beşinci kralı olan Lipit İstar tarafından ortaya çıkarılan bir kanundur. Lipit İstar Kanunları'nın dikkate değer ilk husus, kralın Sami asıllı olmasına rağmen halk Sümerli olduğu için kanun metni Sümerce yazılmış olmasıdır (Kılıç ve Eser, 2016: 142).

Bu kanun metni de Prolog, kanun maddeleri ve epilog olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır (Weidner; Sevimcan, 1950: 380). Kanunun prolog bölümünün ilk beş satırı kırıktır (Öz, 191). Kanun prolog 100 satır uzunluğunda olup, 38 paragraf tamamen veya kısmen restore edilmiştir. Sümerce kaleme alınan kanun, doğrudan doğruya sümer kültür mirasına, yeni sürmer çağı ve III. Ur hanedanı yeni sona erse de Sümercenin hala kullanılmakta olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Bilgiç, 1963: 110).

Hammurabi kanunlarına benzemesi dolayısıyla bilim dünyasında Hammurabi kanunlarının ilk hali olarak kabul edilmektedir (Weidner; Sevimcan, 1950: 380). Lipit İstar, Hammurabi Kanunlarından 150 küsur yıl önce yazılmıştır (Tosun, 1973: 567). Lipit İstar kanunu gemi kirası, hayvan kirası, mülkiyet, köle hukuku, tımar görevleri, veraset ve evlenme hukuku gibi konulardan bahsetmektedir. Bu konulardan birkaç hükmü, hammurabi kanunlarının aynısı gibi olup, eski hukuki eserlerle edebi ve hukuki bağlantısı da benzerlik göstermektedir (Weidner; Sevimcan, 1950: 380).

Lipit İstar kanunlarında yer alan iktisadi ve muhasebe bulgularının yer aldığı maddeler aşağıdaki sıralanmaktadır. Bulgu tespit edilemeyen maddeler konu kapsamı doğrultusunda çalışmaya dahil edilmemektedir. Örneğin prolog kısmında herhangi bir bulgu tespit edilmediği için doğrudan maddeler kısmına geçilmiştir.

- Eğer bir adam bir gemi kiraladıysa yola... (sevkettiyse) koyduysa .....(Kol M. XI, 12-17). Hediyeyi ....Yapacaktır. eğer bahçesini bir bahçivana .... Yetiştirmek için verirse bahçivan bahçenin sahibine...(33 satır kırık). Eğer bir adam, bir adama ağaç dikmek için geniş tarla verirse, O işlenmemiş tarlayı meyva bahçesi haline getirmeyi tamamlamazsa (yapmazsa) bahçeyi diken adama ağaç dikmekte ihmal ettiği kısmı, onun hissesinin bir bölümü olarak ona verecektir (Kol. M. XII, 8-50, Kol M. XIII, 1-7).

Maddelerde gemi kiralama işinin bulunmasının yanında yine benzer şekilde her ne kadar kırık satırlar olsa da bahçenin kiralanması yine muhasebe işlemini doğuran olaylardan biridir. Devam eden maddede ise verilen tarlanın boş bırakılmasının bedeli olarak tarlanın verilmesinden bahsedilmektedir.

- Eğer bir adam bir adamın bahçesine, girerse hırsızlıkla yakalanırsa 10 şegel gümüş tartacaktır. Eğer bir adam bir adamın bahçesinden ağaç keserse 1/2 mana gümüş tartacaktır (Kol. M. XIII, 9, 8-14, 10, 15-19).

Bu maddede, hırsızlık eylemi sonrasında gümüş ile ceza ödeme işleminden bahsedilmektedir. Yine benzer şekilde ağaç kesme eyleminden sonra mana ölçüsü ile gümüş ödenmesi işlemi hükme bağlanmıştır. Her iki kısımdaki ödeme işlemleri mali bir olay sonrasında muhasebe sürecini ilgilendiren bir durumdur.

- Eğer bir adamın evine bitişik olan, bir başka adamın ekilmemiş tarlası ihmal edilirse ve evin sahibi ekilmemiş tarlanın sahibine senin tarlan ihmal edilmiştir, benim evime bir adam hırsızlık için girebilir. Evini sağlamaştır derse bu sözleri doğruladığında tarlanın sahibi(nin) yok olan eşyalarını ona ödeyecektir (M. 11, 20-34).

On birinci maddede ise daha çok önlem alınması sonrası ortaya çıkacak olan zararın karşılanmasına yönelik bir durum söz konusudur.

- Eğer bir adamın erkek veya kadın kölesi şehrin içine kaçarsa başka bir adamın evinde bir ay kadar oturursa (bu) ispat edilirse köleye karşılık köle verilecektir (M. 12, 35-43).

Bu maddede ise dönemine göre adil bir uygulama söz konusudur. Dönemde köleler mal olarak kabul edildiği için, kaybedilen bir varlığın karşılığında yine takas anlayışı ile başka bir varlığın verilmesi hükme bağlanmıştır.

- Eğer kölesi yoksa 15 şegel gümüş tartacaktır (M. 13, 44-47).

On üçüncü madde bir önceki maddeye atıf yaparak, eğer köle karşılığında köle verilemiyorsa bunun bedeli olan gümüşün karşı tarafa ödenmesi işleminden bahsetmektedir ki, bu durum da yine bir ödeme işlemi olarak muhasebe alanını ilgilendiren bir olaydır.

- Eğer bir adamın kölesi efendisine köleliğini ödediyse, efendisine köleliğini iki misli (ödediği) doğrulanırsa o köle serbest bırakılacaktır. Eğer miqtum kral hediyesi ise o alınmayacaktır. Eğer migtum kendi isteği ile bir adama giderse o adam onu alıkoymayacaktır. Gönlünün istediği yere gidebilir (M. 14, 48-54, Kol. M. M. XIV M. 1-4, M. 15, 5-6, M. 16, 9-15).

Burada kölelikten çıkılmasının bir bedeli olduğu ve bu bedeli ödemesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Yine iktisadi bir olay söz konusudur.

- Eğer bir evin sahibi veya sahibesi evin vergisini vermezse ve bir yabancı adam onu verirse üç sene için (sahibini) oradan çıkaramayacaktır. Evin vergisini veren adam evi üzerine alacak evin sahibi (ise) şikâyette bulunamayacaktır. E(ğ)e, ev sahibi (metin kırık) (kadına) hediye edilen baba evinin hediyesini varis olduğu için (koca) alacaktır (M. 18, 25-39, M. 21, 40-44).

On sekizinci ve yirmi birinci maddelerde ev vergisi konusu hükme bağlanmıştır. Bu maddelerde vergi konusunun ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Vergiler devletlerin asıl gelir kaynakları olduğu için muhasebenin de asıl konuları arasındadır. Bu nedenle bu maddelerin doğrudan muhasebe alanını ilgilendiren olaylar olduğu aşıkardır.

- Eğer evlendiği sonraki eş ona çocuk doğurursa (kadının) babasının evinden getirdiği başlık çocuklarına, önceki eşin çocuğu ve sonraki eşin çocuğu (ise) (yalnız) babalarının malını eşit olarak aralarında bölüşecektir. Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse) (kadın) ona çocuk doğurursa çocukları hayatta ise ayrıca bir cariye, efendisine çocuk doğurursa baba, cariye ve çocuklarına özgürlüklerini verirse cariyenin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşmeyecektir (M.24, 23-35, M.25, 36-49).

Yirmi dördüncü maddede miras olarak mal paylaşımı ve ev paylaşımı ile ilgili bir hükümden bahsedilmektedir. Bu durum günlük hayatın iktisadi boyutunun düzenlenmesine yöneliktir.

- ...(17 satır eksik)... evin bölüşülmediği (eğer) doğrulanırsa 10 şegel gümüş tartacaktır (M.33, 37-39).

Otuz üçüncü maddenin baş tarafı eksik olduğu için konu açık değildir. Ancak miras paylaşımı ile ilgili önceki maddelerden yola çıkarak yine benzer şekilde evin bölüşülmemesi durumundaki ödenecek tutar ile ilgili bir durum söz konusudur.

- Eğer bir adam bir öküz kiralarsa sırtını (boyunduruktan dolayı) zedelerse fiatının üç katı tartacaktır. Eğer bir adam öküz kiralarsa, (onun) gözüne zarar verirse fiatının yarısı kadar tartacaktır. Eğer bir adam öküz kiralarsa, boynuzunu kırarsa fiatının ¼ nü ödeyecektir. Eğer bir adam öküz kiralarsa kuyruğunu zedelerse fiatının ¼ nü ödeyecektir (M.34, 40-41, M.35, 45-48, M. 36, 49-52, M. 37, 53-57).

Otuz dördüncü maddeden otuz yedinci madde de dahil dört maddede öküz kiralama konusuna önem verilmiştir. Dönem dahilinde düşünüldüğünde değerli bir varlık olduğu için kiralama işlemi sonrasında ortaya çıkacak olan olası zararlardaki ceza bedellerini hükme bağlamıştır. Bu maddelerde hem iktisadi hem de muhasebe alanını ilgilendiren, kiralama ve ödeme işlemlerinin varlığıdır.

Bundan sonraki maddeler Epilog kısmına aittir. Bu kısımda doğrudan iktisadi veya muhasebe bulgusu tespit edilememiştir.

Lipit İhtar kanunları, Sümerce olarak yazılan kanunların sonuncusudur. Bundan sonra Mezopotamya'da ortaya çıkan kanunlar, yönetenlerin dilinde ve Akkadça olarak yazılmıştır (Memiş, 2021: 15).

7. SONUÇ

Mezopotamya tarihinin dönüm noktalarından olan devletlerden biri Sümerlerdir. Sümerler döneminde yazının kullanılması, toplumsal yaşamda birçok alanda değişikliğe neden olmuştur. Bunların başında sözlü kanunların terkedilerek yazılı hukuk kurallarının kullanılmaya başlamasıdır. Sümer dilinde yazılan dört kanun bu çalışmada incelenmiştir. Kanunların bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Öncelikle kanunların geneli toplumsal düzenin tesis edilmesi ve adalet sistemindeki belirsizlikleri ortadan kaldırılması için krallar tarafından hazırlanmıştır. Kanunlar prolog, maddeler ve epilog olmak üzere üç kısımdan oluşmuştur. Hükümler genel olarak madde kısımlarında ticaret, sözleşme, kiralama, ceza ödemeleri gibi birçok konularda hazırlanmışlardır.

Muhasebe tarihi içerisindeki muhasebe bulguları son dönemin muhasebe sistemi ile karşılaştırılmaması gereken önemli bir konudur. Muhasebe tarihi çalışmalarını anlamak öncelikle bulguların dönemi içerisinde değerlendirilmesi bir zarurettir. Bulgular bazen kayıt işlemi olarak ortaya çıkarken bazen de hesaplama veya ticari hayatın bir parçası olarak tarih sahnesinde yerini alır. Bu çalışmada da toplumsal adalet sistemini yön veren kanunlarda

muhasebe bulgularının varlığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada sadece muhasebe bulguları değil aynı zamanda muhasebe olaylarını dolaylı olarak da olsa ortaya çıkaran mali ve iktisadi kanun maddelerine yer verilmiştir.

Çalışmada ele alınan kanun maddelerinde birçok iktisadi ve muhasebe bulgusu ortaya çıkarılmıştır. Bunların başında tahsil işlemlerine ait farklı konularda ödemelerdir. Bu ödemeler bazen kiralama, bazen de ceza ödemeleri olarak kanunlarda yer almıştır. Ayrıca ücret ödemeleri, vergi ödemeleri ya da miras düzenlemesine yönelik olarak da kayıtlanmıştır. Ödeme işlemleri bazen değerli maden olarak gümüş ile ödenirken bazen de ekmek, bira ve arpa gibi mal karşılığı yani aynı olarak ödeme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Ödeme işlemlerinde farklı ölçü birimleri kullanılmıştır. Gur, mana, şekel (şegel), hubur (ölçü) gibi birimler genel olarak kanunlarda yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Bilgiç, E., (1963). Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(3-4), 103-119.
- Dinçkol, B., (2003). *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*. Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları: 22, İstanbul.
- Driver G.R. ve Miles, J. C., (1952). *The Babylonian Laws I*. Oxford Press.
- Kılıç, Y., ve Eser, E., (2016). Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar. *Belgi*, 11 (1), 133-150.
- Kınal, F., (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.
- Kramer, S., N., (2002). *Sümerler*. Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri, (Çev. Özcan Buze) Kabalcı Yayınları: 146, İstanbul.
- Kramer, N. ve Falkenstein, A., (1954). Ur-Nammu Law Code, *Orientalia*. 23(1), 40-51, www.jstor.org/stable/43073169. (Erişim: 21.01.2023).
- Memiş, E., (2021). Eski Yakın Doğu'da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular. *Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-37.
- Öz, E., (2015). *Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının Oluşumu Sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali Uygulaması*. Ankara Üniversitesi Yayınları No: 476, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Provasi, F., ve Farag, A., P., (2013). Accounting in Ancient Times: A Review of Classic Reference. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, 68-87.
- Roth, M., T., (1995). Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor, *Scholars of Press, Atlanta*.
- Sivas, H., (2019). *Genel Uygarlık Tarihi*. (Ed. Taciser Sivas) Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Tosun, M., (1963). Hammurabi'nin Toprak Kanunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, DTCF Dergisi*, 21, 127-141.
- Tosun, M., ve Yalvaç, K., (1989). *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.

Tosun, M., (1973). Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler. *Belleten*, 37(148), 557-582.

Weidner, E., (1965). Dünyanın En Eski Kanunnameleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (çev. Hasan Sevimcan), 7(1), 379-383.

EKLER

Ek-1: Urukagina Kanunlarından

- 9) e-šè-gar
 10) inim lugal-ni
 11) ⁴Nin-gir-su-ke₄
 12) e-na-dug₁-ga
 13) ba-tuš
 14) má-ta
 15) lú-má-lah₄
 16) e-ta-šub
 17) anšu-ta
 18) udu-ta
 19) ú-du-bi
 20) e-ta-šub
 21) ù-sar-ú-mu₁₀-ta
 22) essad
 23) e-ta-šub
 24) še-gub-ba
 25) šutug-gi-ne-ta
 26) ka-gur₇
 27) e-ta-šub
 28) maš udu-babbar-ka
 29) maš sila-gab-ka-ka
 30) kùg-a gà-gà-da
 31) maškim-bi
- Kol. IX 1) e-ta-šub
 2) il sangu-sangu-ne
 3) é-gal-šè

- 19) ⁴šul-šag-gà-na
 20) lugal-ba
 21) i-gub
 22) ki-sur-ra
 23) ⁴Nin-gir-su-ka-ta
 24) a-ab-šè
 25) maškim lú-nu-e
 26) lú ki-mah-šè-túm
 27) káš-ni 3 dug
 28) ninda-ni 60+20-am₆
 29) l giš-ná
 30) l maš-sag-gá
 31) ùh-mùš-e
 32) ba-tùm
 33) 3/30 še lú-dim₆-ma-ke₄
 34) ba-túm
 35) gi ⁴En-ki-ka-ka

- Kol. X 1) lú ù-túm
 2) kaš-ni 4 dug
 3) ninda-ni 60×4 -am₆
 4) 1/4 še
 5) ùh-mùš-e
 6) ba-túm
 7) 3/30 še
 8) lú-dim₆-ma-ke₄
 9) ba-tùm

Ek- 2: Urnammu Kanunlarından

- 97-103 satırlar kırık
 104) [u₄-ba ⁴ur-⁴]nammu
 105) [nitah- kalag]-ga
 106) [lugal-uri⁴-]ma
 107) [lugal -ki-en-gi-]ki-uri
 108) [á-⁴]nanna
 109) [lugal -ur] u-ta
 110) [inim]-gi-na (Finkelstein'a göre)
 111) [⁴utu]-ta
 112) [nig-ni]-sá
 113) [kalam-ma hu]-mu-ni-gar
 114) [nig-erim]
 115) [nig-á-zi]
 116) [⁴tuk]ul he-mi-gi₄
 117) nam-garàš
 118) má-lah-gal
 119) utùl-e^{6a}
 120) gud-dib udu-dib
 121) anše-dib
 122) ur(?)-lú- du₆ [x x] (Finkelstein'a göre)
 123) ki-en-gi ki-uri
 124) šu ba-an-[bar]
 125) u₄-[ba]
 126) ^{6a}(?)ÚH⁴
 127) Mára [-da⁴]

- 149) hé-ni-ge-en
 150) u₄-ba
 151) gú-⁴idigna
 152) gú-⁴[buranun-na]
 153-160 satırlar kırık
 161) GAL-NI lugal hé-ib-tuku
 162) nu-sig lú-nig-tuku-ra
 163) ba-ra-<na>-an-gar
 164) mu-un-sum lú-á-tuku-ra
 165) ba-ra-na-an-gar
 166) lú-l-gin-e
 167) lú-l-ma-na-ra
 168) [ba-ra-na]-an-gar
 169-195 satırlar kırık

Kol. V § 1-196) tu[kum-bi]

- 197-205 satırlar kırık
 206) ..... àm
 207) ..... ni in-na-gub-bu
 208-230 kırık (tamamlama¹ar için Finkelstein'a bk.)
 § 5 231) tukum-bi
 232) [gemé-lú]
 233) a-nu-gi₄-a
 234) nig-á-z[i-g]a
 235) lú in-az

Ek-3: Ana Ittisu Kanunlarından

Lev. VII, Kol. III

- 23) tukum-bi dumu-ad-da-na-ra
Akk.) šum-ma ma-ru a-na a-[bi-šú]
24) ad-da-mu nu-me-a
Akk.) ul a-bi a[t-ta]
25) ba-an-na-an-dug₄
Akk.) iq-ta[b]i
26) dubbin mi-ni-in-AG-a
Akk.) ú-g[al-la]-ab-su
27) gár-ra-aš mi-ni-in-dè-e
Akk.) ab-bu-[ut]-tum i-ša-ak-kán-šú
28) ù kù-babbar.GA.aš mi-ni-in-sum
Akk.) ù a-na kaspi t-nam-din-šú
29) tukum-bi dumu ama-na-ra
Akk.) šum-ma ma-ru a-na um-mi-šú
30) ama-mu nu-me-en ba-an-an-dug₄
Akk.) ul um-mi at-ta iq-ta-bi
31) kiš₄-a-ni dubbin-ù-bi-in-si-èš
Akk.) mu-ut-ta-as- su ú-gal-bu-ma
32) uru⁴-a-mi-ni-ib-ni-gin-e-[n]e
Akk.) a-la-am ú-ah-ha-ha-ru-šú
33) ù é-ta ba-ra-DUL+DU-[d]è
Akk.) ù i-na bití ú-še-šu-šú

- Akk.) iq-ta-bi
44) [é níg-g] ⁴na-ta
Akk.) ina bití u u-na-a-ti
45) [ba-ra]-DUL+DU-dè
Akk.) i-te-el

Kol. IV

- 1) tukum-bi
Akk.) šum-ma
2) dam-e dam-na
Akk.) aš-ša-ta mu-us-sa
3) hul-ba-an-da-gig-a-ni
Akk.) i-zi-ir-ma
4) dam-mu nu-me-en
Akk.) ul mu-ti at-ta
5) ba-an-na-an-dug₄
Akk.) iq-ta-bi
6) id-da-šè
Akk.) a-na na-a-ri
7) ba-an-eum-mu
Akk.) i-na-ad-du-šú
8) tukum-bi
Akk.) šum-ma

Ek-4: Lipit Istar Kanunlarından

- 10) [ib-šij]-hul-la
11) [sag-ki]-zalag-ga-ni-šè
12) mu-un-ši-in . . . [-a]
13) i-si-in^{ki}
14) in-dub-ha
15) an-ni-gar-ra-na
16) bal-sag₅-ga
17) nam-lugal
18) ki-en-gi ki-uri
19) im-m[a-n]a-si-mu-uš-a
20) u₄-ba
21) ⁴li-pi-it-is₄-tar
22) sipad-giš-tuku
23) mu-pád-da
24) ⁴nu-nam-nir-ra
25) níg-si-sá
26) kalam-ma-gá-gá-dè
27) I.AN.UTU^{ss}
28) ka-ta ku₄-lam-e-dè
29) níg-erim mg-á-zi
30) giš-tukul gi₄-gi₄-dè
31) ki-en-gi ki-uri
32) kuš-ba du₁₀-ge-dè
33) an-ne
34) ⁴en-lil-le
35) ⁴li-mi-it-iš₄-tár

- 47) unu^{ki}-ga
48) [lugal]-i-ei-in⁴-na
49) [uga]-ki-en-gi ki-uri
50) ša-gi-d[u-a]
51) ⁴Inanna-ka me-[en]
52) inim-⁴en-lil-lá-ta
53) [nig-]si-sá
54) ki-en-gi ki-uri
55) [ba-ni-]in-gar-ra-aš^{ss}

Kol. II

- 1) [u₄-]bi-a
2) [ibi]la-DUMU-SAL-^{ss}
3) [nibru]^{ki}
4) [ibi]la-DUMU.SAL
5) uru^{ki}-[ma]
6) ibila-DUMU.SAL
7) [i]-si-in-⁴na
8) [ibi]la-DUMU.SAL
9) [ki-en]-gi ki-uri
10) [h]gú-bi-a
11) [. . .]nam-ir
12) [hu]-mu-ni-ib-aka
13) [ama]-jar-gi₄-bi
14) [n]i-mu-a

PARANIN TARİHSEL SERÜVEN İÇERİSİNDEKİ FORMLARI

Kemal Coşkun¹

Semih Yıldırım²

ÖZ

Para, mal ve hizmetlerin elde edilmesinde kullanılan ve herkes tarafından kabul görmüş olan bir ödeme aracıdır. Toplumlar paranın icadı ve kullanımından önce ellerinde eksik olan mal ve hizmetlere ulaşabilmek adına takas yöntemini kullanmıştır. Ancak malların dayanıklılık süreleri ile kıtlık ve bolluk durumları göz önünde bulundurulduğunda bu yöntemin zamanla yetersiz kalması mübadelede yeni bir ara malın kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Tam da bu noktada para olarak adlandırılan yeni bir ara mal kullanılmaya başlanmıştır. Hem daha kullanışlı olması hem de zamanla birçok toplum tarafından kabul görmeye başlaması sayesinde önemi günden güne artmıştır. Geçmişten günümüze toplumların sahip olduğu bilgi birikiminin artması, küreselleşme kapsamında ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, ticaret hacmindeki yükseliş ve teknolojik gelişmelerle birlikte para da gelişmiş olup mal, temsili, kağıt, banka ve kripto gibi çeşitli formlara kavuşmuştur. Bu çalışmada paranın tarihsel serüven içerisinde bulunduğu formlar kronolojik olarak incelenerek konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Para, Mal Para, Temsili Para, Kağıt Para, Banka Parası, Kripto Para

JEL Sınıflandırması: M21, P24, O32.

¹ Öğr.Gör., Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, kemalcsknn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2631-7543,

² Arş.Gör., Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, sysemihyildirim@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3399-7022.

Atıf (Citation): Coşkun, K., Yıldırım, S. (2023). Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(25), 85-103.

FORMS OF MONEY IN HISTORICAL ADVENTURE

ABSTRACT

Money is a means of payment that is used to obtain goods and services and is accepted by everyone. Societies used the barter method in order to reach the goods and services that were missing before the invention and use of money. However, the scarcity, abundance and the durability of the goods are considered, the inadequacy of this method over time necessitated the use of a new intermediate product in exchange. Just at this point, a new intermediate goods called money began to be used. Its importance has increased day by day as it is more useful and has started to be accepted by many societies over time. With the increase in knowledge of societies, the disappearance of borders between countries within the scope of globalization, the increase in trade volume and technological developments, money has also developed and has reached various forms such as commodity, representation, paper, bank and crypto. In this study, it is aimed to contribute to the researchers who want to have information about the subject by examining the forms of money takes in the historical adventure chronologically.

Key words: Money, Commodity Money, Representative Money, Paper Money, Bank Money, Cryptocurrency.

Jel Classification: M21, P24, O32.

1. GİRİŞ

Tüm toplumlar geçmişten bu yana hayatlarını idame ettirecek olan ihtiyaçları karşılayabilmek adına birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak gerek coğrafi yapı gerek iklim koşulları gerekse yetenek ve güç eksikliği tüm ihtiyaçların aynı anda ve tam olarak giderilememesine sebebiyet vermiştir. Bu durum takas faaliyetinin temelini oluşturmuş, takas faaliyeti de ihtiyaçların giderilmesi noktasında bir alternatif olmuştur.

Yerleşik hayatın daha sistematik bir hale gelmesiyle birlikte tecrübe ve bilgi birikiminin yardımıyla tarım ile ilgili faaliyetlerde gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan gelişmeler tarımsal faaliyetlerin artmasında ve üretilen malların çeşitlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat girişimlerin ve üretim hacminin artmasıyla takas yönteminin oluşturduğu ekonomi yetersiz gelmeye başlamıştır. İşlerliğin kaybolmasındaki nedenler arasında ise malların dayanıklılık süresinin bulunması ve dönemin koşulları itibariyle kıtlık ve bolluk dönemlerinin yaşanması gibi nedenler yer almaktadır (Fidan, Dilek ve Esev, 2019: 145). Zamanla nüfusun artması ve yerleşik hayatı benimseyen toplum sayısının aynı şekilde artış göstermesi yapılan ticaretin daha karmaşık bir hal almasına sebep olmuştur. Bu noktada değişime söz konusu olacak ve vereceklerin kayıt altına alınması zorunlu hale gelmiştir. Ticaretin karmaşık bir hal alması ve yukarıda yazan kısıtlayıcı nedenler yüzünden takas uygulaması her zaman sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Bu durum da ticaretin toplumlar arasında herkes tarafından kabul göreceği ara bir mal ile yapılmasının temelini oluşturmuştur. Para kavramı bu noktada ortaya çıkmış zamanla tüm toplumlar tarafından kabul görmeye başlamıştır. Paranın da bir ödeme aracı olarak kabul görmesiyle birlikte trampa ekonomisi olarak da isimlendirilen takas ekonomisi günden güne azalmıştır.

Tablo 1. Çağlar ve Özellikleri

Tarih Öncesi/Sonrası Çağlar	Milattan Önce/Milattan Sonra	Özellik (Gelişim ve Keşif)
Taş Çağı	MÖ 600.000 - 5500	İnsanlığın yaşadığı en uzun dönem
Paleolitik (Eski Taş Çağı)	MÖ 600.000 - 10.000	Avcılık, toplayıcılık, basit aletler
Mezolitik (Orta Taş Çağı)	MÖ 10.000 - 8000	Mağara yaşamı, ateşin keşfi
Neolitik (Yeni Taş Çağı)	MÖ 8000 - 5500	Yerleşik yaşama geçiş, tarım, hayvancılık
Maden Çağı	MÖ 5500 - 1200	Yazının icat edildiği dönem
Kalkolitik (Bakır Çağı)	MÖ 5500 - 3000	Bakır ev eşyaları, altın ve gümüş takılar
Tunç Çağı	MÖ 3000 - 1800	Kent devletleri, para , ticaret, büyük krallıklar
Demir Çağı	MÖ 1800 - 1200	İmparatorluklar, ticaretin gelişmesi
İlk Çağ	MÖ-MS 3200 - 375	Yazının icadı ile Kavimler Göçü arasındaki dönem
Orta Çağ	MS 375 - 1453	Kavimler Göçü ile Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethi arasındaki dönem
Yeni Çağ	MS 1453 - 1789	Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethi ile Fransız İhtilali arasındaki dönem
Yakın Çağ	MS 1789 - Günümüz	Fransız İhtilali ile başlayıp günümüzde devam eden dönem

Kaynak: (Eğilmez, 2018: 22;Yaz, 2020: 25-41)

İnsanlık, Tablo 1'de de görüleceği üzere tarih öncesi ve sonrası olarak kabul edilen çağlarda yaşamın sürdürülebilirliği ve gelişimi için birtakım faaliyetlerde bulunarak çeşitli buluşlara imza atmıştır. Dönemin ihtiyaçlarına ve şartlarına göre ortaya çıkan buluşlar yaşam standartlarını günden güne bir adım daha öteye taşımıştır. Para da bu süreçte gelişim göstermiş; mal para, temsili para, kağıt para, banka parası ve kripto para gibi yeni ve farklı fiziksel özelliklere sahip formlar ortaya çıkmıştır. Paranın son olarak kavuştuğu form olan kripto formunun en önemli özelliği ise dijital oluşudur.

Günlük yaşantımızda gerçekleştirdiğimiz aksiyonlar içinde bulunduğumuz dönemin bir gerekliliği olarak dijital ortamlara da taşınmıştır. Dijitalleşme, zaman ve mekan tasarrufu konusunda büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca internet ve teknolojinin sürekli gelişim göstermesi dijitalleşmeyi daha önemli bir konu haline getirmektedir. Dijitalleşmenin öneminin artması neredeyse tüm sektörlerin dijitalleşmeye olan adaptasyonunu tam veya kısmi olarak zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda para konusunda da bir değişim ve gelişim yaşanmıştır. Takas ile başlayan alışveriş birçok evreden geçerek yeni özellikler kazanmış ve daha sistematik bir hale gelmiştir. Bu gelişimin sonucunda para fiziki varlığıyla birlikte dijital bir özellik de kazanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle ödeme ve teslim faaliyetinin takas ile yapıldığı zamanlardan günümüzde dijital bir özellik kazanan paranın tarihsel bir serüvenine çıkılmıştır. Tarihsel serüven içerisindeki para formlarının ortaya çıkış süreci, getirdiği yenilikler, kullanım alanları ve günümüzde geldiği konum avantaj ve dezavantajları ile birlikte ele alınarak literatüre güncel bir çalışma kazandırılması amaçlanmaktadır.

2. LİTERATÜR

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde direkt olarak paranın tarihsel sürecine odaklanan çalışmaların sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Ancak tabii ki paranın finans, muhasebe ve ekonomi dünyasının hatta yaşamımızın temel konularından biri olduğu düşünüldüğünde tarihsel sürecin iyi kavranması ve günümüzde doğru yorumlamalarda bulunulabilmesi adına paranın anlamının ve aşamalarının anlaşılması önem arz etmektedir. Aşağıda paraya, özelliklerine, tarihsel sürecine ilişkin direkt olarak veya kısmen yer veren değerli ve önemli çalışmalardan bazıları yer almaktadır.

Bordo (1986) paranın tarihsel serüveni içerisindeki keşifleri modern miktar teorisi ve klasik makroekonomi bağlamında incelemiştir. Bu kapsamda tarihsel zaman zarfında paranın arz ve talebinin belirleyicileri, büyük buhranı ve sonrasında gelişen mali krizleri, para standartlarının yerel ve uluslararası yönlerini konu almış ve çalışmanın yapıldığı güne kadar bir literatür taraması gerçekleştirmiştir.

Weatherford (1997) paranın tarihini konu alan çalışmasında parayı; klasik para, kâğıt para ve elektronik para olarak 3 ana bölümde incelemiştir. Elektronik para kısmında, e-cash, e-money, cyber cash, digicash ve cyber-bucks gibi ürünlere de değinen yazar bunlar gibi para birimlerinin piyasa güçleri tarafından kullanımdan kaldırılması için baskı yapacağı, yeni dijital para birimlerinin muhtemelen sadece özel amaçlı kullanılacağı ve insanların önceki para biçimleriyle mümkün olamayacak yeni kullanımlar yaratacakları öngörüsünde bulunmuştur.

Davies (2002) çalışmasında paranın tarihini oldukça geniş bir biçimde açıklamıştır. Çalışmada paranın serüveni tarihsel kısımlara ayrılmıştır. Bu amaçla M.Ö. 3000 yılından başlanarak 20. Yüzyılda kullanılan paralara kadar gelinmiş ve gelecek öngörüsü olarak ta küresel paradan bahsedilmiştir. Ayrıca Amerika, İngiltere, Avrupa ve Japonya'daki merkez bankacılığı ve para yönetiminin tarihsel gelişimi detaylı olarak açıklanmıştır.

Wray (2012) heterodoks bir yaklaşım ile kanıtlarını da göz önüne sererek paranın tarihini ve finansal sistemin gelişimini farklı bir yaklaşımla açıklamıştır. Bu amaçla karşılaştırmalı antropoloji ve kapitalizm öncesi toplumların karşılaştırmalı tarihi de kullanılarak Ortodoks yaklaşımıyla ortaya konulan paranın tarihine bir eleştiri geliştirilmiştir. Çalışmada paranın serüveni, bilinen ilkel toplumlardaki takas ve para kavramlarından başlanılarak merkez bankacılığının kökenlerine ve günümüz finans sistemine kadar gelinmiştir.

Galbraith (2017) paranın tarihine farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak, paranın bilinen tarihsel yolculuğuna çalışmanın ilk birkaç bölümde yer vermesinin yanında bu süreç içerisinde yer alan bankacılık düzenlemelerinin, krizlerin, savaşların da etkilerini Amerika özelinde ve Dünya ekonomisi genelinde ele almıştır. Bu yönüyle çalışmada paranın tarihinden daha çok bu süreç içerisinde çıkarılan derslere odaklanılmıştır.

Fidan, Dilek ve Esev (2019) parayı sikkeden kripto paraya kadar geniş bir yelpazede incelemiştir. Çalışmada aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nde kâğıt paranın tarihi de sayısal verilerle desteklenerek açıklanmıştır.

Güner (2019) çalışmasında paranın özelliklerine ve paranın tarihsel serüvenine yer vermiştir. Çalışmada paranın serüveni takas ile başlayıp sırasıyla mal (madeni), temsili, kağıt, banka ve kripto paralar olarak devam etmiştir. Paranın binlerce yıl boyunca çeşitli formlara girerek finansal piyasalarda ödeme aracı olarak kullanıldığı ve ticaretin gelişmesinde büyük katkısı olduğunu belirtmiştir. Ek olarak her bir para formunun aynı zamanda bir para sistemi olarak tanımlanacağını da ifade etmiştir.

Elmas ve Aydın (2021) paranın tarihini, takas yönteminden kripto paraya kadar olan zaman yelpazesinde incelemiştir. Çalışmanın büyük bir kısmını oluşturan kripto paralar üstün ve zayıf yönleriyle irdelenmiş ve diğer kısımda para; mal para, madeni para, itibari para ve kâğıt para olarak dört grupta ele alınmıştır.

3. PARA

İhtiyaçların giderilmesi amacıyla farklı ürünlerin karşılıklı olarak el değiştirmesi takas sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu sistem iş bölümü ve verimlilik konusunda birçok avantaj getirmiş olsa da aynı zamanda birçok çıkmaza neden olmuştur. Fiyat takibi, işlemlerin rasyonel bir şekilde gerçekleşmesi ve uygun karşı taraf bulmanın giderek zorlaşması yeni bir yöntem arayışına gidilmesini zorunlu kılmıştır. Kısıtları giderecek, çıkmazları ortadan kaldıracak olan yöntem ise ara bir malın kullanılması olmuştur. Bu ara mal para olmuş, ortaya çıkan bu yeni sistem ise mübadeleyi doğrudan mallar arasındaki ilişkiden kopararak piyasa ve fiyat mekanizmalarının daha sağlıklı bir şekilde çalışmasına katkı sağlamıştır (Kızılkaya, 2016: 13).

Türk Dil Kurumu'na göre ise “devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı kağıt veya metalden ödeme aracı, nakit” olarak tanımlanmaktadır. Tanımlardan da görüleceği üzere para bir mübadele aracıdır. Ancak Mishkin (2015) para kavramı ifade edildiğinde insanların aklına sadece kağıt banknotların ve madeni paraların geldiğini ve bunun yeterli olmadığını savunmaktadır. Çünkü paranın mal, hizmet ve borçların ödenmesinde kabul edilen ara bir mal olarak tanımlayan geleneksel yaklaşımın çok dar bir tanım olduğunu belirtmiştir. Mishkin, ekonomistlerin hisse senedi, tahvil, toprak, araba, ev, yat ve sanat ürünleri gibi varlıkları da para olarak kabul ettiklerini çünkü bu varlıkların çok çabuk bir şekilde nakde dönüştürülebilir varlıklar olduğunu ifade etmiştir.

Friedrich Engels ve Karl Marx'a göre para, tüm insan ilişkilerinin hatta aile içerisindeki samimi ve sıcak bağın bile nakdi bir bağa dönüşmesine neden olan kapitalist sömürünün bir aracıdır. Onlara göre para emeğin metalaştırılmasıdır (Ferguson, 2008: 17). Mevcut eleştirilerin yanında paranın ekonomilerdeki rolü büyük ve önemlidir. Paranın ekonomik faaliyetler kapsamındaki fonksiyonlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Güner, 2019: 27).

- Değişim fonksiyonu (mal ve hizmetlerin satın alınmasında kullanılır)
- Hesaplama birimi fonksiyonu (mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesinde kullanılır)
- Değer biriktirme/saklama aracı fonksiyonu (gelecekte kullanılmak üzere servetin biriktirilmesi/saklanması için kullanılır)

- İşlem maliyetlerini azaltma fonksiyonu (taşınabilir, hafif ve ulaşılabilir olması sebebiyle işlem maliyetlerini azaltmak için kullanılır)

Para, sağladığı fonksiyonlar ile birlikte uzun yıllar boyunca çeşitli toplumlar tarafından kullanılmıştır. Zamanla paranın kullanımını benimseyen toplum sayısında artış göstermiştir. Para da bu süreçte dönemin ihtiyaçlarına göre çeşitli formlara bürünmüştür.

Ticari faaliyetler takas ile başlamıştır. Takas sisteminin yetersiz kalmaya başlamasından sonra altın, gümüş gibi değerli madenlerin para olarak kullanılması başlangıçta büyük bir kolaylık getirirse de zamanla birtakım sorunların baş göstermesine sebebiyet vermiştir. Bu kıymetlerin bir araya geldiklerinde fazla ağır olabilmeleri ve ayrıca güvenlik endişeleri yeni bir arayışın başlamasına neden olmuştur. Üzerinde yazılı olan değere göre işlem gören temsili paralar bu soruna çözüm olmuş ilerleyen süreçte de yerini kağıt paralara bırakmıştır. Son olarak ise paranın dijital bir özellik kazanmasıyla birlikte kripto paralar yaşamımıza dahil olmuştur.

3.1. Takas

Uluslararası literatürde “barter” veya “bartering” olarak geçen takas kelimesinin kökeni İngilizceye dayanmaktadır. Mal veya hizmetin karşılıklı olarak değiştirilmesi esasına dayanan bu yöntem taş devrinden günümüze kadar ulaşan tek ticaret sistemi olarak bilinmektedir (Gürsoy, 1998: 61). Takas yönteminin temelinde farklı türde olan belirli mal veya hizmetin taraflar tarafından talep edilmesi yatmaktadır. Taraflar özgür ve eşittir. Ticaretin gerçekleştirilmesi sırasında ise taraflar arasında bir pazarlık söz konusudur. Taraflar ticareti ellerindeki mal veya hizmetin ederi ölçüsünde gerçekleştirmek istemektedirler (Humphrey & Hugh-Jones, 1992: 1).

Neolitik dönemde yerleşim yerlerinin kurulması ve bir taraftan nüfusun artış göstermesi tarıma bağlı yaşam tarzının benimsenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla da tarımdan elde edilen mahsullerin depolanması zorunlu bir hal almıştır. Ancak bu ürünleri iyi durumda tutabilmek çoğu zaman sorun olmuştur. Depolama gerek iklim şartları gerek coğrafi koşullar sebebiyle dönemin en büyük problemleri arasında yer almıştır. Bu sorun uzun yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Hatta günümüzde hala çiftçiler ve hükümetlerin üzerinde çalıştığı, mevcut çözüm yollarının geliştirildiği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Adamson, 1985: 5)

Yukarıda da bahsedildiği üzere zamanla tarımla ilgili faaliyetlerin gelişmesi alınan verimi yükseltmiş olup ürün miktarı ve çeşitliliğinde artış sağlamıştır. Bir taraftan da nüfusun artması daha çok gıdaya ihtiyaç duyulmasına sebebiyet vermiştir. İlerleyen süreçte mal fazlası olan toplumlar ile mal eksikliği olan toplumlar bir araya gelerek karşılıklı değiş tokuş esasına dayanan ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Başlangıçta işleyen sistem zamanla toplumların farklı iklim ve coğrafi koşullarda olması, malların dayanıklılık sürelerine sahip olması, ulaşım ve taşıma olanaklarının kısıtlı olması gibi sebeplerle etkisini yitirmeye başlamıştır.

3.2. Mal Para

Takasta kullanılacak olan malların cins ve miktarlarının farklı olmasının yanında mallar için yapılan değer tespitinde ortaya çıkan sıkıntı ve tartışmalar ticarete sorun olmaktadır. Örneğin Çin’de bıçak, İtalya’da öküz, Amerika’da hayvan derisi ve tütün gibi farklı ürün gruplarının olması ortaya çıkan bu sıkıntılara örnektir. Takas yönteminin buna benzer birtakım sebeplerle ihtiyaçları tam olarak karşılayamaması ticarete ara bir malın kullanılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2018: 228-229). Para, tam da bu noktada ortaya çıkmış ve kullanılmaya başlanmıştır.

Ticaretin gelişmeye ve hızlanmaya başladığı eski dönemlerde herkes tarafından kabul görmeye başlayan para ilk olarak altın, gümüş gibi değerli madenlerle üretilmiştir. Üretilen bu metal kıymetler “sikke” adı ile anılmıştır. İlk sikkelerin Lidya Krallığı tarafından M.Ö. 7. yüzyılda üretildiği kabul edilmektedir (Koç, 2009: 269). Ancak önce Hindistan’daki daha sonra da Babil ve Çin’deki tüccarlar tarafından kullanılan üzerlerine damga vurulmuş değerli maden külçelerini sikkelerden ayrı tutmak anlamsız olacaktır. Doğu Akdeniz bölgesinde kullanılan ve bölgede yaşayan tüccar ailelerin özel damgalarını taşıyan “şeykel” adındaki gümüş parçalar da aynı şekilde değerlendirilmektedir. Yine Çin’de kullanılan ve ticaret loncaları tarafından damgalanan “tael” adı verilen gümüş külçeler de bu kapsamdadır. Bu örneklerle bakıldığında para kullanımının da çeşitli toplumlarda yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak mal para sisteminin başlangıcı sikke adı verilen ve içerisinde gümüş, altın, bronz, bakır gibi farklı metalleri barındıran karışımın para olarak kullanılması olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde ilk sikkelerin Lidyalılar tarafından günümüzde Manisa ilinin Salihli ilçesinde antik bir kent olan Sardes’deki altın ve gümüş dökümhanelerinde üretildiği bilinmektedir. Mal para sistemi, Lidyalılarla ticari ilişkilerde bulunan pek çok yabancı tüccarın Lidyalıların ellerinde dolaşan fasulyeye benzer küçük parlak metalleri görmesiyle birlikte kısa sürede önce Anadolu’ya ardından da dünyaya yayılmıştır (Güner, 2019: 29-38). Görsel 1’de Lidyalılar tarafından bastırılan sikkenin örneği yer almaktadır.

Görsel 1. Lidya Dönemi Sikke Örneği

Kaynak: (Yükçü ve Atağan, 2014: 41-45)

Sikke zaman içerisinde yaygınlaşarak takas yönteminin yerini almış, ekonominin ve alışverişin artmasına katkı sağlamıştır. İklim ve doğaya karşı deforme şansının az olması,

dayanıklı bir mal olması ve ömrünün uzun olması gibi dönem içerisinde birçok olumlu sayılabilecek özelliği de bulunmaktadır (Fidan, Dilek ve Esev, 2019: 146).

Dünyada ilk defa altın ve gümüş sikkeleri kullanan ve malların değerini para karşılığı olarak hesaplayan Lidyalılar, kolay taşınabilmesi ve saklanabilmesi amacıyla sikkeleri çok hafif olarak üretmişlerdir (Yükçü ve Atağan, 2011: 89). Doğu Akdeniz havzasında kullanılmaya başlayan sikkeler, daha sonra Roma İmparatorluğu döneminde asıl kimliğine kavuşmuştur. Sikkelerin ticaretteki para işlevine ek olarak üzerinde dönemin siyasi ve sosyal koşulları hakkında bilgi veren sembolik değerleri de barındırmaktadır. Çünkü para bastırmak aynı zamanda gücün ve egemenliğin sembolü olarak görülmüştür (Güner, 2019: 31). Görsel 2’de ise antik dünyada yeni bir dünya düzeni başlatan Büyük İskender’in bastırdığı sikke yer almaktadır. Bu çağda Büyük İskender portreli sikkeler çok sayıda basılmış ve oldukça geniş bir alanda kullanım görmüşlerdir (Sarıca, 2012: 1211)

Görsel 2. İskender Dönemi Sikke Örneği

Kaynak: (Sarıca, 2012: 1212)

Lidyalıların tarihe yaptıkları en büyük katkı paranın icadı olmuştur. Sikkenin icat edildikten sonra Küçük Asya sınırlarını aşır Akdeniz çevresindeki bölgelere yayılması çok fazla zaman almamıştır (Yükçü ve Gönen, 2014: 34). Kısaca özetlemek gerekirse mal paranın ilk örnekleri Hindistan, Babil ve Çin bölgelerinde görülmüştür. Ancak mal para sistemine tam anlamıyla geçişin M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar ile birlikte gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu sistem uzun yıllar boyunca kullanılmış ve ticarete birçok kolaylık getirmiştir. Mal para sisteminin getirmiş olduğu yenilik ve kolaylık sebebiyle günümüzde halen kullanılmakta olan bir sistem olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Temsili Para

Temsili paralar aslında bir satın alma gücünün temsilcisidir. Madeni paraların bir araya geldiklerinde ağır olabilmeleri ve aynı zamanda bu paraları güvenli bir şekilde muhafaza edebilme isteğinin vermiş olduğu endişe, tasarruf sahiplerinin bankerlere gidip birikimlerini emanet etmelerine neden olmuştur. Ancak tabii ki tasarruf sahiplerinin emanet edecekleri birikimleri karşısında bir güvence alma isteğinin olmaması diğer bir ifade ile işlemlerin kayıt edilmemesi düşünülemez. Bu noktada da değerli madenleri teslim alan bankerler “banker notları” adı verilen banknotları tasarruf sahiplerine vermişlerdir. İlerleyen zamanlarda istendiği

zaman altın veya gümüşe çevrilebilen banker notları sayesinde bu uygulama kendine geniş bir yer bulmuştur (Güner, 2019: 9).

Temsili paranın ilk örnekleri 7. yüzyılda Çin'deki Tang Hanedanı'nın hükümdarlık dönemine gitmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere değerli madenleri yanlarında taşımak istemeyen tüccarlar paralarını güvenli kişilere emanet ederek karşılığında yazılı senetler almışlardır (Eğilmez, 2018). Bir diğer örnek ise 17. yüzyılda İngiltere'de yaşanmıştır. Londralı tüccarların altınlarına dönemin kralı tarafından el koyulunca tüccarlar da altınlarını "Goldsmith" adı verilen sarraflarda tutmaya başlamış ve karşılığında belge almışlardır. Bu belgelerin piyasada ticari işlemlerde kullanılması banknot sisteminin Avrupa'daki ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Parasız, 2009).

Görsel 3. Osmanlı Dönemi 5 Liralık Kaime Örneği

Kaynak: (Güner, 2019: 40)

Osmanlı Devleti de temsili para konusunda benzer bir tecrübeye sahiptir. Abdülmecid döneminde görev alan Maliye Nazırı Hacı Said Paşa 1840 yılında "Kaime" adı verilen ve üzerinde yazılı olan değer karşılığında tahsilat yapılan kağıt notlarının mucididir. Yukarıda yer alan Görsel 3'te Osmanlı Dönemi 5 liralık kaime örneği verilmektedir. Kaime'nin üzerinde "Ey ahali, her kim ki bu kaimeyi getire kendisine bunun karşılığında 1 çil altın ve geçen süre için %8 faiz hemen öde" yazmaktadır. Arkasında Hacı Said Paşa'nın mührü ve imzası vardır ancak kaç kaimeyi imzalandığının kaydının tutulmaması sonucu piyasada sahteleri türemiştir. Esnafın da kaimeleri kabul etmemeye başlaması sebebiyle 1851'de toplatılarak imhasına karar verilmiştir. Bu amaçla halktan iane toplanmıştır ancak bir taraftan da Arabistan isyanının çıkması toplanan yardımların isyanın bastırılması için kullanılmasına neden olmuştur. İmha işi Galata bankerlerine ihale edilmiştir ancak bir taraftan da Kırım Harbi'nin çıkması ile yeniden ortada kalır. İşin içinden çıkılamamasından dolayı 4 Şubat 1863'te banknot çıkarma imtiyazı Bank-ı Osmaniye'ye verilir ve çıkarılan her banknota bir numara koyulur. Dolayısı ile temsili paralar bugün kullanılan banknotların temelini oluşturmaktadır (Uras, 2017; Paylanbay, 2007; Güner, 2019).

3.3. Kağıt Para (İtibari Para)

Modern ekonomilerde değeri tamamıyla itibari olan kâğıt paralar kullanılmaktadır. İtibari paranın gücü altın veya gümüş gibi değerli madenlerden gelmez, bunun yerine

hükümetin kâğıt parayı yapılacak ekonomik işlemlerde yasal ödeme aracı olarak ilan etmesinden gelir. Mal paraların hakiki değerleri olmasına rağmen itibari paralarda bu tür bir durum söz konusu değildir. Başka bir deyişle itibari paraların hakiki değeri yoktur (Ünsal, 2017: 569). İtibari paraların altın veya gümüş karşılığı olarak bir değeri de bulanmamaktadır. Yalnızca bir kâğıt parçası olan bu paraların kullanılmasının tek nedeni devletin bu kâğıtları yasal ödeme aracı olarak ilan etmesi ve ülke vatandaşlarının bunu kabul etmesidir (Akdiş, 2001: 9-10).

Devletlerin yetki verdiği makamlarca çıkarılan ve karşılığında altın veya gümüş ödemesinin zorunlu olmadığı paralar kağıt paralar olarak adlandırılmaktadır. Bir zorunluluk söz konusu olmamasından kaynaklı olarak kağıt paraların maliyetleri kağıt ve darphane maliyetleri ile sınırlıdır. Değeri ise üzerinde yazılı olan değeri kadardır (Güner, 2019). Kağıt para, “itibari para” olarak da adlandırılmaktadır.

Çay, barut, pusula, sismograf, saf alkol, ipek ve matbaa Çin medeniyetinin uygarlık tarihine kazandırdığı buluşlardır. Bunların yanı sıra en önemli kazanımlardan bir tanesi de kağıttır. Kağıt M.S. 2. yüzyılda Ts'ai Lun adlı bir memur tarafından icat edilmiştir. Ancak kağıdın paraya dönüşmesi ise M.S. 6.-9. yüzyıllarda Tang Hanedanlığı döneminde olmuştur. Paraların üzerine mühür, sayı ve devlet taahhüdü eklenmiştir. “Yuan” adı verdikleri madeni paralara alışkın olan Çinliler kağıt paraları kolayca benimsemiş ve kağıt paraların düştüğü yerde kalmaması, rüzgarla birlikte kolayca savrulması sebebiyle “uçan para” anlamına gelen “jiaozi” adını vermişlerdir. Ancak kağıt paralar da zamanla yuan adını almışlardır. Tang Hanedanlığı'nın ardından yönetime gelen Ming Hanedanlığı parasal sistemin kullanımını devam ettirmiştir. Görsel 4'te günümüze kadar olan süreçte korunabilmiş en eski kağıt para olan banknot yer almaktadır. Dut ağacının güçlü liflerinden üretilmiş bu banknot Londra'da yer alan British Museum'da sergilenmektedir ve üzerinde “Büyük Ming Hanedanlığı Kağıt Parası” yazmaktadır (Yaz, 2020: 157-159).

Görsel 4. Ming Hanedanlığı Döneminden Günümüze Değın Korunabilmiş En Eski Kağıt Para

Kaynak: (Yaz, 2020: 158).

Köken olarak doğuya ait olan kağıdın Avrupa'ya taşınma serüveni ise 8. yüzyılda Arapların Semerkant'ta Çinli esirlerden kağıdın imalat sürecini öğrenmesi ile başlamıştır. Batı dünyası da Araplar üzerinden kağıdı imal etmenin yöntemlerini öğrenmesiyle kağıt Avrupa'ya taşınmıştır (Hall, 1968: 1). Avrupa'da ilk kağıt paralar ise 17. yüzyılın sonlarında görülmüştür.

Amerika tarafında ise yine 17. yüzyılın sonlarında kağıt paranın asker maaşları ödemelerinde kullanıldığı görülmektedir. Resmi olarak Avrupa’da banknot basma yetkisine sahip olan ilk banka İsveç’te kurulan ve daha sonra ismi “Riksbank” olarak değiştirilecek olan “Palmstruch Stockholm Bankası”dır (Akyıldız, 1996: 18).

Yazının ve kağıdın icadı ile birlikte matbaanın doğuşu ve gelişimi madeni olan paraların yanında kağıt paraların da kullanılmaya başlamasına neden olmuştur. Çünkü madeni paralar bir araya geldiklerinde çok ağır olabilmeleri toplu ya da büyük ödemelerde sorun olmaktadır. Madeni paraların bu olumsuz yönü ile birlikte temsili paraların ortaya çıkış hikayesi kağıt paraların ortaya çıkış hikayesinden ayrı düşünülememektedir. Temsili paraların ortaya çıkışından sonra sahtelerinin türemesi ve bu sahte paraların piyasada kullanılmaya başlaması kağıt paraların devlet eli ile birlikte resmi makamlarca bastırılmasının önünü açmıştır. Bununla birlikte ticaret hacminin artması, toplumların gelişmesi, birbirleriyle daha çok iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmaları gibi sebeplerle madeni paraların yanında kağıt paraların kullanımı da zamanla artmıştır.

Kağıt paralar kendine atfedilen değeri kadar kabul görmüş olan itibari paralardır (Akyıldız, 2003: 22). Bu yönüyle temsili paralar ve kağıt paralar aynı ihtiyaçtan doğmuş ve aynı amaca kullanılmaktadır. Ancak altın veya farklı bir emtiaya endeksli olup olmaması konusunda bir ayrıma sahiptir. Temsili paralar genelde altına veya gümüşe endeksli iken kağıt paralar için herhangi bir endekslenme söz konusu değildir.

3.4. Kaydi Para (Banka Parası)

Paranın evrim sürecinde önce mal para sistemi kullanılmış, ardından temsili para sistemine geçilmiş ve bu dönemde çeşitli metaller ve kağıt paralar kullanılmıştır. İkel anlamda bankalar varlıklı insanların paralarını saklama ihtiyacı duyması ve takas işlemlerinde kolaylık sağlaması amacıyla kurulmuştur. Ayrıca bu bankalarda faiz karşılığında borç para verildiği de bilinmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde birçok ticari banka kurulmuş, çeşitli bankacılık krizleri yaşanmış, otorite boşluğunu doldurmak ve piyasaları kontrol altına almak amacıyla merkez bankaları kurulmuş ve nihayet bankacılık sektörü 2. Dünya Savaşı sonrasında küresel piyasalara yayılımın artmasının da etkisiyle günümüzdeki haline kadar ulaşmıştır.

Bankacılık sektörünün gelişimi ile birlikte banka parası yani kaydi para da yaygınlaşmıştır. Mevduat (Türk lirası cinsinde kaydi para) parası olarak da adlandırılabilen kaydi para, bankaların ellerinde bulundurdukları mevduatlardan yarattığı para olarak da tanımlanabilir. Kaydi para, yeni paranın basılması ve dolaşıma yeni paraların dâhil olmasını ifade etmemektedir. Kaydi para hâlihazırda mevcut olan paranın dijital olarak tanımlanmasıdır. Yani kaydi para, mevduatı elinde bulunduran bankanın bilançosunda kayıt altına alınmaktadır. Ortaya çıkmasının temelinde ise teknolojinin gelişmesi ve bu gelişmeyle birlikte zaman ve mekân tasarrufu ihtiyacının giderek önem kazanması yatmaktadır. Çünkü kaydi para üzerinden ödemeler yapılırken tarafların bir araya gelmeleri gerekmemekte ve söz konusu para transferi çok kısa süre içerisinde güvenli bir şekilde yapılabilmektedir.

Bankalar topladıkları mevduatların bir kısmını merkez bankasında tutmak zorundadır. Zorunlu karşılık oranı adı verilen bu oran ilgili ülkelerin merkez bankaları tarafından bir para politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Zorunlu karşılık oranı tek bir oran olmayıp, mevduatın vade yapısına ve statüsüne bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Ticari bankalar, topladıkları mevduatlardan elde ettikleri rezervler ile kaydi para yaratabilmektedir (Mishkin, 2016: 422). Bankacılık sisteminde yaratılan bu para aşağıda yer alan Denklem 1.'deki gibi basit kaydi para çarpanı (basit mevduat çarpanı) yardımıyla hesaplanabilmektedir.

$$\Delta D = \frac{1}{r_D} \times \Delta R \quad (\text{Denklem 1})$$

- ΔD = Banka mevduatındaki değişim,
 r_D = Zorunlu karşılık oranı,
 ΔR = Rezervlerdeki değişim oranını ifade etmektedir.

3.5. Elektronik Para (E-Para)

Tarihsel süreç içerisinde teknolojinin gelişimi yenilikleri hızlandırmış, yeniliklere çabuk adapte olan ve etkili biçimde kullanan toplumlarda yeni gelişimlere ihtiyaç duyulmuş ve bu durum yeniliklere olan talebi de artırmıştır. Teknolojik gelişimler ve yenilikler arasındaki bu sarmal katlanarak daha ileri gitmiş, yaşamın çeşitli alanlarında insanlığa son derece faydalı sonuçlar doğurmuştur.

Bankaların dijitalleşmesi süreci ise internet kullanımının yaygınlaşması, erişimin kolaylaşması, akıllı cihazların toplumun yüksek çoğunluğu tarafından benimsenmesi ve bankalar arası rekabetin artması ile birlikte oldukça hızlanmıştır. Bu dijitalleşme süreci içerisinde ödeme yöntemleri de evrimleşmiş ve elektronik para ortaya çıkmıştır.

1950'li yıllara gelindiğinde teknoloji alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan bazı bankalar paranın elektronik yöntemler aracılığı ile transferini başlatmışlardır. EFT (Electronic Fund Transfer) adı verilen bu yöntem, zaman tasarrufu sağlaması ve daha güvenli olması sebebiyle zamanla yaygınlaşmaya başlamıştır. Avrupa Merkez Bankası'na (ECB - European Central Bank) bağlı olan Avrupa Para Enstitüsü (EMI - European Monetary Institute) elektronik para çıkarma yetkisini mevduat kabul eden bankalar tarafından gerçekleştirilmesi konusunda 1994 yılında bir rapor hazırlamıştır. Ancak izleyen süreçte banka dışındaki kurum ve kuruluşların da elektronik para çıkarabilme yetkisi destek görmüştür. 2000 yılına gelindiğinde ise ilk Elektronik Para Direktifi kabul edilmiş, 2001 yılında ise Elektronik Para Kurumu (EMA - Electronic Money Association) İngiltere'de kurulmuştur (Yüksel, 2015: 176).

Para transferleri ve ticaretin online işlemler olarak da adlandırılan dijital bir şekilde gerçekleştiriliyor olması kişi ve kurumlara zaman, mekan ve maliyet açısından kolaylık ve avantaj sağlamaktadır. İstenilen yer ve saatte işlemlerin büyük ölçüde gerçekleştiriliyor olması, daha hızlı ve güvenli işlemlere olanak sağlaması gibi sebepler kişi ve kurumların bu dijital

işlemlere olan ilgisini arttırmaktadır (Şenbayram, 2019: 72-73). Elektronik para veya kısaltılmış haliyle e-para, nakit paraya alternatif olarak geliştirilmiş elektronik bir para birimidir. İlk bakışta kripto para birimleri ile karıştırılabilen elektronik paraların kripto para birimlerinden en büyük farkı merkezi bir otorite tarafından yönetilmesidir. Diğer önemli fark ise elektronik paranın, nakit paranın dijitalleştirilmiş hali olmasından ileri gelmektedir (Chida, Mambo vd. 2001: 135). Yani elektronik paranın dayanağı basılmış paradır. Avrupa Merkez Bankası elektronik parayı şu şekilde tanımlamıştır:

“Elektronik para (e-para), genel olarak, e-para ihraç eden kuruluş dışındaki kuruluşlara ödeme yapmak için yaygın olarak kullanılabilen, teknik bir cihaz üzerinde parasal değerlerin elektronik olarak saklanması olarak tanımlanır. Cihaz, işlemlerde banka hesaplarını içermesi gerekmeyen, hamiline ön ödemeli bir araç görevi görür.”

Günümüz gelişen dünyasında e-para kullanımı da artmış ve çeşitli şekillere bürünmüştür. Elektronik paranın en güzel ve yaygın örneklerinden biri nakit para, kredi kartı veya hesap kartlarıyla dolun yapılabilen akbil'dir. Kullanıcı parasını dijitalleştirerek üzerinde mikro çip bulunan bu kartları ödeme yöntemi olarak kullanabilir. Diğer bir örnek ise yine giderek yaygınlaşan ve akıllı telefonlarda yer alan mobil cüzdan/akıllı cüzdan uygulamalarıdır. Kullanıcı dijitalleştirdiği parasını bu uygulamalar aracılığıyla çeşitli ödemelerde kullanabilmekte ve ayrıca birçok bankacılık işlemini de gerçekleştirebilmektedir.

Elektronik paraların akıllı kartlar ve ağ parası (network parası) olmak üzere temelde iki formu bulunmaktadır. Her iki tür de şifrelenmiş ve elektronik olarak işlenebilir ve iletilebilir nitelikte olan, sıfırlar ve birler dizisi halinde kodlanmış rakam dizilerine dayanmaktadır (Cohen, 2001: 200).

Elektronik para diğer tüm ödeme araçlarıyla ortak olarak operasyonel riski barındırmasının yanında dört tür risk barındırmaktadır. Bunlar; yükümlülüklerin yerine getirilememesini ifade eden likidite riski, e-parayı ihraç edenin temerrüde düşmesi ve müşteri fonlarına diğer alacaklılar tarafından el konulması durumunda ortaya çıkan temerrüt riski, e-parayı ihraç eden kurumun varlıklarını sermayesine görece büyük şekilde etkileyebilecek olan piyasa kaynaklı riskleri içeren piyasa riski ve e-para cinsinin ülke para biriminin dışında farklı bir para birimiyle tutulması durumunda ortaya çıkan döviz kuru riskidir (Adrian ve Griffoli, 2021: 65).

Birtakım risklerinin yanı sıra elektronik paraların ve elektronik para kullanımının çeşitli avantajları da vardır. Ardında yer alan karmaşık şifreleme teknolojisi ve çeşitli kimlik doğrulamaları sebebiyle elektronik para ile yapılan işlemler güvelik açısından çok fazla risk barındırmayan işlemlerdir. Diğer bir avantaj ise yapılan fon aktarımı ve ödeme işlemlerinin oldukça hızlı ve kolay gerçekleşmesidir. Harcamayı veya aktarımı yapan gerçek veya tüzel kişi saniyeler içerisinde ve tek tuşla gerçekleştirebilmekte ve diğer ödeme yöntemlerinin gerektirdiği uzun işlem adımlarından kurtularak zamandan tasarruf edebilmektedir.

Yenilenen altyapı hizmetleri ve teknolojinin sürekli gelişim içerisinde olması göz önüne alındığında elektronik para kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Öyle ki, statista verilerine göre 2021 yılında sadece Avrupa birliği bölgesinde 7,5 milyar adet e para transferi işlemi gerçekleştirilmiştir. Son olarak, elektronik para ile güvenli şekilde işlem yapılabilmesi için

gerekli yüksek güvenlik standartlarının daha az maliyetle ve daha kolay sağlanabilmesi durumunda elektronik para kullanımının daha da yaygınlaşabileceği düşünülmektedir.

3.6. Kripto Para (Sanal Para)

İlk sanal para olan e-cash David Chaum tarafından 1994 yılında elektronik formda geliştirilmiştir. Fakat bunun daha da öncesinde Chaum “Blind Signatures for Untraceable Payments” adlı makalesinde bir tür elektronik para önerisi geliştirmiştir (Chaum, 1983: 199-203). Ardından 1996 yılında Douglas Jackson ve Barry Downey tarafından E-Gold, 1998 yılında Nick Szabo tarafından Bit Gold, 1998 yılında Wei Dai tarafından B-Money, 2002 yılında Adam Back tarafından HashCash, geliştirilmiştir (Back, 2002: 1-10). Ardından, günümüzde oldukça popüler olan Bitcoin 2008 yılında tanıtılmıştır. Ardında yer alan şifreleme tekniği sebebiyle Bitcoin vb. sanal paralar kripto para olarak adlandırılmaktadır.

Sanal para olgusu “Bitcoin” ile başlamamış olmasa bile bugünkü şöhretini Bitcoin ile kazanmıştır. Bitcoin’e olan ilginin günden güne artış göstermesi finans dünyasında da ilginin artmasına sebebiyet verirken bir taraftan da bir yatırım kalemi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Halen bu tartışmaların devam etmesiyle birlikte izleyen dönemlerde farklı sanal paraların da ortaya çıkışı bu ilginin katlanmasına ve kripto paraların değerlerinde artış yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Değerlerinin katlanması mevcut ve potansiyel yatırımcıları daha da çok cezbetmiş ve günlük işlem hacmi günümüzde milyar dolarlara ulaşmıştır.

Kripto paraların piyasa değeri 2010 yılında 1 milyar USD seviyelerine ulaşmış ve 2021 yılında neredeyse 3 trilyon USD seviyelerine kadar yükselmiştir. Bu yükseliş lokomotif görevi gören kripto para ise Bitcoin olmuştur. Kripto para piyasasında, piyasa değeri büyüklüğü açısından bakıldığında ise yaklaşık 150 milyar USD ile en büyük oran stablecoin’lere aittir. Bununla birlikte günümüzde 30.000’ e yakın iş yerine kripto para ile ödeme yapılabilmektedir (IMF Fintech Notes, 2022: 13) 2022 yılında küresel kripto para piyasası büyüklüğü 4,67 trilyon USD seviyelerinde gerçekleşirken, 2030 yılına kadar kripto para piyasası büyüklüğünün 11,71 trilyon USD olması beklenmektedir (Global Crypto Currency Market Report, 2022).

Sanal paraların temelinde yatan Blockchain sistematüğünü Satoshi Nakamoto ilk olarak 2008 yılında “a peer to peer electronic cash system” adlı çalışması ile duyurmuştur. Bu çalışmada da açıkça tanımlandığı üzere blockchain; Katılımcılar arasındaki işlemlerin anonim bir şekilde ve doğrudan kişiden kişiye gerçekleştiği, güvenilirliğin üst düzey olduğu ve güvenlik kırılması oldukça zor olan açık kaynak kodlu şifreleme ve uzlaşma algoritmaları ile sağlanan, doğrulanan işlemlerin dağıtık bir şekilde saklandığı, çifte harcamaların engellendiği bir sistemdir (Nakamoto, 2008: 1-9).

Bitcoin özelinde sanal paraların finansal çevrelerin ilgisini çekmesiyle birlikte bu alana yatırım yapan kişi sayısı ve yatırım miktarları artmış, akademik dünyanın bu konuya ilgi göstermesiyle bu konuyla ilgili çalışmalar hızlanmış, para piyasası kurumları konuyla ilgili bilgilendirici raporlar yayınlamaya başlamıştır. Bu kapsamda yayınlanan ilk rapordan biri Avrupa Merkez Bankası (ECB)’na ait olan Ocak 2012 tarihli rapordur. Bu raporda sanal para:

“Geliştiricileri tarafından çıkarılan ve genellikle kontrol edilen ve belirli bir sanal topluluğun üyeleri arasında kullanılan ve kabul edilen, düzenlemeye tabi olmayan, dijital para türüdür.” şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere sanal parayı elektronik paradan ayıran özelliklerinin başında alın vb. dayanak varlığının olmaması, merkez bankası vb. kurumlar tarafından düzenlemeye tabi olmamasıdır. Bu yoksunluklar kullanım amacına bağlı olarak çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Örneğin, en popüler sanal paralardan Bitcoin, kullanıcılara düşük maliyetler, anonim işlem yapabilmek, enflasyondan korunma ve hükümet manipülasyonundan izolasyon dahil olmak üzere birçok fayda sağlamıştır (Tu ve Meredith, 2015: 278).

Bununla birlikte Bitcoin başta olmak üzere birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu risklerin başlıcası yukarıda belirtilen sanal parayı elektronik paralardan ayıran özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Karşımıza çıkan risklerden ilki fiyat istikrarı riskidir. Dayanak varlığı olmaması sebebiyle sanal paraların fiyatları piyasadaki arz ve talebe göre şekillenmektedir. Bu nedenle fiyat oynaklığı (volatilité) yüksektir. Aynı zamanda herhangi bir kurum tarafından düzenlemeye tabi olunmaması sebebiyle işlemler spekülasyonlara oldukça açıktır ve bu durum fiyat riskinin yanında diğer risk gruplarını da etkileyebilmektedir. Diğer bir risk ise alıcıları, satıcıları ve piyasayı içerisine alan finansal sistemin kesintisiz, şoklara dayanıklı, aksama olmaksızın ve net bir şekilde işleyebilme kabiliyetini kaybetmesini ifade eden finansal istikrar (kararlılık) riskidir. Üçüncü grup risk ise ödeme sistemi kaynaklı risklerdir. Bunların içerisinde likidite riski, işlem riski, kredi riski ve hukuki risk yer almaktadır. Ayrıca yukarıda sayılan risklerin bir araya gelmesi ile birlikte ülkelerde para politikalarının yürütücüsü ve denetleyicisi olan merkez bankalarının itibarı üzerine de olumsuz etkiler bırakabileceği göz ardı edilmemelidir (ECB, 2012: 33-45).

4. SONUÇ

Hepimizin çeşitli ihtiyaçları ve arzuları bulunmaktadır. Elbette ihtiyaç ve arzularımızı giderebilmek için ise bunları elde etmek gerekmektedir. Geçmişte de günümüzde de tüm toplum ve bireyler noksanlıkları giderebilmek adına bir karşılık vermiştir. Bu karşılık mal olabileceği gibi hizmet de olabilmektedir. Buğday ihtiyacı olan bir toplumun buğday fazlası olan topluma meyve vererek ihtiyacını gidermesi olabileceği gibi savaş aletine ihtiyaç duyan güçlü bir bireyin ihtiyacını giderebilmesi için kas gücünü karşı köyün korunması için vermesi gibi. Günümüzde ise bu takas faaliyeti çeşitli formlarda devam etse de artık alışveriş süreci para adı verilen ara bir mal ile yapılmaktadır. Parayı herkes tarafından kabul görmüş olan bir değişim aracı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Tarihte takas faaliyetinin zamanla iklim ve coğrafi koşullardan, mallarından dayanıklılık sürelerinden, ulaşım ve taşıma olanaklarından ve malların cins ve miktar farklılıklarından dolayı yetersiz kalmaya başlaması toplumları farklı bir yöntem arayışına sokmuştur. Bu arayışın bir sonucu olarak ara bir mal ile değişimin yapılma fikri doğmuştur. Bu ara mal para olarak adlandırılmış ve ilk örnekleri altın, gümüş gibi değerli madenlerle üretilmiştir. Bu paralar “sikke” olarak adlandırılmıştır. İlk sikkelerin Lidya Krallığı tarafından M.Ö. 7. yüzyılda üretildiği kabul edilmektedir. Ancak tıpkı takas yönteminde olduğu

gibi bu yöntemde de çeşitli sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunların başında güvenlik riski gelmektedir. Bir diğer problem ise madenden yapılmış olan paranın bir araya geldiklerinde çok ağır olabilmeleri ve taşınmalarında yaşanan problemlerdir. Bu problemlerin çözümü ise üzerinde yazılı olan değere göre işlem gören temsili paralar olmuştur. Çeşitli toplumlarda kullanılan temsili paralar satın alma gücünün birer temsilcisidir. Ancak zamanla sahtelerinin türemesi ve artık esnaf ve işyerleri tarafından kabul görmemesi ile birlikte çeşitli hükümetler bu değerli kağıtları piyasadan kaldırmış ve kağıt parayı ortaya çıkarmıştır. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte kağıt para basma yetkisi resmi birimlere verilmiş ve kayıtlarının tutulması istenmiştir. Aslında temsili paraların ortaya çıkış hikayesi kağıt paraların ortaya çıkış hikayesinden ayrı düşünülemezle birlikte temsili paraların sahtelerinin türemesi ve piyasada kullanılmaya başlaması kağıt paraların devlet eli ile birlikte resmi makamlarca bastırılmasının önünü açmıştır. Kısaca temsili ve kağıt paralar aynı ihtiyaçtan doğmuş ve kullanılmıştır. En önemli farkları ise temsili paralar genelde altına veya gümüşe endeksli iken kağıt paralar için herhangi bir endekslenmenin söz konusu olmamasıdır. Teknolojinin ve bankacılık sektörünün gelişmesi yeni bir para formunu dünyaya kazandırmıştır. Yeni para formu banka parası, bankaların ellerinde bulundurdukları mevduatlardan yarattığı para olarak tanımlanırken yeni paranın basılması ve dolaşıma yeni paraların dâhil olmasını ifade etmemektedir. Kaydi para olarak da adlandırılan banka parası kısaca bankada mevcut bulunan paranın dijital olarak tanımlanmasıdır. Bununla birlikte zaman ve mekân tasarrufu sağlanmaktadır çünkü ödemeler yapılırken tarafların bir araya gelmeleri gerekmemektedir. İlerleyen süreçte teknolojinin hızla gelişimi devam etmiş bununla birlikte çeşitli talepler ve yenilikler oluşmuştur. Ayrıca bankalar arasındaki rekabetin hızlanmasıyla birlikte internet kullanımının ve erişiminin yaygınlaşması ödeme yöntemlerini de etkilemiştir. Bu süreç sonucunda yeni bir para formu olan elektronik para ortaya çıkmıştır. Elektronik para veya kısa kullanımıyla e-para, nakit paraya alternatif olarak geliştirilmiş bir para birimidir. E-para, nakit paranın dijitalleştirilmiş halidir. Diğer bir ifade ile e-paranın dayanağı basılmış paralardır.

Son yıllarda ise oldukça popüler olan kripto para formunun başlangıcı “Bitcoin” kabul edilmektedir. Bu başlangıç 2009 yılında kimliği belli olmayan Satoshi Nagatomo adını kullanan kişi veya kurumlar tarafından yayımlanan 9 sayfalık bir pdf dosyasıyla dünyamıza kazandırılmıştır. Bitcoin’e olan ilginin günden güne artış göstermesi finans dünyasında da ilginin artmasına sebebiyet verirken bir taraftan da bir yatırım kalemi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Halen bu tartışmaların devam etmesiyle birlikte izleyen dönemlerde farklı sanal paraların da ortaya çıkışı bu ilginin katlanmasına ve kripto paraların değerlerinde artış yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Zaten değer saklama konusunda sıkça tartışmalara neden olsa da spekülasyon amacıyla oldukça yoğun bir talebi bulunduğu görülmektedir. Değerlerinin katlanması mevcut ve potansiyel yatırımcıları cezbetmiş ve günlük işlem hacmi günümüzde milyar dolarlara ulaşmıştır. Kripto paraların 2010 yılında piyasa değerinin 1 milyar USD seviyelerine ulaşması ve 2021 yılında neredeyse 3 trilyon USD seviyelerine kadar yükselmesi talebin ve ilginin ne kadar büyük boyutlu olduğunun açık bir göstergesidir. Ayrıca 2030 yılına kadar ise piyasa büyüklüğünün yaklaşık 12 trilyon USD’ye ulaşması beklenmektedir. Ancak bu verilerin yanında kripto paralar içerisinde çeşitli riskler de barındırmaktadır. Bu durum ekonomi dünyasında çeşitli tartışmaları

gündeme getirmektedir. Kripto paraların herhangi bir dayanağının bulunmaması, herhangi bir kurum tarafından denetlemeye ve düzenlemeye tabi olmaması eleştiri konusu olurken kullanıcılarına düşük maliyet ve gizlilik sunması da çok fazla gündeme gelmektedir.

Paranın tarihsel serüveni incelendiğinde takas döneminden kripto para dönemine kadar çeşitli fırsatlar, zorluklar, eleştiriler ve tartışmalar görülmüştür. Her toplum içinde bulunan dönemin şartlarına göre fırsatlardan yararlanmış ve zorluklara katlanmıştır. Zorlukları aşma noktasında da hep bir adım öteye gitmeyi hedeflemiş ve çeşitli alternatif arayışlarına girmiştir. Para için de eksiklik ve zorlukları aşmak adına olumsuz yönlerini giderecek özellikler çerçevesinde yeni formlar bulunmuştur. Tarihte yaşanan gelişmeler o dönemin şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Günümüzde de paranın kavuştuğu son form olan kripto formunun sıkça tartışılması anlayışla karşılanmalıdır. Çünkü paranın tarihsel serüvene baktığımızda son 15-20 yıllık periyod tarihte bir nokta gibi kalmaktadır.

Halihazırda yatırım yapma faaliyeti ve bu faaliyetin önemi, içinde bulunduğumuz dönemde olduğu gibi tarihte de hep var olmuştur. Yapılan kazılarda milattan önce kil tabletlerde tasarruf ve yatırım tavsiyelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Günümüzde de aynı doğrultuda tasarruf ve yatırım adına sayısız kitap, makale vb. gibi çalışmalar yapılmıştır ve yeni çalışmaların yapılacağı da kaçınılmazdır. Tabii ki içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla yatırım fırsatları çok çeşitlilik kazanmıştır. Ayrıca özellikle teknolojinin bizlere sağlamış olduğu hız, devlet/kurum/kuruluşların yapmış olduğunu hukuki düzenlemeler finansal piyasalarda yatırım konusunda talebin artmasına sebebiyet vermiştir. Kripto para formunun spekülasyon amacıyla sıkça kullanıldığı ve çok yüksek işlem hacimlerine ulaşıldığı açıktır. Tasarruf sahiplerinin getiri beklentileri katlandıkları risk karşısında farklılık göstermektedir. Bu sebeple finansal piyasalarda tasarruflarını değerlendirmek isteyen yatırımcılar zaman zaman hangi kıymetleri seçeceği noktasında kararsız kalabilmektedir. Bu noktada da geçmiş fiyat hareketlerini doğru bir şekilde analiz edip yorumlamalarda bulunabilmek karar noktasında yatırımcılara yardımcı olmaktadır. Ancak yalnızca geçmiş fiyat hareketleri bakmak sağlıklı karar verebilme veya istenilen getiriyi elde etmede yeterli olmayabilir. Ülkeler arası ilişkilerin durumu, ekonomik verilerin doğru okunup yorumlanabilmesi de en az teknik analiz kadar önemlidir.

Toplumların, bireylerin ve yatırımcılar mali tasarruflarını korumak veya tasarruflarının üzerine koyabilmek temel amaçlarından bir tanesidir. Geçmişte de günümüzde de bu gaye hep var olmuştur. Zamanla bilgi birikiminin artması, küreselleşme kapsamında ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, ticaret hacmindeki yükseliş ve teknolojik gelişmelerle birlikte para da gelişmiş olup mal, temsili, kağıt, banka, elektronik ve kripto gibi çeşitli formlara kavuşmuştur. Çalışmamızda paranın tarihsel serüven içerisinde büründüğü formlar kronolojik olarak ele alınmıştır. Daha sonra özellikle 21. yüzyıl itibarıyla adından sıkça söz ettiren kripto paraların ortaya çıkış süreci ile günümüzde geldiği noktaya değinilerek konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Adamson, P. B. (1985). Problems over storing food in the ancient near east. *Die Welt des Orients*, 16, 5-15.
- Adrian, M. T. ve Griffoli, M. T. M. (2019). *The rise of digital money*. International Monetary Fund.
- Akdiş, M. (2001). *Para teorisi ve politikası*. Beta Yayınları, No.1172, 1. Baskı, İstanbul.
- Akyıldız, A. (1996). *Kâğıt para*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyıldız, A. (2003). *Para pul oldu Osmanlı'da kâğıt para*. Maliye ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Back, A. (2002). Hashcash-a denial of service counter-measure.
- Bains, P., Ismail, A., Melo, F. ve Sugimoto, N. (2022). Regulating the crypto ecosystem: the case of unbacked crypto assets. *FinTech Notes*, (007).
- Bordo, M. D. (1986). Explorations in monetary history: A survey of the literature. *Explorations in Economic History*, 23(4), 339-415.
- Chaum, D. (1983). *Blind signatures for untraceable payments*. In Advances in cryptology. Springer, Boston, MA, 199-203.
- Chida, E., Mambo, M. ve Shizuya, H. (2001). Digital money—a survey. *Interdisciplinary Information Sciences*, 7(2), 135-165.
- Cohen, B. J. (2001). Electronic money: new day or false dawn?. *Review of International Political Economy*, 8(2), 197-225.
- Davies, G. (2002). *History of money*. University of Wales Press.
- Doğan, H. (2018). İslam hukuku açısından kripto paralar ve blockchain şifreleme teknolojisi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(2), 225-253.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel süreç içerisinde dünya ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elmas, B. ve Aydın, S. (2021). Geçmişten günümüze paranın tarihi: fiziki paradan kripto paraya. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı), 253-264.
- Europe: e-money payments 2000-2021 | Statista. (2023). Retrieved 16 January 2023, from <https://www.statista.com/statistics/443399/electronic-money-payment-in-european-union/>
- European Central Bank Virtual Currency Schemes (2012). Erişim Adresi: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>, Erişim Tarihi: 02.01.2023
- Ferguson, N. (2008). *The ascent of money*. New York: The Penguin Press.
- Fidan, M., Dilek, S. ve Esev, A. (2019). Düünden bugüne paranın tarihi ve Türkiye'de kâğıt para kullanımı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 141-162.
- Galbraith, J. K. (2017). *Money: whence it came, where it went*. Princeton University Press.
- Global Cryptocurrency Market Report 2022: Lucrative Opportunities in the Growing Acceptance of Cryptocurrency Across Various Industries (2023). Erişim Adresi: <https://finance.yahoo.com/news/global-cryptocurrency-market-report-2022-101300879.html>, Erişim Tarihi: 02.01.2023

- Güner, M. F. (2019). *Geçmişten günümüze finansal piyasalar*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gürsoy, C. (1998). *Dünyada ve Türkiye’de barter (takas) ticareti*. İstanbul: Göksu Matbaacılık
- Hall, F. W. (1968) *A Companion to Classical Texts, Hildesheim*. Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Humphrey, C. ve Hugh-Jones, S. (1992). *Barter, exchange and value: an anthropological approach*. Cambridge University Press.
- Kızılkaya, E. (2016). *Para teorisi ve para politikası*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Koç, Ü. (2009). XV. yüzyıldan XVII. yüzyıl ortalarına değişen gümüş arzı ve yansımaları üzerine bazı değerlendirmeler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 269-286.
- Mishkin, F. S. (2015). *The economics of money, banking, and financial markets*. London: Pearson Education.
- Mishkin, F. S. ve Serletis, A. (2016). *The economics of money, banking, and financial markets*. Pearson Canada.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system. *Decentralized Business Review*, 21260.
- Parasız, İ. (2009). *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*. Ankara: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Paylanbay, E. (2007). XIX. Yüzyıl Osmanlı Mali Bunalımı ve Çözüm Aracı Olarak Kaime Uygulaması. *T.C. Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, 1.
- Sarıca, Ş. İ. (2012). Diyarbakır ve Mardin müzelerinde bulunan Batman bölgesinde bulunan Helenistik döneme ait belli başlı sikkeler. *Batman University Intertanional Science and Culture Symposium*, 1209-1215.
- Şenbayram, E. A. (2019). Paranın geldiği uç nokta: bitcoin. *Econharran*, 3(4), 72-92.
- Tu, K. V. ve Meredith, M. W. (2015). Rethinking virtual currency regulation in the Bitcoin age. *Wash. L. Rev.*, 90, 271.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Erişim Tarihi: 19.01.2022, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uras, G. (2017). *Sanayileşeceklik büyüyeceklik n’oldu bize?* İstanbul: Doğan Kitap.
- Ünsal, E. (2017). *Makro İktisat*. Murat Yayınları, 11. Baskı, Ankara.
- Weatherford, J. (1997). *The history of money*. Currency.
- Wray, L. R. (2012). Introduction to an alternative history of money. *Levy Economics Institute, Working Paper*, (717).
- Yaz, D. A. (2020). *Antik çağdan geleceğe para*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2011). Ortadoğu’da zaman tüneline ticaret. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 86-109.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2014). Anadolu’da ilk paranın ayar ve alaşımı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), 28-48.
- Yüksel, A. E. B. (2015). Elektronik para, sanal para, bitcoin ve linden doları’na hukuki bir bakış. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 73(2), 173-220.